

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ'NİN DEVLETLER
HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ**

DOKTORA TEZİ

ABDYLMEJIT SAHETMAMMEDOV

BURSA 2017

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI**

**HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ'NİN DEVLETLER
HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ**

DOKTORA TEZİ

ABDYLMEJIT SAHETMAMMEDOV

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Recep CİCİ**

BURSA 2017

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, İslam Hukuku Bilim Dalı'nda 711123023 numaralı Abdylmejit Sahetmammedov'un hazırladığı “**Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin Devletler Hukuku ile İlgili Görüşleri**” konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 28/12/ 2017 günü 10:30 - 12:00 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oybirliği (oybirliği/oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı)

Prof. Dr. Recep CİCİ
Uludağ Üniversitesi

Üye

Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN
Balıkesir Üniversitesi

Üye

Yar. Doç. Dr. Orazsahet ORAZOV
Bülent Ecevit Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Yaşar AYDINLI
Uludağ Üniversitesi

Üye

Yar. Doç. Dr. M. Salih KUMAŞ
Uludağ Üniversitesi

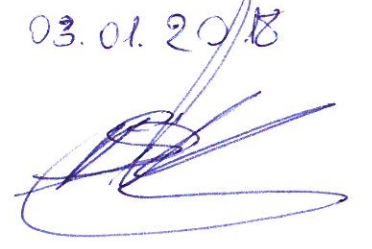

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans/ Doktora tezi olarak sunduğum “**Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî’nin Devletler Hukuku ile İlgili Görüşleri**” Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

03.01.2018

Adı Soyadı : Abdylmejit Sahetmammedov

Öğrenci No : 711123023

Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Programı : Doktora

Statüsü : Yüksek Lisans Doktora

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 05/12/2017

Tez Başlığı / Konusu: **HÂKİM EŞ-ŞEHİD EL-MERVEZÎ'NİN DEVLETLER HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 216 sayfalık kısmına ilişkin, 05/12/2017 tarihinde şahsım tarafından *turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %14'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı: Abdylmejit Sahetmammedov
Öğrenci No: 711123023
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Programı: Doktora
Statüsü: Y.Lisans Doktora

Danışman
Prof. Dr. Recep CİCİ

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Abdylmejit Sahetmammedov
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Hukuku
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Sayfa Sayısı : xiv+200
Mezuniyet Tarihi : / / 2017
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Recep CİCİ

HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ'NİN DEVLETLER HUKUKU İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Bütün toplumların birbirine muhtaç olmaları dolayısıyla kendi aralarında dostane ilişkiler kurması kaçınılmazdır. Toplumlar arasındaki dostane münasebetin sağlıklı bir şekilde devam etmesi, bahse konu olan toplumlar arasında siyasi anlamda diplomatik ilişkilerin olmasını gerektirmektedir. Devletlerarası diplomatik ilişkilerin tarihi İslâmiyet'ten önceki dönemlere kadar uzanmaktadır. Ancak söz konusu ilişkilerin ilmi bir çerçevede araştırılması, bu doğrultuda belli prensiplerin oluşturulması, nihayetinde devletler hukuku olarak bilinen bilimsel etkinliğin geliştirilmesi Müslüman âlimlere nasip olmuştur. Bu çerçevede Müslüman âlimler Hz. Peygamber'den bu yana devletler hukukunun bağımsız bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasında önemli katkılar sunarak konuyla ilgili pek çok müstakil eser telif etmişlerdir. Bu çalışma Hanefî Mezhebinin ilk muhtasarlarından kabul edilen *el-Kâfi* adlı eserde Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin devletler hukuku ile ilgili görüşlerini araştırma konusu edinmektedir.

Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, el-Mervezî'nin yaşadığı dönemin siyasi ve ilmi durumu, hayatı, eserleri, hocaları ve öğrencileri ele alınmaktadır. İkinci bölümde, el-Mervezî'nin devletler hukuku ile ilgili görüşleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise el-Mervezî'nin görüşleri *el-Asl*, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr* ve *el-Mebsût* gibi klasik kitaplardaki görüşler ile mukayese edilerek genel değerlendirmeler yapılmıştır. Özellikle bu bölümde el-Mervezî'nin görüşlerinin yanısıra *el-Kâfi* adlı eserinin yukarıda isimlerini zikretmiş olduğumuz eserlerle aralarındaki benzerlik ve etkileşim ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: el-Mervezî, el-Kâfi, Devletler Hukuku, el-Mebsût

ABSTRACT

Name and Surname : Abdylmejit SAHETMAMMEDOV
University : Uludag University
Institute : Institute of Social Sciences
Field : Basis Islamic Scienses
Branch : Islamic Law
Degree Awarded : PhD
Page Number : xiv+200
Graduation Date : / / 2017
Supervisor (s) : Prof. Dr. Recep CİCİ

HAKİM AL-SHAHİD AL-MARWAZI'S THOUGHTS REGARDİNG THE LAW OF NATIONS

All societies are in need of each other. Therefore they have to make friendly relationship. Friendly relationship between nations requiries political and diplomatic relations. Relation between nations goes back to pre-Islamic era. But relation between nations as a subject of research especially the law of nations as a scientific field has been started by Muslim scholars. Muslim scholars since Prophet Muhammad (pbuh) contributed to this field to become an independent field of study. Accordingly these scholars authored many books regarding this area. This study focuses on Hakim al-Shahid Marwazi's thoughts regarding the law of nations within context of *al-Kafi* which is one of the first Hanafi School's concise handbook of legal treaties (mukhtasar).

Study is comprised of an introduction and three chapters. The first chapter includes information regarding the political and scientific situation of era that al-Marwazi lived. In addition, it gives information about al-Marwazi's teachers and students. The second chapter focuses in a detailed way on al-Marwazi's thoughts regarding the law of nations. The third chapter compares and analyzes al-Marwazi's thoughts within scope of classical books like *al-Asl*, *Shar-u Siyar-al Kabir* and *al-Mabsoot*. Especially this chapter in addition to Marwazi's thoughts regarding the law of nations it focuses on similarities and mutual effect between *al-Kafi* and aforementioned classical books.

Key Words: Al-Marwazi, al-Kafi, the law of nations, al-Mabsoot.

TEŞEKKÜR

Şüphesiz bu çalışma pek çok kişi ve kurumun katkısı ve desteği olmadan mümkün olmazdı. Bu çerçevede akademik ve düşünce hayatımda önemli izler bırakan entelektüel birikiminden çok istifade ettiğim yüksek lisans ve doktora sürecinde tez konusunun seçiminden tezin son satırlarının yazılmasına kadar her aşamasında ilgi, alaka ve yardımını yakından hissettiğim kıymetli danışman hocam Prof. Dr. Recep CİCİ Bey'e teşekkürü bir borç bilirim. Tez jürisinde bulunan Prof. Dr. Yaşar AYDINLI, Doç. Dr. Mehmet ÖZKAN, Yrd. Doç. Dr. M. Salih KUMAŞ ve Yrd. Doç. Dr. Orazsahet ORAZOV hocalarıma yapıcı eleştiri ve katkılarından dolayı şükranlarımı sunarım. Ayrıca bu çalışmanın tüm aşamalarında fikirlerine müracaat ettiğim, hiçbir zaman yardımını benden esirgemeyen değerli hocam Dr. Seyit Mehmet UĞUR, Dr. Akbarshah AHMADİ, Arş. Gör. Ramazan DOĞANAY ve Abdylly ORAZSAHEDOV Beylere müteşekkirim.

Türkiye'de okumama vesile olan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Tahyr ASHYROV, pek çok konuda desteğiyle her zaman yanımda olan değerli hocalarım Prof. Dr. Abdullah KARTAL ve Yrd. Doç. Dr. Hidayet PEKER Beylere teşekkür etmeyi kadirşinaslığım bir gereği olarak addederim. Tezin yazım aşaması boyunca bana çalışma ortamı sağlayan sevgili eşime teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca 2009 yılından bu yana çalışmalarına maddi destek sağlayan Türkiye Diyanet Vakfı'na minnettar olduğumu da bildirmek isterim.

Bu çalışmayı, bugünlere gelmemde büyük emekleri olan, büyük fedakârlıkla ve her daim dualarıyla beni destekleyen sevgili annem ve babama ithaf ediyorum.

Abdylmejrit SAHETMAMMEDOV

Bursa/2017

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE DÖNEMİNİN SİYASÎ VE İLMÎ DURUMU

I. DÖNEMİN SİYASÎ VE İLMÎ DURUMU	6
A. HORASAN VE MÂVERÂÜNNEHİR'İN COĞRAFÎ DURUMU.....	6
1. Horasan'ın Coğrafi Durumu	6
2. Mâverâünnehir'in Coğrafi Durumu	10
3. Merv Şehrinin Bu Coğrafyadaki Yeri	12
B. DÖNEMİN SİYASÎ DURUMU	15
1. el-Mervezî Öncesi Siyasî Durum	17
2. el-Mervezî ve Sonrası Siyasî Durum	19
C. DÖNEMİN İLMÎ DURUMU	20
1. el-Mervezî'nin Yaşadığı Dönemde Fıkhî Durum	21
2. el-Mervezî'nin Çağdaşı Olan Fakihler	22
II. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD'İN HAYATI VE ESERLERİ	28
A. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD'İN HAYATI	28
1. Nisbesi, Doğumu ve İsmi	28
2. Hocaları	29
3. Öğrencileri.....	30
4. İlmî Kişiliği, Siyasî ve İdarî Görevleri.....	31

5. Vefatı.....	32
B. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD'İN ESERLERİ.....	35
1. Yazma Halinde Olan Eserleri.....	35
2. Nispet Edildiği Halde Yazma Nüshaları Bulunamayan Eserleri	35
3. el-Kâfi'nin Muhteva ve Genel Özellikleri	36
a. Eserin Adı ve el-Mervezî'ye Nispeti	36
b. Eserin Dayandığı Kaynaklar, İçeriği ve Üslûbu.....	36
d. Eserde İsmi Geçen Fakihler.....	42
e. Eserin Önemi ve Diğer Eserlere Göre Durumu.....	46
f. Eserin Şerhleri	47
g. Eserin Nüshaları	48
h. Eser Üzerine Yapılmış Çalışmalar	49

İKİNCİ BÖLÜM

İSLÂM DEVLETLER HUKUKU'NA DAİR GÖRÜŞLERİ

I. İSLÂM DEVLETLER HUKUKU, KAYNAKLARI VE EL-MERVEZÎ'YE KADAR SİYER EDEBİYATINA KISA BİR BAKIŞ.....	52
II. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ'NİN BİR FAKİH VE DEVLET ADAMI OLARAK MUHTELİF SİYER KONULARI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	53
A. GENEL OLARAK <i>EL-KÂFÎ</i> 'NİN KİTABÜ'S-SİYER BÖLÜMÜ	54
B. İSLÂM ORDUSUNUN KÂFİRLERE KARŞI TAVRI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	55
1. Savaştan Önce İslâm'a Çağrı	55
2. Düşman Topraklarında Ganimet Taksimi	56
3. Yiyecek ve Yem Gibi Ganimet Mallarının Hükmü	57
4. Esirler, Silahlar ve Diğer Mallarla İlgili Hükümler	58
5. Düşman Toprakları İle İlgili Hükümler	59
6. Atlı ve Yayanın Ganimet Payı	59
7. Ganimet Payının Miras Kalması	60
8. Ganimetten Mal Çalmanın Hükmü	62

C. ÖNCEDEDEN BİR MÜSLÜMANA AİT İKEN MÜŞRİKLERCE ELE GEÇİRİLMİŞ OLAN MALLARIN GANİMET OLARAK ALINMASI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	62
1. Malı Düşman Tarafından İstila Edilen Bir Müslümanın Malını Ganimetler Arasında Bulması	63
2. Düşmanın Müsadere Ettiği Malı Bir Müslümanın Satın Alması	66
3. Dârülharp Vatandaşının, Müslümanların Malını Müsadere Ettikten Sonra Zimmî Olması.....	67
4. Dârülharpten Esir Alınan Çocuğun Hükümü.....	67
5. Esirlerin Hükümü	67
6. Savaş Sırasında Düşman Şehirlerinin Yakılıp Yıkılması.....	68
7. Müslümanın Dârülharpte Bulunan Mallarının Durumu.....	68
8. Devletin İzini Olmaksızın Dârülharpten Ganimet Elde Etmek.....	71
9. Bir Şehri Kuşatan Ordunun Orada Misafir Hükümünde Olması	72
10. Gece Namazı ve Sınırdaki Nöbet Beklemenin Sevabı.....	73
D. HARÂC VERGİSİ KOYMAKLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	73
1. Zimmet Ehline Cizye ve Harâc Konulması	74
2. Harâc ve Cizye Vergisi	75
3. Kendilerinden Cizye Alınmayan Kişiler	76
4. Verilmeden Geçen Yılların Cizyesi	77
5. Arazinin Harâcı	77
E. DÜŞMAN DEVLETLERLE ATEŞKES VE BARIŞ ANLAŞMALARINA DAİR GÖRÜŞLERİ.....	78
1. Krallarla Sulh	79
2. Düşman İçin Casusluk Yapan Zimmînin Durumu.....	79
3. Harp Ehliyle Sulh.....	80
4. Düşmana Silah ve Silah Malzemesi Satmak	81
5. İslâm Ülkesinde Ölen Müste'menin Bıraktığı Mallar.....	81
6. Başka Ükelere Giden Elçinin Can Güvenliği	82
7. İslâm Ülkesinde Yakalanan Harbînin Durumu	83
8. Dârülharbe Giren Bir Müslümanın İslâm'a Göre Yasak Akitlerden Birini Yapması.....	83

F. DÂRÜLHARP VATANDAŞLARININ NİKÂHLARIYLA İLGİLİ HÜKÜMLER VE MÜSLÜMAN TACİRLERİN EMAN ALARAK DÂRÜLHARBE GİRMELERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	84
1. Müslüman Olan Bir Harbinin Dârülharpte Evli Olan bir Kadınla Evlenmesi	84
2. Dârülharbe Emanla Giren Bir Müslümanın Orada İşlediği Suçun Cezası.....	85
3. Haksız Yolla Elde Edilen Bir Malı Satın Almanın Hükümü	85
4. Bir Müslümanın Gayrimüslimlerin Safında Savaşması	86
G. MÜRTEDE (DİNDEN ÇIKAN) İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	87
1. Mürtede Verilecek Ceza.....	87
2. Mürtedin Mallarına Uygulanacak Hüküm	88
3. Mürtedin Tasarrufları	89
4. Mürtedin Mürted Olduktan Sonraki Kazancı.....	89
5. Mürtedin Diyeti	90
6. Mürtede Karşı İşlenen Cinayetin Hükümü	91
7. Mürted Kadınla İlgili Hükümler	91
8. Mürted Olan Kölenin Durumu	93
9. Bir Kimsenin Kendisinin ve Kölesinin Mürted Olması.....	93
10. Esaret Altına Alınması Gereken ve Gerekmeyen Mürtedlerin Hükümü	94
11. Dârülharp Olan Bir Beldenin Dârülişlâma Dönüşme Koşulları	94
12. Henüz Ergen Olmamış Bir Çocuğun Mürted Olması	94
13. Zimmîlerin Ahdini Bozması	95
14. Dârülişlâma Galip Gelen Mürtedler	96
15. Müşrik Araplar	96
16. Dârülharpte Mürted Olan Müslümanlarla Birlikte Müşriklerin Düşmana Karşı Birlikte Savaşması	97
17. Öldürülmesi Gereken ve Gerekmeyen Mürted	97
18. Bir Kimsenin Sarhoşken Mürted Olması	98
H. HARİCİLER İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	99
1. İsyancılar Mağlup Edildiğinde Yapılacak İşlem.....	100
2. İsyancılarla Birlikte Savaşan Kadınların Durumu	101
3. İsyancıların Ateşkes Talebinde Bulunması	102

4. Eman Verme.....	103
5. İsyancıların Atadığı Hâkimin Verdiği Kararlar	104
6. İsyancılarla Savaşırken Ölenlerin Durumu ve İsyancılardan Öldürülenlere Yapılacak İşlem	105
7. İsyancılarla Savaşta Yakınını Öldürenin Mirasçılık Durumu	105
8. Bir Kimsenin Müşrik Veya Âsî Olan Bir Yakınını Öldürmesi.....	106
9. Güç Oluşturamayan Bir Kaç Kişinin İsyanı.....	107
10. Meşrû Müdafaa	108
11. Haydutların İşledikleri Suçun Cezası.....	109
12. Devlet Güçleri İle İsyancıların Düşmana Karşı Birlikte Savaşmaları	109
İ. GANİMET İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ.....	110
1. Savaşa Katılanların Ganimetten Payları.....	111
2. Savaşmaya Gücü Yetmeyenlerin Savaş Sırasında Öldürülmeleri	111
3. Müslüman Askerin Esir Aldığı Düşman Askerini Öldürmesi	111
4. Öldürülen Düşman Askerinin Cesedinin Düşmana Satılması	111
5. Düşmana Karşı Savaşta Gayri Müslim Vatandaşlardan Yararlanmak	112
6. Müslümanların Aldıkları Esirlere ve Canlılara Yapılacak İşlem, Düşmanla Esir Değişimi	112
III. EL-MERVEZÎ'NİN MUHTELİF SİYER KONULARINA DAİR GÖRÜŞLERİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME	115

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-KÂFÎ İLE EL-ASL, ŞERHU'S-SİYERİ'L-KEBÎR VE EL-MEBSÛT'UN "KİTABÜ'S-SİYER" BÖLÜMLERİNİN MUKAYESESİ

I. ESERLERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ.....	121
A. EL-ASL'IN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	121
B. ŞERHU'S-SİYERİ'L-KEBİR'İN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ.....	121
C. EL-MEBSÛT'UN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ.....	122
II. ESERLERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ.....	122
A. ESERLERDE "KİTABÜ'S-SİYER" BÖLÜMÜ	122
1. Şerhu's-Siyeri'l-kebîr İle el-Kâfi'nin "Kitâbü's-Siyer" Bölümlerinin Mukayesesi	122

2. el-Asl, el-Kâfi ve el-Mebsût'un "Kitâbü's-Siyer" Bölümlerinin Mukayesesi	152
a. İslâm Ordusunun Kâfirlere Karşı Tavrı	155
b. Ganimetlerle İlgili Hükümler	157
c. Önceden Bir Müslümana Ait İken Müşriklerce Ele Geçirilmiş Olan Malların Ganimet Olarak Alınması İle İlgili Hükümler	160
d. Harâc Vergisi Koyma İle İlgili Hükümler	169
e. Düşman Devlet Başkanları İle Ateşkes ve Barış Anlaşmaları	172
f. Dârülharp Vatandaşlarının Nikâhlarıyla İlgili Hükümler ve Müslüman Tacirlerin Eman Alarak Dârülharbe Girmeleri	173
g. Mürtedle İlgili Hükümler	174
h. Hâricilerle İlgili Hükümler	175
i. Ganimetlerle İlgili Diğer Hükümler	175
B. DEĞERLENDİRME	176
SONUÇ	179
KAYNAKÇA	182
EKLER	191
ÖZGEÇMİŞ	198

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.mlf.	: Aynı müellif
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
ev.	: Çeviren
DİA.	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
Ktp.	: Kütüphane
No.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
.	: lm
r.a.	: Radiyallahu anhu
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Şrh.	: Şerh eden
Thk.	: Tahkik eden
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden
t.y	: Tarih yok
y.y	: Yayım yeri yok

GİRİŞ

Devletlerarası ilişkiler insanlık tarihi kadar köklü bir geçmişe sahiptir. İnsanın sosyal bir varlık olan insanların ve onların oluşturduğu toplumların sağlıklı bir ilişki kurabilmesi için belli kuralların olması zorunludur. Bu nedenle Hz. Peygamber'in, Medine site devletinde Müslümanlarla diğer din mensupları arasında sağlıklı ilişkiler kurmak amacıyla Medine anayasasında bazı kurallara yer verdiği görülmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde tek bir İslâm Devleti ve kâfir devletlerle ilişkilerin mahiyeti üzerinde durulmuşken, İslâm'ın siyasi ve coğrafi olarak yayılmasıyla birlikte Müslüman toplumların sayısı artmış ve birden fazla İslâm devleti ortaya çıkmıştır. Fukaha, bu durumu eserlerinde "İsyancılar/Hâriciler" ve "Mürtedler" başlığı altında incelemişlerdir. Furu eserlerin megâzî, cihad ve siyer bölümlerine bakıldığında, ulemanın İslâm Devleti'nin güçlü olduğu olgusundan hareketle devletlerarası meseleleri genel olarak bu cihetten çözüme kavuşturma eğiliminde oldukları görülür. Günümüzde ise, değişen siyaset ve toplum gerçekliği sebebiyle, bu meselelerin yeniden gözden geçirilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Ebû Hanîfe ve onun ilim halkasında yetişmiş öğrencilerinin uzun müzakereler sonucunda ittifak veya ihtilaf ettikleri meselelerin zabt edildiği eserler *ez-Zâhirü'r-rivâye* adıyla bilinmektedir. *ez-Zâhirü'r-rivâye* hâricinde senet bakımından güvenilirliği az olan *en-Nâdirü'r-rivâye* adlı eserler de mezhebin önemli kaynaklarındandır. Ebû Hanîfe'nin öğrencilerinden özellikle mezhebin ilk eserlerinin kaleme alınmasında büyük emekleri olan Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'dir. Ayrıca bu iki imam (İmâmeyn) Hanefî mezhebinin teessüsünde ve yayılmasında büyük rol üstlenmişlerdir. Ebû Yûsuf ve eş-Şeybânî'nin telif etmiş oldukları *el-Asl* başta olmak üzere diğer *ez-Zâhirü'r-rivâye* grubu eserlere bakıldığında ele alınan mesele ve çözümlerin tamamının Ebû Hanîfe'ye ait olmayıp öğrencilerinin de görüşlerinin nakledilmiş olduğu görülür. Asıl çatısı ve bünyesi Ebû Hanîfe'ye ait olmakla birlikte öğrencilerinin katkılarıyla telif edilmiş olan eserler Hanefî mezhebinin ufku daha da genişletmiştir.

Mezheplerin oluşması ve yayılmasında rolü olan ilk muhtasar eserlerin ortaya çıkması hicrî III. yüzyılın sonları ve IV. yüzyılın başlarına denk gelmektedir. Muhtasar eserler uzun konuları ve tekrarları özetleyen ve daha da önemlisi bir mezhebin imamlarının bir konu üzerinde ittifak ve ihtilaf ettikleri hususların tespit edilip bir araya getirilmesiyle meydana gelen çalışmalar/eserlerdir.¹ Bu nedenlerden dolayı muhtasarlar en az mezheplerin temel eserleri kadar öneme sahiptirler. Başta Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî (ö. 334/945) olmak üzere et-Tahâvî (ö. 321/933) ve el-Kerhî (ö. 340/952) Hanefî mezhebinin ilk muhtasarlarını telif etmiş olan fakihleridir.

Yukarıda ismi zikredilen müelliflerin muhtasarları özellikle ilk olmaları hasebiyle oldukça önemli eserlerdir. Ancak, tezimizin ilerleyen bölümlerinde sebeplerine değinileceği üzere mezhep içerisinde daha çok tutulmuş olması bakımından Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin *el-Kâfi*'si diğerlerine göre daha da öne çıkmaktadır. Eser, ihtiva ettiği konular itibarıyla *el-Asl/el-Mebsût* ile benzerlik göstermekle birlikte “Kitâbü's-Siyer” başlığının içeriği konusunda bazı farklı görüşler ihtiva etmektedir. *ez-Zâhirü'r-rivâye*'yi özellikle tez konumuzu doğrudan ilgilendiren *el-Asl*, *es-Siyeru's-sağîr* ve *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr* adlı eserleri detaylı bir şekilde inceleme fırsatımız oldu. Ancak belirtmeliyiz ki, *es-Siyeru's-sağîr*'in müstakil bir eser mi, yoksa *el-Asl*'in “siyer” konusunu ele alan bir “bölüm” mü olduğu meselesi ilim çevrelerince henüz açıklığa kavuşturulamamıştır. Elbette bu kapalılık *el-Kâfi*'nin, *es-Siyeru's-sağîr*'in bir muhtasarı ya da *es-Siyeru's-sağîr*'in bizzat kendisi olma gibi bir ikileme de neden olmuştur. Bununla birlikte çalışmamızda bu belirsizlik giderilmeye ve açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Nitekim *el-Kâfi*'de örneğin namaz, zekât ve nikâh bölümlerine göre siyer konusunun farklı ele alındığı görülmektedir.

Ebû Hanîfe ve öğrencilerinden sonraki kuşak Hanefî mezhebi ulemasından olan Hâkim eş-Şehîd, Mâverâünnehir bölgesinin tanınmış fakihlerindendir. Bilindiği üzere bir mezhebin kurulmasından sonraki dönemlerde onu temsil eden ilim adamları mezhebe ait bilgi ve görüşlerin sonraki nesillere aktarılmasında büyük rol oynamaktadır. Bu cümleden olarak hicrî III-IV. yüzyıllarda Hanefî mezhebini en iyi temsil eden ulemadan biri de el-Mervezî olmuştur. Zira onun hem Ebû Hanîfe'nin yaşadığı döneme yakın olması hem de

¹ Recep Cici, *Osmanlı Dönemi İslâm Hukuku Çalışmaları*, Arasta Yay, Bursa, 2001, s. 306.

ez-Zâhirü'r-rivâye diye bilinen eserlerin konularını muhtasar bir şekilde *el-Kâfi*'de toplamış bulunması itibariyle eseri de mezhep literatürü içerisinde önemli bir kaynak olarak görülmüştür. Kuşkusuz burada el-Mervezî'nin, Sâ mânî devletinin veziri olması ve bu sıfatla devletin diğer devletlerle diplomatik ilişkilere yönelik kararlarında etkili olmuş olması ayrıca önemlidir. Bunlara ilaveten *el-Kâfi*'nin günümüze kadar şöhretini kaybetmeden gelmiş olması onun önemli bir eser olduğunun en önemli kanıtıdır. Ancak şimdiye kadar ilmi kurallara uygun olarak eserin tamamının tahkik edilerek ilim dünyasına sunulmamış olması, araştırmacıların özellikle de akademisyenlerin rahatlıkla ulaşabilmesini büyük ölçüde engellemektedir.

Hâkim eş-Şehîd'in yukarıda zikretmiş olduğumuz nedenlerden dolayı farklı yönlerden ele alınarak hakkında kapsamlı çalışmaların yapılmasına ihtiyaç vardır. Böylece onun mezhep içerisindeki haklı şöhretini anlamak mümkün olacaktır. Zira mezhebin gelişim tarihi içerisinde ikinci halkanın araştırılması bakımından el-Mervezî'nin eserini inceleyip görüşlerini tespit etmenin önemli olduğu açıktır.

Netice olarak belirtmeliyiz ki, özellikle Türkiye'de *el-Kâfi*'yi konu edinen çalışmalar daha ziyade akademik nitelikte yani yüksek lisans ve doktora tezleri şeklinde yapılmıştır. Bunların tamamı eserin sadece belli bölümleri üzerine gerçekleşmiş tahkiklerden ibarettir. Söz konusu altı çalışmanın² biri doktora diğerleri ise yüksek lisans düzeyinde olup daha ziyade ibadet bölümleri ile ilgilidirler. Ancak biri alış-veriş (büyu') diğeri de "eşribe" üzerinedir. Doktora tezi ise eserin "Kitâbü'l-Hudûd," yani ceza hukukuna dair bölümüdür. el-Mervezî'in *el-Kâfi*'deki faaliyetleri üzerine ise bir makale kaleme alınmıştır. Bu bağlamda bizim tez olarak yaptığımız inceleme de sınırlı bir

² M. Alem Hammad, *Hâkim Şehîd el-Mervezî ve Ceza Hukuku ile İlgili Görüşleri (Hadd Cezaları Bağlamında)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2004; Hasan Basrı Yıldız, *el-Kâfi Adlı Eserin Nikâh Bölümü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2008; Süleyman Keskin, *el-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfi Adlı Eserinin Kitâbu's-Salât Bölümü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2008; Mehmet Sait Arvas, *el-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfi Adlı Eserinin Zekât, Savm, Hayz ve Menâsik Bölümleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2008; Yusuf Özge, *Hâkim eş-Şehîd'in el-Kâfi Adlı Eserinin Büyu Bölümü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2010; Nergiz Önce, *Mervezî'nin el-Kâfi Adlı Eseri Çerçevesinde İlk Dönem Hanefî Literatüründe Eşribe*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya, 2013; Osman Bayder, *Hâkim eş-Şehîd'in "el-Kâfi" Adlı Eserindeki Faaliyeti Üzerine*, Bilimname, XXIX, 2015, ss. 245-261.

konuyu ele almakla birlikte, “Kitâbü’s-Siyer/Devletler Hukuku” ile ilgili olması nedeniyle hem geçmişte devletlerarası ilişkileri öğrenmek hem de günümüze ışık tutması açısından katkı sağlayacak niteliktedir.

Çalışmamızın birinci bölümünde müellifin yaşadığı bölgenin siyasî ve coğrafi durumu, hayatı, hocaları, öğrencileri, eserleri ve şehit edilme nedenleri incelenmiştir. İkinci bölümde müellifin devletler hukuku ile ilgili görüşlerini tespit etmek bakımından mezkûr konunun yer aldığı *ez-Zâhirü’r-rivâye*, *Siyeru’l-Evzâi*, *Siyeru’l-Vâkidî*, *el-Üm*, *Muhtasaru’t-Tahâvî* ve *Muhtasaru’l-Kerhî* gibi eserlerden faydalanarak hem karşılaştırma yapılmış hem de el-Mervezî’nin görüşlerini tam olarak tespit etme çabası gösterilmiştir. Üçüncü bölümde ise *el-Kâfi*, önce İmam Muhammed’in *Şerhu’s-Siyeril-kebîr*’i, daha sonra *el-Asl* ve *el-Mebsût* ile şekil ve muhteva yönünden mukayesesi yapılmıştır. Buradaki amacımız eserlerin birbirinden farklı olarak konuları ele alışlarını, sunuş biçimlerini ve mezkûr konu dâhilinde tasarruf ve çıkarımlarını inceleyip el-Mervezî’nin eserindeki farklılığı ortaya koymaktır.

İncelediğimiz *el-Kâfi fi fûru’i’l-Hanefiyye* adlı eser daha çok *el-Kâfi* adıyla şöhret bulmasından dolayı burada da bu kısa ismi kullanılmıştır. Mezhebin bilinen temel eserleri de fukaha tarafından kullanılan *ez-Zâhirü’r-rivâye* adıyla zikredilmiştir. Kullanmış olduğumuz kaynaklara ilk defa atıfta bulunurken müellifin ve eserinin tam ismi verilmekle beraber ikinci defa aynı kaynağa başvurduğumuz zaman müellifin tanınmış ismini veya nisbesini zikrettikten sonra eser adı kısaltılma cihetine gidilmiştir. Aynı müellifin birden fazla eserine atıfta bulunulduğunda ise müellifin meşhur ismini zikrettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ'NİN HAYATI, ESERLERİ VE DÖNEMİNİN SİYASÎ VE İLMÎ DURUMU

I. DÖNEMİN SİYASÎ VE İLMÎ DURUMU

A. HORASAN VE MÂVERÂÜNNEHİR'İN COĞRAFÎ DURUMU

Geçmişten bu yana Horasan ve Mâverâünnehir bölgeleri önemini hep korumuştur. Bölgenin çeşitli zamanlarında farklı hâkimiyetlerin hüküm sürmesinden dolayı siyasî sınırlar sürekli olarak değişmiştir. Horasan ve Mâverâünnehir'in coğrafi sınırlarının hangi şehir ve bölgeleri kapsadığı konusunda İbn Havkal,³ Mes'ûdî,⁴ Ebu'l-Fida⁵ ve Kalkaşendî⁶ gibi seyyah ve coğrafyacılar arasında bazı farklılıklar mevcuttur.

1. Horasan'ın Coğrafi Durumu

Horasan günümüzde İran topraklarının doğu kısmında, Türkmenistan ile Afganistan topraklarının da bir kısmını içine alan, ortaçağ boyunca siyasî bakımdan stratejik önemi haiz bir bölgedir.⁷ Horasan ismi eski Farsçada **hur** (güneş) ve **âsân** (**âyân** “gelen, doğan”) kelimelerinden oluşmakta ve güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi, doğu bölgesi ve doğan güneş memleketi manalarına gelmektedir.⁸ Eskiden Ariana diye adlandırılmış olan bu bölge Sâsânî'ler ile birlikte Horasan adıyla meşhur olmuştur.⁹

Bölge Sâsânîler ile birlikte küçük bir birim olarak ortaya çıktıktan sonra idarenin büyüyüp küçülmesine bağlı olarak tarih boyunca sınırları farklılıklar arz etmiştir. Bundan

³ Geniş bilgi için bkz. İbn Havkal, Ebu'l-Kâsım en-Nasîbî, *Sûretü'l-arz*, Dâru Mektebetu li't-tiba'ati ve'n-neşir, 1992, ss. 358-380, 381-428.

⁴ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasan b. Ali, *Murucu'z-zeheb ve meâdinu'l-cevher*, I-IV, 1. B, C. II, Beyrut, Mektebetu'l-Asriye, 2005, s. 50.

⁵ Ebu'l-Fidâ, İmâdü'd-Dîn İsmail b. Muhammed b. Ömer, *Takvîmu'l-buldân*, Beyrut, Dâru's-Sadîr, 1830, ss. 442-463.

⁶ Kalkaşendî, Ebû Abbâs Ahmed, *Subhu'l-a'sâ fi sinâati'l-inşâ*, I-XIV, C. IV, Kahire, Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1922, ss. 390-397.

⁷ İbn Havkal, *a.g.e.*, ss. 359-381; Mes'ûdî, *a.g.e.*, C. II, s. 50; Makdisî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-tekâsim fi mârifeti'l-ekâlim*, 2. B, Leydeni'l-Mahrûsî, Beril yay., 1906, s. 293. Ayrıca geniş bilgi için bkz. Recep Uslu, *Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1997, ss. 25-44.

⁸ Hamevî, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah, *M'ucemu'l-buldân*, I-V, C. II, Beyrut, Dâru's-Sadâr, 1977, ss. 350-351; Ebu'l-Fida, *a.g.e.*, s. 442; G. Yver, “Horasan”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. V, M.E.B., Yay., s. 560; Osman Çetin, “Horasan”, *DİA*, C. XVIII, s. 234.

⁹ Uslu, *a.g.e.*, s. 18.

dolayı zaman içerisinde değişen siyasi sınır ile coğrafi sınırları ayrı ayrı değerlendirmek gerekir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta ise Fars topraklarından sonra Asya topraklarının büyük bir kısmının Horasan olarak değerlendirilmiş olmasıdır. Nitekim coğrafyacılar da bölgeyi anlatırken bu ayrıntıya dikkat çekmişlerdir.¹⁰

Günümüzde İran, Türkmenistan ve Afganistan topraklarında bulunan Horasan, Yâkût el-Hamevî'nin *Mu'cemu'l-buldân* isimli eserinde, Horasan sınırlarının Irak Azazevar Beyhak ve Cüveyin kasabalarından başladığını, daha sonra Hint topraklarına kadar ulaştığını, Toharistan, Gazne, Sicistan ve Kirman'a kadar uzandığını fakat bu şehirlerin Horasan bölgesine dâhil olmadığını söyler. Müellif dış sınırı belirledikten sonra sınırın içerisinde bulunan şehirlerin anası manasına gelen "Ümmehât" olan bölgeler Nişâbur, Herat, Merv, Belh, Tâlekân, Nesâ, Ebîvert ve Serahs olarak zikreder.¹¹ İbn Havkal ise bölgenin Sicistan, Hind, Gur, Kabul, Huttel, Cürçân, Deylem, Taberistan, Havarizm (Harezmi), Huzistan ve Buhara ile çevrili olduğunu ifade eder.¹² *Hudûdu'l-âlem*'de Horasan'ın sınırları doğuda Hindistan, güneyde Kerges-Kâh (Deşt-i Lut) çölü, batıda Gurgan, Gur hududu, kuzeyde ise Ceyhun (Amuderya) olarak belirlenmiştir.¹³ Tarihin muhtelif dönemlerindeki coğrafyacıların belirttiği sınır farklılıklarını ortaya çıkardıktan sonra günümüz açısından genel olarak doğudan; Afganistan'da bulunan Huttel, Gur ve Sicistan'ın bir kısmı, batıdan; İran'da bulunan Deşt-i Kevir'in batısı, Taberistan ve Cürçan, kuzeyden; Türkmenistan'ın doğu kısmı Harzem ve Mâverâünnehir ile çevrili bir bölge olarak belirlenebilir.

Sâsânîler döneminde dört idarî bölgeye ayrılmış olan¹⁴ Horasan, İslâm idaresine geçtikten sonra da bazı değişikliklerin haricinde aynen devam etmiştir. Coğrafyacıların büyük bir kısmı Horasan'ın "ümmehât" denilen geniş ve önemli topraklarının Nişâbur, Herat, Merv ve Belh olduğunda ittifak etmişlerdir.¹⁵ Şimdi kısaca bu şehirler üzerinde duralım.

¹⁰ Hamevî, *a.g.e.*, C. II, ss. 350-351; Kalkaşendî, *a.g.e.*, C. IV, ss. 390-397

¹¹ Hamevî, *a.g.e.*, C. II, s. 350; İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 358.

¹² İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 358.

¹³ *Hudûdu'l-âlem mine'l-meşriki ile'l-meğrib* (Müellifi meçhul), (Thk. Yusuf el-Hâdî), Dâru's-Sekafeti li'n-Neşir, s. 71.

¹⁴ Aydın Usta, *Şamanizimden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*, İstanbul, Yeditepe Yay., 2007, s. 33.

¹⁵ Kalkaşendî, *a.g.e.*, C. IV, s. 390; İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 358; Usta, *a.g.e.*, s. 33.

Nişâbur

Nişâbur, Horasan'ın önemli bölgelerinden olup, günümüzde İran sınırları içerisinde bulunmaktadır. Binâlûd dağının güneybatısında, Tahran'ı Meşhed'e bağlayan yol üzerinde yer almaktadır. İslâm'ın Orta Asya'ya geldiği ilk zamanlarda "Ebreşehr" ve "İranşehir" adlarıyla da zikredilmiştir. Hz. Ömer ve Hz. Osman dönemlerinde Orta Asya seferlerinin başlamasıyla birlikte Nişâbur, 31/651 yılında Basra valisi Abdullah b. Âmir tarafından Sâsânî'lerden alınmıştır.¹⁶ Şehrin fethini müteakip vali tarafından burada büyük bir cami inşa ettirilmiştir. Bu dönemde bölge Horasan'ın en büyük sanat, ticaret ve ilim merkezi haline gelmiştir.¹⁷

Nişâbur'da, Nişâbur şehri dışında Azâdvâr, Bahrz, Beyhak, Bîskend, Büşt, Büştefrûş, Büzcân (el-Büzân veya el-Bükân), Câm, Cermegân, Cünâbîd, Cüveyn, Cacerem, Dîvâreh, Ergiyân, Esedâbâd, Esferâyin, Tûs, Sebzvar, İsfereyîn, Nesa ve Ebiverd şehirleri yer almaktadır.¹⁸

Herat

Herat, Afganistan'ın batısında bulunan günümüzde de aynı ismi taşıyan, önemli ve tarihi bir şehirdir. Büyük İskender tarafından inşa edilmiş ve kale ile kuşatılmıştır. İslâm ordusu Herat'a ulaştığında kalelerle çevrilmiş olan düzenli bir şehirle karşılaşmışlardır. Ayrıca şehrin halkının yumuşak huylu, güler yüzlü olduğu kanaatine vardıklarından "Acemlerin şereflilerinden" diye tarif etmişlerdir. Herat nehri sayesinde su ihtiyacını karşılayan şehirde,¹⁹ içme ve sulama amaçlı kuyu ve çeşmeler de mevcuttur.²⁰

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Nesâbüri, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Târîhu Nişâbûr*, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, 2005, ss. 25-96; Kalkaşendî, *a.g.e.*, C. IV, s. 390; *Hudûdu'l-âlem mine'l-meşriki ile'l-meğrib*, s. 71.

¹⁷ Osman Gazi Özgüdenli, "Nişâbur", *DİA*, C. XXXIII, ss. 149-150.

¹⁸ Kalkaşendî, *a.g.e.*, C. IV, ss. 390-392; İsmail Pırlanta, *Fethininden Sâmanîler Dönemi Sonuna Kadar Nişâbûr*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010, ss. 59-99; Uslu, *a.g.e.*, ss. 30-34.

¹⁹ İstahrî, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed, *Mesâliku'l-memâlik*, Beyrut, Dâru Samr, 1927, ss. 265-266.

²⁰ İstahrî, *a.g.e.*, s. 263; İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 366.

Sâsânîler idaresinde olan şehir 32/652 yılında Hz. Osman'ın halifeliği döneminde sulh yoluyla fethedilmiş ve şehrin merkezine cami inşa edilmiştir.²¹ Cami, bölgenin ticaret için gelen tüccarların uğrak yeri olmuştur. Fetihden sonra Rebî' b. Ziyâd çok sayıda Arap asıllı aileyi bu şehre yerleştirmiştir.²² Kaynaklarda Herat ile Nîşâbur arası 9 merhale olduğu kaydedilir.²³ Şehir Muaviye döneminde yaklaşık dört yıl boyunca başkent olarak kullanılmıştır. Yakubî ve Makdîsî gibi ortaçağ İslâm tarih ve coğrafyacıları Herat şehriden genellikle övgüyle bahsetmişlerdir.²⁴

Herat şehrine bağlı önemli şehirler şunlardır: Bâdgîs, Bâşân, Bebnê (Kenc-i Rustak), Bûşeng, Casân (Kevâşân), ed-Dirkân, Dîvânçe, Edresger, el-Esvizer, Esterebyân, Evfe (Ubeh), Havzân, Haysâr, Hucistan, Kâtûn, Kerûh, Mâlin (Malîn veya Mâlân), Rıbat-ı Şûr, Sân ve Sinc.²⁵

Belh

Belh, Afganistan'ın kuzeyinde bulunan Horasan'ın önemli şehirlerindedir. Günümüzde aynı isimle anılan Belh, geçmişteki ihtişamını maalesef kaybetmiş ve bölgede bulunan Mezar-i Şerif şehri ile tanınır olmuştur.²⁶ Ortaçağ kaynaklarında Belh anlatılırken muhteşem anlamına gelen “el-Belhu'l-behiyye” ismiyle zikredilir. Ceyhun'un güneyinde bulunan Dehâs ırmağı paralelinde ve Kûhibâbâ dağının eteğinde kurulmuştur.²⁷ Şehir ismini eski Farsçada Bahtriş, Grekçe'de Baktra ve Sâsânî'ler döneminde Budistlerin ziyaretgâhlarından olan Nevbahâr adlı mabetten dolayı aynı isimle anılmıştır. İslâm yazarları şehre “şehirlerin anası” (Ümmü'l-Bilâd) adını vermişlerdir.²⁸

Orta Asya'nın kültür beşiği olan Belh, İran'ın bu kültürden faydalanmasını sağlayan önemli kapı olmuştur. Şehir Fergana, Rey, Sistan, Kabul, Kirman, Keşmir,

²¹ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 438; Uslu, “Herat”, *DİA*, C. XVII, s. 215.

²² Uslu, “Herat”, *DİA*, C. XVII, s. 215.

²³ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 453.

²⁴ Ahmed b. Ebî Yâkûb b. Ce'fer, *et-Târih*, (Thk. Abdülemir Mihna), I-II, C. II, Beyrut, Şirketü'l-ilmî, 2010, s. 43; Makdisî, *a.g.e.*, Dâru's-suveydî, Beyrut, 2003, s. 267; Hamevî, *a.g.e.*, C. V, s. 396.

²⁵ Makdisî, *a.g.e.*, ss. 267-69.

²⁶ *Hudûdu'l-âlem mine'l-meşriki ile'l-meğrib*, s. 78; İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 373.

²⁷ Tahsin Yazıcı, “Belh”, *DİA*, C. V, ss. 410-411.

²⁸ Hamevî, *a.g.e.*, C. I, ss. 479-480; V.V. Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, İstanbul, Türk Tarihi Kurumu, Yay., 1981, s. 99.

Multan, Hârizm gibi şehirlerin merkezinde yer almıştır. Muaviye b. Ebi Süfyan döneminde Abdurrahman b. Süvera komutanlığında fethedilip gelişmesinin ardından kısa süre de olsa başkent olmuştur. Coğrafi yerleşiminden dolayı sürekli ayaklanmalar, iç savaşlar sebebiyle şehir mimarisi iyice yıpranmıştır. Durum böyle olunca Araplar harap olmuş şehri bırakarak oradan 2 fersah uzaklıkta bulunan Berûkân adlı bir yeri ordugâh haline getirerek oraya yerleşmişler. İbn Battûta²⁹ ve Marco Polo³⁰ gibi seyyahlar eskiden şehrin muhteşem güzellikte olduğunu, şimdiyse o güzelliğin harabeye dönüştüğünü söylemişlerdir. Belh'i, 107/725'te Esed b. Abdullah el-Kasrî yeniden imar ettirip ordugâhı buraya taşımıştır. 117/735'te Merv'in yerine Belh'i merkez yapan Esed, şehrin gelişmesini sağlamıştır. 120/738 senesinde Esed vefat edince onun yerine gelen Nasr b. Seyyâr el-Kinânî şehri daha çok askeri maksatlara göre düzenlemiştir.³¹

“Kubbetü'l-İslâm” ve “Dâru'l-Fıkh” adlarıyla anılmış olan Belh'in, İslâm kültürünün gelişmesinde ve yayılmasında çok önemli bir yeri vardır. İslâm'a hizmet etmiş önemli ulema bu topraklarda yetişmiştir. Tâbiîn'den Dahhâk b. Müzâhim (ö. 105/723), Mukâtil b. Hayyân (ö. 135/752), Atâ b. Meysere (ö. 752/135), Mukâtil b. Süleyman (ö. 776/150), meşhur sûfi İbrâhim b. Edhem (ö. 166/783), Ebû Hanîfe'nin talebelerinden kadı Ebû Mutî' el-Belhî (ö. 197/812), Sûfi Muhammed b. Fazl el-Belhî (ö. 319/931), Mu'tezilî kelâmcı Ebu'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî (ö. 319/931), coğrafyacı ve astronom Ebû Zeyd el-Belhî (ö. 322/934), Mevlânâ'nın babası Sultânülulemâ Behâeddîn Veled (ö. 628/1231)³² bu âlimlerdendir.

2. Mâverâünnehir'in Coğrafi Durumu

Mâverâünnehir Ceyhun nehrinin kuzeyi ve doğusunda kalan geniş arazileri, verimli toprakları olan bölgenin ismidir. İslâm ordusunun bu topraklara yakından ilgi duymalarının ardından daha da önem kazanmaya başlayan Mâverâünnehir Arapçada “nehirin ötesi” manasına gelmektedir. İslâm fethinden önceki ve sonraki coğrafyacıların ve gezginlerin eserlerinde Mâverâünnehir ayrı bir yer olarak değil de Horasan'ın

²⁹ İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *Rihletu İbn Battûta Tuhfetu'n-nazzâr fi gazâibu'l-emsâr ve a'câibu'l-esfâr*, I-II, C. I, Beyrut, Dâru A'yâu'l-ulûm, 1987, s. 381.

³⁰ Rugoft, Milton, *Marco Polo Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahatı*, (çev. Hande Loddo), İstanbul, Kaktüs Yay., 2003, s. 57.

³¹ Yazıcı, “Belh”, *DİA*, C. V, ss. 410-411.

³² Hamevî, *a.g.e.*, C. I, s. 480; Yazıcı, “Belh”, *DİA*, C. V, ss. 410-411.

içerisinde bir bölge olarak ele alınmıştır.³³ Bunun haricinde Mâverâünnehir’de siyasî ve coğrafi sebeplerden mütevellit Soğd, Fergana, Uşrusana gibi bölge isimlerini ayrı ayrı olarak kullanmışlardır. Örneğin: Yâkûbî *el-Büldân* adlı eserinde bölgeleri ve şehirleri anlatan bab başlıkları açarken Mâverâünnehir ismini zikretmez ama içerisinde bulunan Suğd, Semerkant, Buhara ve Şaş gibi şehirler hakkında bilgi verir.³⁴ XI. asır İslâm coğrafyacılardan olan Ebû Ubeyd el-Bekrî *el-Mesâlik ve'l-memâlik* isimli eserinde bölgeyi Horasan’ın bir parçası olarak göstermiştir.³⁵

Bölge ile ilgili olarak genellikle Müslüman coğrafyacılar tarafından ayrıntılı bilgi verilmiştir. Fetihden önce ise Pers, Çin ve Grek gezgin ve coğrafyacılardan kayıt ettikleri bilgilerin çok azı günümüze ulaşabilmiştir.³⁶ Mâverâünnehir Sâmânîler ile birlikte gerçek manada Horasan’dan ayrı bir statüye sahip olmuştur.³⁷

Müslümanların yaşadıkları bölgeleri Mâverâünnehir diye tanımlamasından dolayı, bölgenin coğrafi ve idari sınırları İslâm ordusunun doğu ve kuzeye doğru ilerlemesine bağlılıkta kesin olarak çizilememiştir. İbn Havkal, doğusunda Pamir, Râşt ve Huttal’a sınır olan Hind arazisi, batısında Taraz’dan itibaren batıya doğru Bârâb (Fârâb), Sütkend, Suğt, Semerkand ve Buhara tarafından Harzem’e ve Harezmi (Aral) gölüne kadar Oğuzlar ve Karluklar bulunduğunu, kuzeyinde Fergana’nın doğu ucundan Taraz’a kadar Karluk Türklerinin bulunduğunu, güney batısında Bedahşan’dan Harezmi gölüne kadar Ceyhun nehrinin bulunduğunu söyler. Harezmi ve Huttal’ın da Mâverâünnehir’e dâhil olduğunu zikreder. Huttal bölgesi Vahşâb nehri ile Ceyhun’un ana kolu olan Harbâb arasında kalır. İbn Havkal, Harbâb ve ötesi Mâverâünnehir olduğunu belirtir.³⁸

İstahrî’ye göre ise güneyde Ceyhun nehri ile sınırlanan bölge Buhara, Semerkant, Soğd toprakları Üşrüsene (Uşrusana), Şaş (Taşkent), Fergana, Keş (Kiş), Nesef (Nahşeb),

³³ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 381; Bekrî, Ebû Ubeyd, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, (Thk. Adreon Fan Lyufn), I-II, C. I, Dâru'l-Garb ve'l-İslâmî, 1992, s. 442; İstahrî, *a.g.e.*, ss. 276-277, 295-296; *Hudûdu'l-âlem mine'l-meşriki ile'l-garbi*, ss. 83-92; Özgüdenli, “Mâverâünnehir”, *DİA*, C. XXVIII, s. 117.

³⁴ Yâkûbî, Ahmed b. Ebî Yâkûb, *Büldân*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ss. 123-126.

³⁵ Bekrî, *a.g.e.*, C. I, s. 442.

³⁶ Osman Aydın, *Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2001, ss. 25-28.

³⁷ Aydın, *a.g.e.*, s. 36.

³⁸ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 381; Ayrıca bkz. Ramazan Şeşen, *İslâm Coğrafyacılarna Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2001, s. 212.

Sağaniyân (Çağaniyân), Huttal (Huttalân), Tirmiz, Guvâziyân, Ahsîkes, Hârizm, Fârâb, İsbîcâb, İlak ve Hucend'i kapsar.³⁹

Hudûdu'l-âlem'de ise Mâverâünehir sınırları doğuda Tibet, güneyde Horasan, batıda Oğuz ve kuzeyde Karluk ülkesiyle çevrilmiş olarak belirtilir.⁴⁰ Günümüzde Mâverâünehir Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın bir kısmını içermektedir. Yani Ceyhun ile Seyhun (Aral) nehirleri arasında kalan takriben 660.000 km²lik bölgeyi kapsadığı söylenebilir.⁴¹ Mâverâünehir'in merkezinde Soğd (Buhara ve Semerkant) bölgesi bulunmaktadır. Etrafında şimdi Hiva adıyla bilinen Hârzem bölgesi, Soğaniyan, Huttal, Bedahşan, Fergana ve Şaş gibi bölgeler yer almaktadır.⁴²

3. Merv Şehrinin Bu Coğrafyadaki Yeri

Eski Çin ve İran kaynaklarında zikredilen dünyanın en eski kentlerinden olan Merv, Horasan bölgesinin önemli şehirlerindedir.⁴³ Örneğin Heredots (M.Ö. V. asır) ve Strabon'un (M.Ö. I. asır) coğrafyaya ait eserlerinde farklı isimlerle de olsa Merv topraklarından söz edilmektedir.⁴⁴ Merv şehri birçok medeniyet ve devletin kurulduğu mekân olması dolayısıyla geçmişte farklı isimlerle anılmıştır. Avesta ve Ahemenit yazılarında "Mauru", Behistun yazısında "Marguş", İskender'in işgalinden sonra "Margiana" yahut "Margiana Aleksandriyasi", Parfiya Devleti zamanında "Margaba" ve Arap istilâsı devrinde ise daha çok "Merv" ismi kullanılmıştır.⁴⁵ Şehrın içerisinde güneyde yer alan Merverrûz'dan farkını belirtmek ve önemine atıfta bulunmak için Mervişşâhicân (Merv-Şahi-Cihan) da denilmiştir.⁴⁶

³⁹ İstahrî, *a.g.e.*, ss. 276-277, 295-296.

⁴⁰ *Hudûdu'l-âlem mine'l-meşrıkı ile'l-garbi*, s. 83.

⁴¹ Özgüdenli, "Mâverâünehir", *DİA*, C. XXVIII, s. 117

⁴² Barthold, "Mâverâünehir", *İA*, C. VII, İslam Ansiklopedisi Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, ss. 408-409.

⁴³ Mehmet Mahfuz Söylemez, *Horasan'ın Bilim Merkezi Merv*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2016, s. 25.

⁴⁴ Yegen Atagariyev, Muhammed Annanepesov, *Türkmenistan'ın Tarihi Hakında Materyaller*, Aşkabat, Mağarif, 1995, ss. 43, 99-100; Abdylly Orazsahedov, *Büreyde Bin Husayb el-Eslemi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2013, s. 67.

⁴⁵ Jukovskiy, *Razvalini Starogo Merva*, Sanktpeterburug, 1894, ss. 3-4; N. B. Pugaçenkova, *Gadımı Marı*, Aşkabat, 1982, s. 3.

⁴⁶ Merv'le ilgi geniş bilgi için bkz. İbn Havkal, *a.g.e.*, ss. 364-365; Makdisî, *a.g.e.*, ss. 310-314; Söylemez, *a.g.e.* ss. 25-95; Özgüdenli, "Merv", *DİA*; C. XXIX, ss. 221-223.

İbn Havkal Merv Şahcan ismiyle tanındığını, Kuhendizini iç kalesini Tahmuras'ın⁴⁷ yaptığını söyler. Şehristan'ı (Asılşehir) ise Zülkarneyn'in inşa ettiğini belirtir. Şehrin toprağıyla ve binalarının yerleşimi ile ilgili ayrıntılı bilgi vermektedir.⁴⁸

Murgap semtinin aşağı kısmında yer alan Merv, tarihî İpek Yolu üzerinde İran, Hindistan, Afganistan, Çin ve Türkistan'ın kavşak noktasında olma özelliğine sahiptir. Böyle bir stratejik öneminden dolayı bazı dönemlerde askeri üs olarak da kullanılmıştır.⁴⁹

Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân*'ında "Merv" kelimesinin Arapça olup "ateşe konulan beyaz taş" anlamının verilmesinin hatalı olduğunu zira şehirde bulunduğu sırada "beyaz taşlığa" veya "beyaz taş" rastlamadığını söyler.⁵⁰ Ancak İslâm'dan önce o topraklarda Zerdüş dininin olduğu, ateşte uzun süre duran taşın beyazlaştığı düşünülürse bunun ihtimal dâhilinde olabileceği söylenebilir. Genel görüşe göre ise ismin "çimenlik" manasına geldiğinin kabul edildiği görülmektedir.⁵¹

Merv şehrinin kim ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi tarihin en eski dönemlerinde Merv topraklarından söz edilmektedir. Akademik hayatını Merv'i öğrenmeye adanmış olan ünlü Rus arkeolog tarihçisi Victor Saryanidi'ye göre "Önceden Mezopotamya, Mısır, Hindistan ve Çin olmak üzere dört medeniyet bilinmekteydi. Şehrin inşasından sonra ise Merv/Margiana bölgesi beşinci medeniyet merkezi olarak sayılmalıdır" demiştir.⁵² Şehir Sâsânîler dönemine kadar zaman zaman Horasan bölgesinin başkentliğini yapmış olmasından veya askeri üs olmasından dolayı bölgede hüküm süren devletlerin liderleri tarafından göz üstünde tutulmuş ve Horasan ile Merv isimleri adeta özdeşleşmiştir.⁵³ Bundan dolayı şehir siyasî, iktisadî ve ilmî bir merkez olmuştur.

⁴⁷ İran ve Turan'ın efsanevi Sâsânî kıralı. Bkz. Uslu, *a.g.e.*, s. 39.

⁴⁸ İbn Havkal, *a.g.e.*, s. 364.

⁴⁹ Seda Yılmaz, "Seyahatnamelerin Işığında Ondokuzuncu Yüzyılda Merv Şehri", *Uluslar Arası Tarih Dergisi*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2013, ss. 241-242.

⁵⁰ Hamevî, *a.g.e.*, C. V, s. 113.

⁵¹ V. M. Mason, *Merv Duşa Sarey*, Aşkabat, 1990, ss. 5-10; Orazpolat Ekayev, Övez Gündoğdiyev, *Marı Şaharın Kalbi*, Aşkabat, 1998, s. 7.

⁵² Victor Saryanidi, *Türkmen Medeniyeti Dergisi*, C. I, Aşkabat, 2004, ss. 31-33; Ekayev, Gündoğdiyev, *a.g.e.*, s. 6; Orazsahedov, *a.g.e.*, s. 67.

⁵³ Uslu, *a.g.e.*, s. 214.

Merv toprakları İslâm'la buluşmadan önce bu bölgede Hıristiyanlık ve Yahudilik gibi ilâhî dinler yanında Zerdüştlük, Maniheizim, Mazdeizm ve Budizm gibi batıl dinler de mevcuttur.⁵⁴

Hz. Ebû Bekir döneminde bu bölgenin fethine yönelik hazırlıklara başlanmış, Hz. Ömer döneminde 21/642 yılında meydana gelen Nihavent zaferinin ardından Ahnef b. Kays'ın, Horasan'ın fethi için komutan olarak görevlendirilmesinden sonra bölge yavaş yavaş Müslümanların kontrolüne geçmiştir. Müslümanların Horasan'da tam olarak hâkimiyet sağlaması Hz. Osman devrinde gerçekleşmiştir. Abdullah b. Âmir tarafından Merv'in fethiyle görevlendirilmiş olan Ahnef b. Kays'ın civardaki şehirleri teker teker almasından dolayı Merv idarecileri yıllık iki milyon dirhem karşılığında barış teklifinde bulununca o, bu teklifi tereddütsüz kabul etmiştir.⁵⁵ Anlaşmanın ardından ayaklanmalar baş göstermiştir. Emevîler döneminde ordugâh merkezinin Merv'e taşınması ve Arap ailelerinin şehre yerleştirilmesiyle Horasan'ın ve Merv'in fethi tamamlanmıştır.⁵⁶

Rusların Türkistan topraklarını işgal altına almak için 1865 yılında başlatmış olduğu askeri harekâtın ardından, 1879 yılında Türkmenlerin merkezi olan Ahal topraklarında yer alan Göktepe bölgesinde bulunan Göktepe kalesinin yıkılmasıyla Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Merv şehri 1884'te Rusların hâkimiyetine geçmiştir.⁵⁷ Merv'in 30 kilometre batısında Marı adında yeni şehir kurulduktan sonra Merv halkı buraya göç ettirilmiştir. Günümüzde bölge, halk arasında eski Marı yeni Marı olarak kullanılmaktadır.⁵⁸ Hâlihazırda eski Merv'de arkeolojik kazılar devam etmektedir. Bunun örneği Türkiye'nin TİKA himayesinde Türkiye ve Türkmenistanlı bilim adamlarından oluşan Sultan Alparslan'ın mezarının arkeolojik

⁵⁴ Geniş bilgi için bkz. Halilullah Jumabayev, *Hadiste Merv Ekolu (İlk Üç Asır)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2004, ss. 14-18.

⁵⁵ Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul, Gonca Yay., 1986, C. II, s. 338; Adem Apak, *İslam Tarihi*, İstanbul, Ensar Yay., 2007, C. II, s. 212; Söylemez, *a.g.e.*, s. 40; Özgüdenli, "Merv", *DİA*, C. XXIX, s. 221.

⁵⁶ Belâzûrî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Futûhu'l-Buldân*, Beyrut, Muesssetü'l-meârif, 1987, ss. 576-577.

⁵⁷ Yılmaz, "Seyahatnamelerin Işığında Ondokuzuncu Yüzyılda Merv Şehri," *Uluslar Arası Tarih Dergisi*, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2013, s. 243.

⁵⁸ Uslu, *a.g.e.*, s. 40.

kazılar dâhilinde aranmasıdır. 1999 yılında Eski Merv şehri UNESCO'nun Dünya Mirasları listesine dâhil edilmiştir.⁵⁹

B. DÖNEMİN SİYASÎ DURUMU

Bölge Müslümanlar tarafından 21/642 senesinde fethedilmeye başlanmıştır. İslâm ordusu miladî 21-22/642-643 seneleri içinde Azerbaycan, Hemedan, Dinever, Rey, İsfahan, Kazvin, Zencan gibi İran şehirlerini fethetmişler. Aynı dönemde Taberistan ve Cürcan da Müslümanlar tarafından feth edilmiştir. Mesafenin çok uzak olması, başkaldırmaları anında bastırmak için takviye ordunun geç gelmesine bağlı olarak küçük de olsa, toprak kaybı olmuştur. Buna ek olarak Hz. Osman döneminde başlayan fitnenin yeni fethedilmiş olan topraklarda bir takım gevşemelere neden olması kaçınılmaz hale getirmiştir. 41/661 senesinde Muaviye tarafından Emevî Devleti'nin kurulmasından sonra Abdullah b. Amir Basra ve Horasan valisi tayin edilerek 42/662 senesinde yapmış olduğu bir seferle buradaki Emevî hâkimiyetini pekiştirmiştir.⁶⁰

Kuteybe b. Müslim'in valiliği döneminde Araplar kesin olarak Mâverâünnehir'i hâkimiyeti altına almışlardır. Ziyad b. Ebîhî'nin, Horasan'ın Merv, Belh, Herat, Tûs gibi önemli şehirlerinde bir takım askeri üslerin yerleştirilme projesi Kuteybe tarafından Mâverâünnehir'de Buhara ve Semerkand gibi iki merkezi şehirde uygulanmıştır.⁶¹

Emevîler idaresi döneminde Horasan ve Mâverâünnehir bölgesindeki Müslümanlardan, zimmîlerden alınan vergilerin aynısının tahsil edilmesi ve bunlara yapılan ikinci sınıf muamelesi, giderek artan bir hoşnutsuzluğa yol açmış ve bu durum Emevîlerin sonunu getirmiştir. 102/720 senesinden itibaren bölgeye gönderilen Abbasî davetçileri (dâîler) bu durumdan âzamî derecede istifade ederek halkı Hz. Peygamber'in ailesine biat etmeye çağırmışlardır. Halife Ömer b. Abdülaziz'in 99-102/717-720 bu

⁵⁹ Söylemez, *a.g.e.*, s. 23.

⁶⁰ Uslu, *a.g.e.*, ss. 43-45.

⁶¹ Bu olaylar hakkında bkz. Nerşâhî, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Târîh-i Buhara*, (Arapçadan Tercüme, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kubâvî, Farsçadan Tercüme, Erkan Göksu), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2003, ss. 95-97; Barthold, *a.g.e.*, s. 211.

durumu düzeltmek için yaptığı müdahale etkili olmuşsa da onun kısa bir süre sonra vefat etmiş olması meselenin çözümlenmeden devam etmesine neden olmuştur.⁶²

128/745 yılında Abbasî davetçi grubunun başına geçen Ebû Müslim el-Horasanî Emevî idaresinden memnun olmayan geniş halk kitleleri yanında, Nasr b. Seyyar ile mücadele eden Yemen Araplarını da tarafına çekmeyi başarmıştır. Muazzam güç toplayan Ebû Müslim emin adımlarla ilerlerken, Emevî askerleri Nasr b. Seyyar'ın emriyle 131/748'de batıya kaçamaya mecbur kaldılar. Sonuç olarak Horasan'da Ebû Müslim el-Horasanî, batıda ise Abbasî ailesinden Abdullah b. Ali önderliğinde başlayan ihtilal 133/750 tarihinde Abbasî devletinin kurulmasıyla tamamlandı.⁶³

Emevî ve Abbasî devletlerinin ortak meselesi uzak bölgelere gönderilen kumandanların iyice güçlendikten ve söz sahibi olduktan sonra kendi başlarına bağımsız hareket etmeleri olmuştur. Aynı şekilde Ebû Müslim de konumunu pekiştirdikten sonra kendi başına bağımsız olarak hareket etmeye başlamıştı. Bunun üzerine harekete geçen Abbasî halifesi es-Seffah (133-137/750-754), 136/753 yılında Ebû Müslim'in kumandanlarından olan Ziyad b. Salih ve Sibâ b. Numan'ı gizlice ona karşı isyana teşvik etmiş olsa da, zeki olan Ebû Müslim bunu fark etmiş ve derhal harekete geçerek ikisini de öldürmüştür. Nihayet Halife el-Mansur (137-159/754-775), Ebû Müslim'i Rumiye'deki sarayına davet etmiş ve orada öldürmüştür.

Ebû Müslim'in öldürülmesinden sonra bölgedeki Abbasî devletine karşı gruplar bu durumu bahane ederek isyan hareketleri başlatmışlardır. Bundan başka da pek çok isyan hareketleri cereyan etmiştir. Bu hareketlerin en önemlisi 190/806 senesinde Râfî b. el-Leys'in başını çektiği isyandır. Bu isyan o kadar etkili olmuştur ki, Harun er-Reşid'in (170-194/786-809) bizzat kendisi müdahale etmek zorunda kalmıştır.

194/809 senesinde Harun er-Reşid'in ölümünden sonra oğlu el-Me'mun tahta geçmiştir. Devletini Merv'den idare eden halife, Bağdat'ta çıkan karışıklardan dolayı oraya gitmeye mecbur kalmıştır. Bağdat'a gittikten sonra 206/821'de Tahir b. Hüseyin'i Horasan valiliğine tayin ettikten kısa bir süre sonra Tahir bağımsızlığını ilan etti ise de,

⁶² Uslu, *a.g.e.*, s. 48.

⁶³ Uslu, *a.g.e.*, ss. 50-51.

207/822'senesinde halife tarafından zehirletildi. Bundan sonra Abbasî devletinin gücü Horasan'da sona ermektedir.⁶⁴

Artık Tahirîler, Saffarîler ve Sâ mânîler gibi büyük ve güçlü devletler kurulacaktır. Şeklen halifeye bağlı olmakla ve Abbasî halifeleri adına hutbe okutmakla beraber birer bağımsız devlet olacaklardır. Buna bir bakıma dini ve manevi halifelik denilebilir. Bununla birlikte Abbasî halifeleri Horasan ve Mâverâünnehir'i bir an bile göz ardı etmemişlerdir. Mesela Sâ mânî devletinde yeni Emir'in tahta geçmesiyle halifeden onaylama mahiyetinde hediyelerle birlikte Emir'e hilat gönderilmiştir.⁶⁵

1. el-Mervezî Öncesi Siyasî Durum

Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin vezirliğini yapmış olduğu Sâ mânî devleti, Sâ mânîoğullarının atası olan Sâ mân Hudât'ın Belh'den kaçarak Emevî valisi Esed b. Abdullah el-Kasrî'nin (ö. 120/738) yanına Merv'e sığınmasıyla ilk tarih sahnesine çıkmıştır. Sâ mân Hudât adını Belh'de Sâ mân köyünün sahibi olmasından almıştır. Esed b. Abdullah, Sâ mân Hudât'a yardım ederek düşmanlarını bertaraf edip, Belh'i tekrar ona vermiştir. Onun ne zaman İslâmiyet'i kabul ettiği tartışmalı olup Esed b. Abdullah sayesinde Müslüman olduğu en-Nerşâhî tarafından ifade edilmektedir.⁶⁶

Esed b. Abdullah, 292/905 senesinde Semerkant'ta isyan eden Râfî b. Leys'in üzerine Herseme b. Ayan komutasında bir ordu sevk etmiştir. Ona destek olması için oğlu Memun'u da göndermesi sonucu değiştirmemiştir. Bunun üzerine Memun, Esed'in oğullarına Râfî isyanını bastırılmasına yardım etmesi yönünde bir mektup yazmıştır. Abbasîlerin baskısının artmasından ve Sâ mânîlerin Memun'un safında yer almasından dolayı 194/809 senesinde Rafî teslim olmak zorunda kalmıştır.

Me'mun'un kardeşi el-Emîn'i bertaraf ederek halife olması, Sâ mânîler tarafında müspet gelişmelerin cereyan etmesini sağlamıştır. Yeni halife Esed b. Sâ mân Hudât oğullarının yaptıklarından dolayı 204/819 senesinde Nuh Semerkand, Ahmed Fergana,

⁶⁴ Uslu, *a.g.e.*, ss. 52-53.

⁶⁵ Konuyla ilgili bkz. Nerşâhî, *a.g.e.*, ss. 80-86.

⁶⁶ Nerşâhî, ss. 87-88.

Yahya Şaş ve İhlas Herat emirliklerine tayin edilmiştir.⁶⁷ Sadece en-Nerşâhî Ahmed b. Esed'in Merv emiri tayin edildiğini belirtmektedir.⁶⁸

Sâmânîler idarenin yanında yer alarak bölgedeki yerlerini güçlendirmişlerdir. Semerkant emiri Nuh b. Esed ailenin lideri konumundaydı. 227/841 senesinde ölmesinin ardından aile Yahya ve Ahmed tarafından yönetilmiştir. Ahmed'in siyasi kişiliği ağır bastığından Mâverâünnehir'e hükmetme yetkisini kazanmıştır. 250/864'te Ahmed vefat edince büyük oğlu I. Nasr ailenin başına geçti. 261/874 senesinde Halife el-Mutemed Mâverâünnehir'in idaresini I. Nasr'a verdi.⁶⁹ Bu tarihten sonra Sâmânîler'in devleti resmiyet kazanmıştır. 279/892'de I. Nasr'ın ölümünün ardından Mâverâünnehir idaresi İsmail b. Ahmed'e (279-295/892-907) geçmiştir. Ahmed, tahta geçmesinin ardından bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla seferler düzenlemiş ve amacına esirlerle birlikte bol miktarda ganimetlerle ulaşmıştır. İsmail b. Ahmed Sâmânî devletinin en önemli kurucusu olup, Saffarî tehlikesini bertaraf ederek Mâverâünnehir'deki hâkimiyetlerini güçlendirmiştir. İsmail b. Ahmed'in başarılı hükümdarlık süresi yirmi sene devam etmiştir. Daha sonra oğlu Ahmed b. İsmail (295-302/907-914) dönemi başlamıştır. Tahta geçmesinin ardından aceleci davranarak babasının atamış olduğu valilerde değişiklik yapması bürokrasinin tepkisini çekmiştir. Ayrıca sert yapılı biri olması sebebiyle komutanların çoğunu küstürmüştür. Dolayısıyla kimler tarafından düzenlenmiş olduğu bilinmeyen bir suikast sonucu öldürülmüştür. Ahmed b. İsmail'in ölümünden sonra oğullarından II. Nasr b. Ahmed (302-332/914-943) devletin başına geçmiştir. II. Nasr otuz senelik hâkimiyeti içerisine pek çok iç ve dış isyanlarla karşılaşmıştır. Bu yıpratıcı olaylara rağmen Sâmânî devleti gücünü muhafaza etmiştir. Bu göstergeler II. Nasr'ın başarılı bir lider olduğunun ispatıdır. II. Nasr'ın ölümünden sonra oğlu I. Nuh b. Nasr (332-343/943-954) dönemi başlamıştır. Yeni hükümdar tahta geçer geçmez hocası ünlü fıkıh âlimi Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'yi vezir tayin etmiştir. Babasının katilleri olan Şîî İsmailileri başarılı bir şekilde bertaraf etmiştir. Ancak bundan sonraki siyasetinde stratejik hatalar yaparak pek çok iç isyanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devlet içerisindeki çalkantılar devletin maddi gücünü zayıflatmakla birlikte huzursuzluk da getirmiştir. Bunun neticesinde veziri olan el-Mervezî'nin isyancılar tarafından

⁶⁷ Gerdizî, Ebû Saîd Abdülmelik b. Dahhak, *Zeyne'l-ahbâr*, Tahrân, 1948/1367, s. 146.

⁶⁸ Nerşâhî, *a.g.e.*, s. 113.

⁶⁹ Nerşâhî, *a.g.e.*, s. 112.

öldürülmesini önleyememiştir. Devlette meydana getirmiş olduğu kargaşaların ardından 343/954 senesinde Buhara'da vefat etmiştir.⁷⁰

2. el-Mervezî ve Sonrası Siyasî Durum

Devletin maddi sıkıntıya girdiği dönemde babası I. Nuh b. Nasr'dan tahtı devralan I. Abdülmelik b. Nuh (343-350/954-961) yedi yıl devleti idare ettiğini ve bu süre zarfında kumandanların devlet içerisindeki kıyasıya nüfuz mücadelelerini önlemekle uğraştığını görüyoruz. I. Abdülmelik 350/961 senesinde Buhara'da bir oyun sırasında attan düşerek hayatını kaybetmiştir.⁷¹ Babasının ölümünden sonra Horasan valisi Alp-Tegin'in müdahalesiyle I. Mansur b. Nuh (350-366/961-976) tahta geçmiştir. On beş senelik başarılı siyaseti sayesinde çökmeye yüz tutmuş Sâmânî devletinin lehine olabilecek anlaşmalar yapması, geniş nüfuz sahibi Alp-Tegin'in isyanlarına karşı icraatları devletin yararına sonuçlanmıştır. I. Mansur b. Nuh 366/976 tarihinde vefat etmiştir.⁷² II. Nuh b. Mansur'un (366-387/976-997) devraldığı devlette isyanlar biraz daha bastırılmış, Büveyhîler etkisiz hale getirilmişti. Ancak bu durum yeni liderin gelmesiyle doruklara tırmanmaya başlamış ve mücadele yeniden başlamıştır. Ayrıca nüfuz mücadelesi meselesi de devletin gündemindeydi. Bu durum 225/840 senesinden sonra tarih sahnesine çıkmış olan Karahanlılar'ın kaçıramayacakları fırsatları doğuruyordu ve artık Sâmânî devleti bölgeye hâkim olmak isteyen yeni gelişen devletlerle de mücadele etmek zorundaydı. Karahanlı ve Gazneli devletleri bölgeye hâkim olmak için fırsat kolluyordu. Sonuç olarak Sâmânî devleti Gazneli'lerin nüfuzu altına girme dönemiyle birlikte Karahanlı devletiyle bazı anlaşmalar yapmak zorunda kaldı. II. Nuh 387/997 tarihinde Cuma günü vefat etmiştir. İyice küçülen Sâmânî devleti Gazneliler ve Karahanlılarla mücadele etmiştir. Devletin tamamen yıkılmasına kadar sırasıyla II. Mansur b. Nuh (387-389/997-999), II. Abdülmelik b. Nuh (389/999), Ebû İbrâhîm İsmail el-Muntasır (390-396/1000-1005) gibi Sâmânî Hudat ailesinden liderler idare etmiştir.⁷³

⁷⁰ Nerşâhî, *a.g.e.*, s. 137; Gerdizî, *a.g.e.*, s. 159; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târih*, (Thk. Muhammed Yûsuf), I-XI, C. VIII, 1. B., Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1987, s. 508; Semânî, Ebû Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mensûr, *el-Ensâb*, C. III, s. 202; Barthold, *a.g.e.*, s. 267.

⁷¹ Nerşâhî, *a.g.e.*, s. 139; İbn Miskeveyh, *a.g.e.*, C. II, s. 179; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. VIII, s. 535; Semânî, *a.g.e.*, C. VIII, s. 462.

⁷² Semânî, *a.g.e.*, C. III, s. 202; İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. VIII, s. 673.

⁷³ Geniş bilgi için bkz. Usta, *a.g.e.*, ss. 55-291.

Nâsr b. Ahmed tarafından kurulan, Sâ mânî devleti Horasan ve Mâverâünnehir’de bir asırdan daha uzun bir süre hüküm sürmüştür. Sâ mânî devletinin Orta Asya’nın ilim ve kültürünün gelişmesinde büyük katkıları olmuştur.

C. DÖNEMİN İLMÎ DURUMU

Bilindiği üzere Mâverâünnehir ve Horasan, tarihin en eski yıllarından bu yana ilim ve kültürün beşiği olmuştur. Bunun nedenlerinden birisi de bölgenin coğrafi konumudur. Çin’den Avrupa’ya kadar uzanan ipek yolunun bu topraklardan geçmesi doğal olarak kültürler arasındaki etkileşimi sağlamıştır.

Emevîler’in hâkimiyeti ile siyasi istikrarın sağlanmasının ardından Arabistan topraklarında İslâm kültürü zenginleşmiş ve gelişmiştir. Mâverâünnehir ve Horasan feth edildiğinde ise önceden bu topraklarda büyük medeniyetlerin kurulmuş olmasından dolayı daha da zenginleşmesini sağlamıştır. Abbasî devletinin hâkim olmasının ardından Türk ve Fars asıllı küçük devletlerin kurulmasıyla birlikte İslâm medeniyetinin doruk noktasına ulaştığı dönem olmuştur.

Kurulmuş olan bu devletlerin içerisinde en çok ilime, sanata ve kültürün gelişmesine destek veren devletlerden biri Sâ mânîler olmuştur. Bu devletin yapmış olduğu fetihlerde başarılı olması, maddi kaynaklarının kâfi derecede olması ve bölgede sağlamış olduğu istikrar, önceden var olan ticari ve ilmi hayatın canlanmasını tetiklemiştir. Ayrıca devlet büyüklerinin ilim adamlarına eksiksiz hürmet göstermesi, ulemanın bu topraklara yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Öyle ki, devletin merkezi Buhara, İslâm dünyasının ilmî ve kültürel faaliyetler açısından önde gelen Bağdat’ı bile geçmiştir. Buhara’nın haricinde Semerkant ve Nişâbur gibi devletin büyük şehirleri de kültürel faaliyetler açısından önemli şehirler olmuştur.

Ülkeye gelen ulemanın bir kısmı ilmî çalışmalarının yansira ticaretle de uğraşmışlardır. Mesela Muhaddis Ebû Süleyman Davud b. Ebî Davud el-Mervezî ilmî seyahati sırasında Semerkant’a geldiğinde kitapçılar çarşısında kâğıt ticareti yaparak geçimini sağlamıştır. Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr el-Mervezî ilmi faaliyetlerinin haricinde ticaret de yapmıştır. İlim adamlarına saygı gösteren Sâ mânî hükümdarı İsmail

b. Ahmed ve kardeşi İshak tarafından Ebû Abdullah'a şehirdeki ikameti süresince her sene dört bin dirhem gönderilmiştir. Semerkant halkı da bu türden faaliyetlerde geri durmamıştır. Ülkeye gelen ulema devlet bürokrasisinde de görev almışlardır. el-Makdisî, Sâ mânî hükümdarlarının ramazan ayının Cuma geceleri sarayda ulema ile ilmi toplantılar yaptığını belirtir.⁷⁴

Sâ mânî devletinin âlimleri desteklemesi sayesinde İslâmî ilimlerin haricinde Coğrafya, Astronomi, Kimya, Fizik ve Mantık gibi ilimlerde dünyanın en önde gelen bilim adamları yetişmiştir. Mesela Ebû Zeyd el-Belhî, İbn Sînâ, Ebû Bekr Muhammed b. Zakeriyya er-Razî, Ebû Mansur el-Hasan b. Nuh ve İbn Hafif es-Semerkândî gibi âlimler bunlar arasında zikredilebilir.

1. el-Mervezî'nin Yaşadığı Dönemde Fıkîhî Durum

Bu dönemde bir takım önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunların en önemlisi mezheplerin kurulmasından sonra taklit döneminin başlamasıdır. Ayrıca bu dönemde eskiden var olan eserler incelenerek muhtasar eserler telif edilmiştir. Hanefî mezhebinin ilk muhtasar eserleri *Muhtasaru't-Tahâvî*, *el-Kâfî* ve *Muhtasaru'l-Kerhî*'dir. Bu eserler mezhep içerisinde önemli olmakla birlikte en çok tutulmuş olanı *el-Kâfî*'dir.

Her bir mezhep diğerlerinden farklı olarak bir tavır sergilemiştir. Farklı tutumları kayıt altında birarada toplayan eserler mezhebin tanımlanmasında rolü büyük olmuştur. Söz konusu eserlerin kapalı veya anlaşılması zor olan taraflarını açıklamak, onları anlaşılır hale getirmek ve dağınık bilgileri bir arada toplamak da önem arz etmektedir.

İmamların mezhep kurma gibi bir kaygıları olmamıştır. Ancak görüşlerinin öğrencileri tarafından kayıt altına alınmasıyla mezheplerin oluşması kaçınılmaz hale gelmiştir. Mezhepler İslâmî hayatın kurumsallaşmış hali olarak kabul edilebilir. Bu durumun revaçta olduğu dönemi en iyi değerlendiren el-Mervezî, Hanefî mezhebinin temel eserlerinden olan *ez-Zâhirü'r-rivâye*'den istifade ederek daha sonra mezhebin vazgeçilmez muhtasarlarından olacak *el-Kâfî*'yi kaleme almıştır.

Muhtasar eserlerin ön planda olması fıkîh ilminde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Bu değişikliklerin müspet ve menfi tarafları vardır. Olumsuz tarafı bundan sonraki

⁷⁴ Makdisî, *a.g.e.*, s. 339.

yıllarda ictihad kapısının kapandığını savunan âlimlerin çoğalması, gündelik hayatla paralel hareket etmesi gereken fıkıh ilmini taklide dayalı bir ilim haline getirmesidir. Olumlu tarafı ise dini hayatın kurumsallaşması ve ulemanın karşılaştığı problemler karşısında nasıl bir usul ile çözüm bulduğunun kayıt altına alınarak günümüze kadar ulaştırılmasıdır.

2. el-Mervezî'nin Çağdaşı Olan Fakihler

Hâkim eş-Şehîd'in çağdaşı olan birçok meşhur âlimi tespit etmek mümkündür. Bunlardan Ebû Abdulh Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906), Ebû Saîd Ahmed b. Hüseyin el-Berdaî (ö. 317/929), Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik el-Ezdî et-Tahâvî (ö. 321/933), Ebu'l-Hasan Ubeydullah b. Hüseyin b. Dellâl el-Kerhî (ö. 340/952), Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs er-Râzî (ö. 370/981) ve büyük kelim âlimi Ebû Mansur Muhammed b. Muhammed el-Mâturidî (ö. 333/944) gibi âlimler örnek gösterilebilir.

a. Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906)

Babası Merv'li olmasından dolayı el-Mervezî nisbesi ile tanınmış olan Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr 202/817-818 senesinde Bağdat'ta doğdu. Şafîî mezhebine mensup olup, Bağdat dışında Rey, Basra, Kûfe, Medine, Mısır, Şam ve Horasan'daki şehirleri ziyaret ederek buradaki ulemadan ders aldı. Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî, Muhammed b. Mukatil, Şeybân b. Ferrûh, İshak b. Râhûye, Abdulvâhid b. Gıyâs, Hişam b. Ammâr, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Rebî' b. Süleyman el-Murâdî ve Amr b. Zürâre gibi hadis âlimlerinden hadis dinledi. Kahire'de Şafîî âlimlerinden mezhep fikhını tahsil etti ve Müzenî'den Şafîî'nin eserlerini okudu. Öğrencilerinin arasında Ebû Abdullah İbn Abdulhakem, İbnu'l-Ahrem, İbnu'l-Ciâbî, Muhammed b. İshak es-Serrâc, İbnu'l-Munzir en-Nîsâbûrî ve İbnu's-Şarkî yer almaktadır.

Ebû Abdullah hadis ve fıkıh konusunda döneminin en bilgili kişilerinden biri olarak kabul ediliyordu. Bundan dolayı kendisine “şeyhülislâm, hafız” gibi unvanlar

verildiğini görmekteyiz.⁷⁵ Ayrıca bu konulardaki bilgisi denize benzetilmiştir.⁷⁶ Fıkıh bilgisinin derin olmasından dolayı Nîşâbur halkının sürekli olarak danıştığı bir kimse olmuştur. Hilâfiyyat konusunda döneminin en bilgili âliminden biri olarak kabul edilmiştir.⁷⁷ Döneminin Şâfiî hukukçularından olan Abdullah b. Mübârek, Yahyâ b. Yahyâ ve İshak b. Râhûye ile birlikte Horasan bölgesinin dört büyük âlimlerinden biri olarak kabul edilen Ebû Abdullah “ashâbü’l-vücûh”⁷⁸ diye zikredilen müctehidler arasında yer alır. Ayrıca ferâiz alanında müstakil eser yazan ilk müellifler arasında gelir.⁷⁹ Semerkant’ta Muharrem 294/906 senesinde 92 yaşında vefat etmiştir.⁸⁰ Ebû Abdullah’ın eserleri şöyledir:

- (1) *İhtilâfu’l-ulemâ*, nşr. Seyyid Subhî es-Sâmerrâî, Bağdat 140/1981; Beyrut 1406/1986.
- (2) *es-Sünne*, nşr. Sâlim b. Ahmed es-Selefi, Beyrut 1408/1988.
- (3) *Ta’zîmu kadri’s-salât*, nşr. Abdurrahman Abdulcebbâr el-Furevâî, C. I-II, Medine 1406/1986.

b. Ebû Cafer et-Tahâvî (ö. 321/933)

Tam adı Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdülmelik el-Ezdî et-Tâhâvî’dir.⁸¹ Mısır’ın Saîd Bölgesinde Tahâ köyünde 10 Rebûlevvel 239 (19 Ağustos 853) Cuma günü doğmuştur.⁸² İlk eğitimini ailesinden almıştır. Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlemek için Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Amrûs’a gitmiş. Daha sonra hadis ve fıkıh ilmini dayısı Müzenî’den almış, ancak Şâfiî mezhebini terk edip Hanefî mezhebini tercih etmiştir. Ebû Ca’fer Ahmed b. Ebû İmrân Musa b. İsa’nın derslerine devam edip Hanefî

⁷⁵ Zehebî, Şemsu’d-dîn Muhammed b. Ahmed, *es-Siyeru’l-a’lâmi’n-nübelâ*, (Thk. Ekrem Elbûşî), Muesset’r-risâle, Beyrut, C. XIV, 1996, ss. 33-40; aynı mlf., *Tezkiretu’l-Huffâz*, C. II, s. 650.

⁷⁶ İbn Salâh, *a.g.e.*, C. I, s. 277.

⁷⁷ Zehebî, *es-Siyeru’l-a’lâmi’n-nübelâ*, C. XIV, ss. 34-35.

⁷⁸ Şâfiî’lerin müctehidlerle ilgili sınıflandırmalarına göre, mezhep imamının usul ve kaidelerine bağlı kalarak ictihadda bulunan fıkıh âlimleri. Bkz. M. Esat Kılıçer “Ashâbü’l-vücûh”, *DİA*, C. III, s. 472.

⁷⁹ Halit Ünal, “Mervezî, Muhammed b. Nasr”, *DİA*, C. XXIX, ss. 235-236.

⁸⁰ Zehebî, *es-Siyeru’l-a’lâmi’n-nübelâ*, C. XIV, ss. 33-40; Aynı mlf., *Tezkiretu’l-huffâz*, C. II, ss. 650-653.

⁸¹ Cezerî, İbnü’l-Esir, *el-Lübâb fi tehzîbi’l-ens’ab*, Kahire, Mekdebetü’l-müsennâ, 1938, c. II, s. 275; İbn Kutluboğa, *et-Tâcu’t-terâcim*, (Thk. Muhammed Hayır Remezan Yusuf), Daru’l-Kalem, 1996, ss. 100-102; Leknevî, Muhammed b. Abdulhay, *el-Fevâ’idü’l-behiyye*, Daru’l-Marife, Beyrut, ss. 31-34; Ziriklî, Hayru’d-dîn, *el-A’lâm*, C. I, Beyrut, 1969, s. 197; Ömer Rıza Kehhâle, *el-Mu’cemu’l-müellifîn*, Mektebetü’l-müsennâ, Beyrut, C. II, s. 107; Özel, *a.g.e.*, s. 25.

⁸² Ziriklî, *a.g.e.*, C. I, s. 197.

mezhebini öğrenmiştir. 268 senesinde Şam'a gitmiş ve Ebû Hazim Abdülhamit b. Ca'fer'den fıkıh ve hadis ilmini almıştır.

et-Tâhâvî'den başta Irak muhaddislerinden İbn Muzaffer el-Hâfız (ö.379/989), Hâfız Ebu'l-Kâsım et-Teberânî (ö. 360/971) ve Ebu Bekir b. Mekkî (ö. 381/991) gibi âlimler rivayette bulunmuşlar.⁸³

Kendisinden ders alan öğrencileri arasında oğlu Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed et-Tahâvî, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Mansûr ed-Dâmeğânî ve Ebû Tâlib Saîd b. Muhammed el-Berdâî'nin isimleri zikredilmektedir. et-Tâhâvî 321/933 yılında Mısır'da vefat etmiş ve el-Karâfe adlı mezarlıkta defnedilmiştir.⁸⁴

Dayısı Müzenî'den İmam Şafîî'nin *Kitâbü's-Sünen* 'ini rivayet eden et-Tâhâvî, pek çok eser miras bırakmıştır. et-Tahâvî'nin eserleri şöyledir:

- (1) *el-Muhtasaru'l-kebîr.*
- (2) *el-Muhtasar's-sağîr.*
- (3) *el-Akidetü't-Tahâviyye.*
- (4) *Ahkâmü'l-Kur'ân.*
- (5) *Şerhu meâni'l-âsâr.*
- (6) *Şerhu'l-Câmii's-sağîr.*
- (7) *Şerhu'l-Câmii'l-kebîr.*
- (8) *Kitâbü't-Tesviye beyne haddesenâ ve ahberenâ.*
- (9) *el-Ferâiz.*
- (10) *Menâkıbu Ebî Hanîfe.*
- (11) *İhtilâfü'l-ulemâ.*
- (12) *en-Nevâdiru'l-fıkhiyye.*
- (13) *en-Nevâdir ve'l-hikâyât.*
- (14) *er-Redd 'alâ Ebî Ubeyd fîmâ ehtae fi'htilâfi'n-neseb.*
- (15) *er-Redd 'alâ Îsâ b. Ebân.*
- (16) *Nakdu kitâbi'l-müdekkisîn ale'l-Kerâbsî.*
- (17) *Hükmü erâdi Mekke.*
- (18) *İhtilâfü'r-rivâyât 'alâ mezhebi'l-Kûfiyyîn.*

⁸³ İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, ss. 100-101.

⁸⁴ İbn Hallikan, *Vefâyâtü'l-âyan ve ebnâü ebnâi'z-zamân*, (Thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır,) Beyrut, 1978, C. I, s. 71.

- (19) *Kasmü'l-fey'i ve'l-ganâim.*
- (20) *eş-Şürûtü'l-kebîr.*
- (21) *eş-Şürûtü'l-evsât.*
- (22) *eş-Şürûtü's-sağîr.*⁸⁵

c. Ebu'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983)

Tam adı Ebu'l-Leys İmâmu'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî el-Hanefîdir. Doğum tarihi ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Nisbesinden de anlaşılacağı gibi Semerkant'ta doğmuş olması muhtemeldir. Çocukluğundan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Babasından yaptığı rivayetler dikkate alınarak ilk hocasının babası olduğu söylenebilir. Fıkıh konusundaki hocaları “Küçük Ebû Hanîfe” diye meşhur olan Belh'li Ebû Ca'fer el-Hinduvânî ve Lokman b. Hâkim'dir.

Fıkıhtan başka tefsir, hadis ve tasavvuf konularıyla ilgilenen Ebu'l-Leys'in eserleri döneminde ve sonrasında İslâm dünyasında büyük bir ün kazanmıştır. Bundan mütevellit kendilerine “İmamü'l-Hüdâ” lakabı verilmiştir.⁸⁶

Farklı alanlarda eserler telif etmesinden dolayı kaleme almadığı pek çok eser kendisine nispet edilmiştir. Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin eserleri şöyledir:

- (1) *Hizânetu'l-fıkıh.*
- (2) *Uyûnu'l-mesâ'il.* Ebû Hanîfe ve talebelerinin *ez-Zâhirü'r-rivâye* dışında kalan *Nâdirü'r-rivâye* görüşlerin derlendiği bir eserdir.
- (3) *en-Nevâzil.*
- (4) *Mukaddime fi's-salât.*
- (5) *Muhtelefü'r-rivâye.*
- (6) *Beyânu akideti'l-usûl.*
- (7) *Şerhu'l-Fıkhi'l-ekber.*
- (8) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm.*

⁸⁵ Davut İltaş, “Tahâvî”, *DİA*, C. XXXIX, s. 385.

⁸⁶ Leknevî, *a.g.e.*, s. 362; Kureşî, Muhyî'd-dîn Ebî Muhammed Abdulkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-mudıyye*, (Thk. Abulfettah Muhammed), C. III, Daru'l-hicr, 1993, s. 544; Kehhale, *a.g.e.*, C. IV, s. 113; Ziriklî, *a.g.e.*, C. VI, s. 149.

- (9) *Tenbîhu 'l-gâfilîn.*
- (10) *Büstânu 'l- 'ârifîn.*
- (11) *Ukûbetu ehli 'l-kebâ 'ir.*⁸⁷

d. Ebu'l-Hasan el-Kerhî (ö. 340/952)

Tam adı Ebu'l-Hasan Ubeydullâh b. el-Hüseyn b. Dellâl b. Delhem el-Kerhî el-Bağdâdî el-Hanefî'dir.⁸⁸ 260/874 yılında Kerh'de doğmuştur. el-Kerhî'nin doğduğu yer, tabakât müelliflerinin büyük ekseriyetine göre Kerh-i Cüddân'dır.⁸⁹ Sem'ânî'ye göre ise, el-Kerh-i Bâceddâ'dır. Fıkıh ilmini ilk olarak Ebû Said el-Berdaî'den (ö. 317/929) aldı, İsmail b. İshak ve Muhammed b. Abdullah el-Hadremî'den hadis dinledi, kendisinden Ebû Ali eş-Şâşî (ö. 344/955), Ebû Sehl ez-Zücâcî (ö. 351/962), Kâdî'l-Hameyn Ebu'l-Huseyn en-Neysâbûrî (ö. 351/962), Ebû Hâmid el-Mervezî İbnu't-Taberî (ö. 377/987), Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/980) ve Ebû Abdullah ed-Dâmiğânî gibi âlimler ders almıştır. Hayatının son dönemlerinde felç olan ve meselede müctehid kabul edilen el-Kerhî 340/952 yılının 15 Şaban'da (15 Ocak 952) Bağdat'da vefat etmiştir. el-Kerhî'nin eserleri şöyledir:

- (1) *er-Risâle (el-Usûl).*
- (2) *el-Muhtasar.*
- (3) *Şerhu 'l-Câmiu 's- sağîr.*
- (4) *Şerhu 'l-Câmiu 'l- kebîr.*
- (5) *el-Eşribe.*⁹⁰

e. Ebû Saîd Ahmed b. Hüseyin el-Berdaî (ö. 317/929)

Azerbaycan'ın Berdea şehrinde İsmâil b. Hammâd b. Ebû Hanîfe'den (ö. 212/827) ders aldığına dair malumattan hareketle hicrî III. Yüzyılın başında doğduğu söylenebilir. Diğer hocaları arasında Ebû Ali ed-Dekkâk er-Râzî, Ebû Sehl Mûsâ b. Nasr er-Râzî ve Ebu'l-Hasan Ali b. Mûsâ b. Nasr er-Râzî gibi âlimler vardır. Nakledildiğine göre eş-

⁸⁷ İshak Yazıcı, “, Ebû'l-Leys Semerkandî”, *DİA*, C. XXXVI, s. 385.

⁸⁸ Leknevî, *a.g.e.*, s. 108; Ömer Nasuhî Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye*, Kamusu, C. I, İstanbul, Bilmen Yay., 1967, s. 426; Kehhale, *a.g.e.*, C. VI, s. 239.

⁸⁹ **Kerh-i Cüddân:** İran-İrak sınırında bulunan Şehrazûr kentiyle Irak arasındaki çizgiyi teşkil eden bir yerdir. Bkz. Hamevî, *a.g.e.*, C. IV, s. 449; Cezerî, *a.g.e.*, C. III, s. 91; Kureşî, *a.g.e.*, C. II, s. 439; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 200; Temîmî, Takıyuddin b. Abdü'l-Kâdir, *et-Tabakâtu 's-seniye*, (Thk. Abdü'l-Fettah Muhammed'l-Hluv), C. IV, Dârü'r-rifak, s. 420.

⁹⁰ Öğrencileri ve eserleri ile ilgili bilgi için bkz. Necmeddîn Güney, *Kudûrî'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006, ss. 27-37.

Şeybânî'nin *el-Câmiu'l-Kebîr*'ini 300-400 defa okuduğu halde t'alâk ve köle azadı üzerine yapılan yeminlerle ilgili bazı meseleleri anlayamamış, memleketinde tatmin edici cevap bulamayınca Bağdat'a kadar gitmiştir. Cevabını aramış olduğu, daha sonra "el-Mes'eletü'l-Berdaiyye" adıyla zikredilecek olan bu meselede kendisine tatminkâr cevabı veren Ebû Hâzim el-Kâdî'nin yanında dört yıl kadar kalarak ders almıştır. Ebû Saîd Ebu'l-Hasan el-Kerhî, Ebû Amr Ahmed b. Ahmed et-Taberî ve Ebû Tâhir Muhammed b. Muhammed b. Süfyân ed-Debbâs gibi büyük âlimler yetiştirmiştir.

Berdâî, çıkmış olduğu hac yolculuğu sırasında Bağdat'da Dâvûd ez-Zâhirî ile fikhî bir mesele üzerinde tartışarak ona karşı tatmin edici deliller ortaya koyarak üstünlük sağladı. Zâhirî mezhebinin Bağdat'da etkili olduğunu öğrendikten sonra oraya yerleşti ve Hanefî mezhebinin güçlenmesi için büyük gayretler gösterdi.

Ebû Saîd, Mekke'de Kâbe'yi basıp birçok hacıyı katleden Karmatîler tarafından 10 Zilhicce 317/930 tarihinde öldürüldü.⁹¹

f. Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Cessâs er-Râzî (ö. 370/981)

305/918 senesinde Rey şehrinde doğan el-Cessâs'ın asıl ismi Ahmed, baba adı Ali, doğduğu yere nispeten er-Râzî denilmiştir.⁹² el-Cessâs olarak anılmasının sebebi ise bizzat kendisinin veya ailesinin kireççilikle uğraşmasıdır.⁹³ 324/936 yılında Rey'den Bağdat'a göçmüş ve zamanının en büyük fıkıh âlimi olan Ebu'l-Hasan el-Kerhî'den ders almıştır. Daha sonra hocası el-Kerhî'nin tavsiyesiyle el-Hâkim en-Nîsâbûrî'den hadis usûlü dersi almıştır.⁹⁴

Zamanının ilim merkezleri olan Rey, Bağdat, Ahvaz ve Nîşâbur'da belli süreler kalarak kendisini en iyi şekilde yetiştirmiştir. Fıkıh, hadis ve dil bilgisi ilimleriyle yakından ilgilenen el-Cessâs pek çok ulemaya öğrencilik yapmıştır.

el-Cessâs, hocası el-Kerhî'nin vefatından sonra Nîşâbur'dan Bağdat'a dönmüştür. Ebû Ali eş-Şâşî ve diğer ünlü ulema el-Cessâs'ın ilmî konumunun yüksekliğini tasdik etmişler ve el-Kerhî'nin ders halkasını el-Cessâs'e devretmişlerdir.⁹⁵ Öğrencileri arasında Ebû Ca'fer Muhammed b. Ahmed b. en-Nesefî (ö. 414/1023) ve Ebu'l-Hasan Muhammed b. ez-Za'ferânî (ö. 394/1004) gibi âlimleri zikretmek mümkündür. el-Cessâs, 65 yaşında,

⁹¹ Cengiz Kallek, "Ebû Saîd el-Berdâî", *DİA*, C. X, ss. 219-220.

⁹² Leknevî, *a.g.e.*, s. 28, İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 6.

⁹³ Kureşî, *a.g.e.*, C. I, s. 84.

⁹⁴ İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 6; Kureşî, *a.g.e.*, C. I, s. 84.

⁹⁵ Mevlüt Güngör, "Cessâs", *DİA*, C. VII, ss. 427-428.

7 Zilhicce, 370/981 senesinde Bağdât'da vefat etmiştir. Ebû Bekr el-Cessâ'nın eserleri şöyledir:

- (1) *el-Fusûl fi'l-usûl.*
- (2) *Ahkâmu'l-Kur'ân*⁹⁶ el-Cassâs'ın bu eseri fikhî tefsir alanında yazılmış eserlerin ilklerinden ve en önemlilerinden kabul edilmektedir.
- (3) *Şerhu'l-Câmi'i'l-kebîr li Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî.*⁹⁷
- (4) *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr li Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî.*⁹⁸
- (5) *Şerhu'l-Menâsik li'l-Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî.*
- (6) *Şerhu Muhtasari'l-fıkh li't-Tahâvî.*
- (7) *Şerhu Âsâri't-Tahâvî.*
- (8) *Muhtasaru İhtilâfi'l-fukaha li't-Tahâvî.*
- (9) *Şerhu Edebi'l-Kâdî li'l-Hassaf.*
- (10) *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî.*
- (11) *Şerhu'l-Esmâi'l-hüsnâ.*
- (12) *Cevâbâtu'l-mesâil.*

II. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD'İN HAYATI VE ESERLERİ

A. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD'İN HAYATI

1. Nisbesi, Doğumu ve İsmi

Tam ismi Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Abdulmecid b. İsmail'dir. Tabakat kitaplarında isim ve künyesinde küçük farklılıklar mevcuttur.⁹⁹ İsmi Muhammed olan müellifin künyesi Ebu'l-Fadl,¹⁰⁰ nisbesi ise kaynaklarda el-Mervezî, es-

⁹⁶ Kureşî, *a.g.e.*, C. I, s. 85; Leknevî, *a.g.e.*, s. 28; Ziriklî, *a.g.e.*, C. I, s. 165; Kehhâle, *a.g.e.*, C. II, s. 5.

⁹⁷ Leknevî, *a.g.e.*, s. 28; Kehhâle, *a.g.e.*, c. II, s. 5; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s.96.

⁹⁸ Leknevî, *a.g.e.*, s. 28; Kureşî, *a.g.e.*, C. I, s. 85; Kehhâle, *a.g.e.*, C. II, s. 5; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 96.

⁹⁹ Kureşî, C. III, ss. 313-315; Bağdadî, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifîn*, C. III, Mektebetü'l-Müsenna, Beyrut, 1955, s. 36; Ziriklî, *a.g.e.*, C. VII, s. 242; Leknevî, *a.g.e.*, ss. 185-186; Semânî, *a.g.e.*, C. VII, s. 67; Nisabûrî, *Târîhu Nisabûr*, (Thk. Bihmen Kerîmî), İttihad Yay., Tahran, ss. 5-85; Ahmet Özel, *Haneft Fıkıh Âlimleri*, 2. B., Ankara, 1992, s. 27.

¹⁰⁰ Sem'ânî, *a.g.e.*, C.VII, ss. 424-425; Kureşî, *a.g.e.*, C. III, ss. 313-315; Osman Kesikoğlu, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Müftüoğlu Yay., 1969, s. 99; Özel, *a.g.e.*, s. 27; Beşir Gözübenli, "Hâkim", *DİA*, C. XV, s. 195.

Sülemî, el-Belhî olarak geçmektedir.¹⁰¹ Bulunduğu vazifeler ve durumlardan dolayı kendisine bazı lakaplar da verilmiştir. Buna göre Buhara kadılığı yapmasından dolayı “el-Hâkim”,¹⁰² Sâ mânî devletinin¹⁰³ (203-395/819-1005) veziri olmasından dolayı “el-Vezir” (332-334/943-945)¹⁰⁴ ve bu görevdeyken şehit edilmesinden dolayı “eş-Şehîd” (ö. 334/945)¹⁰⁵ denilmiştir. Kaynaklarda Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî olarak şöret bulduğu zikredilmektedir.¹⁰⁶ Çalışmamızda bu isim kullanılmıştır.

Horasan Kethüdası Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin 241/855 senesinde, bu gün Türkmenistan Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan Merv şehrinde doğmuş olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁷ Doğumu ile ilgili eski kaynaklarda bir bilgi yoktur. Fuat Sezgin, Ahmed b. Hanbel'den rivayetlerde bulunduğunu belirterek 241/855 senesinden önce doğduğunu söylemiştir.¹⁰⁸ Ancak kaynaklarda onun doğrudan Ahmed b. Hanbel'den değil de, Ebu Recâ Muhammed b. Hamdûye (ö. 306/918) vasıtasıyla rivayette bulunduğu belirtilmiştir.¹⁰⁹ İncelemiş olduğumuz kaynaklarda ailesi ile ilgili bilgiye ulaşamamıştır.

2. Hocaları

Küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim gören Hâkim eş-Şehîd, ilk tahsilini kendi memleketi olan Merv'de, Ahmed b. Hanbel'in öğrencisi Ebû Reça Muhammed b. Hamdûye el-Hûrekânî'den (ö.306/918) yapmıştır. Merv ulemasından ders aldıktan sonra

¹⁰¹ Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425; Fuat Sezgin, *Târîhi't-Turâsi'l-Arabî*, (Thk. Muhammed Fehmi Hicazî, Fehmi Ebu'l-Fazl), C. I, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitab, 1991, s.99; Keskiöglü, *a.g.e.*, s. 99.

¹⁰² Kureşî, *a.g.e.*, C. III, ss. 313-315; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 195.

¹⁰³ Hanedan adını, devletin kurucusu olan Sâ mânîhudât'tan alır. Sâ mânîlerin kökeni hakkında iki görüş vardır. Birincisi onların İran menşeli olduğunu savunurken, ikincisi ise Türk kökenli olduklarını savunmuştur. Sâ mânîhudât'ın 724-727 yılları arasında Horasan valiliği yapan Esed b. Abdullah'ın teşvikiyle Müslümanlığı kabul ettiği ve oğluna onun adını verdiği bilinmektedir. Sâ mânî devleti İslam'ın yayılmasında büyük rol oynamıştır. Devletin hükümdarlarının İlim adamlarına büyük saygı göstermesi ve ilim meclislerine önem vermesi pek çok âlimin yetişmesine önemli katkı sağlamıştır. Devlet de iç isyanların zamanında önlenememesi ve bölgedeki devletlerin güçlenmesi sonucu devlet zayıf düşmüş, son Sâ mânî Emiri Ebû İbrâhîm İsmail el-Muntasır (ö.395/1005) öldürülmesi ile toprakları Karahanlılar ve Gazneliler'in hakimiyetine geçmiştir. Bkz. Usta, *a.g.e.*, ss. 55-73.

¹⁰⁴ Kureşî, *a.g.e.*, C. III, ss. 313-315; Kehhâle, *a.g.e.*, C. XI, s. 185; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 195.

¹⁰⁵ Kureşî, *a.g.e.*, C. III, ss. 313-315; Keskiöglü, *a.g.e.*, s. 99; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 195.

¹⁰⁶ Bağdadî, *a.g.e.*, C. III, s. 36; Sezgin, *a.g.e.*, C. I, s. 99.

¹⁰⁷ Sezgin, *a.g.e.*, C. I, s. 99.

¹⁰⁸ Sezgin, *a.g.e.*, C. I, s. 99.

¹⁰⁹ Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, s. 424-425; Leknevî, *a.g.e.*, ss. 185-186.

ilim tahsili için sırasıyla Nişâbur, Rey, Bağdad, Kûfe, Mekke, Mısır, Buhara gibi pek çok ilim merkezini dolaşmıştır.

Merv'de Yahya b. Sasûye ez-Zûhlî, Buhara'da Muhammed b. Saîd en-Nevcâbâzî ve Ebu'l-Kâsım Hammad b. Ahmed b. Hammad b. el-Hasan b. Sûfyân en-Nesevî (ö. 303/915), Abdullah b. Mahmud es-Sadî, Nişabur'da Abdullah b. Şîrûye (ö.305/917), Rey'de İbrâhîm b. Yûsuf el-Hisincanî, Bağdât'da Heysem b. Halef ed-Dûrî (ö. 307/919) ve Abdullah b. Ahmed b. Hasan es-Sûfi, Kûfe'de Ali b. Abbas el-Becelî, Mekke'de Mufaddal b. Muhammed el-Cendî (ö. 307/919), Kahire'de Ali b. Ahmed b. Süleyman el-Mısırî gibi âlimlerden ilim tahsil etmiştir.¹¹⁰ Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî fakih olmasının yanında iyi bir muhaddistir. Bunun nedeni ise, yukarıda saymış olduğumuz ulemanın ekseriyetinin hadis âlimi olmasıdır.

3. Öğrencileri

Bölgesinin tanınmış en büyük ulemasından olan Hâkim eş-Şehîd muhakkak pek çok öğrenci yetiştirmiştir. İbn Kutluboğa, *et-Tâcu't-terâcim* adlı eserinde Horasan imamlarının ve hafızlarının Hâkim eş-Şehîd'den ders aldıklarını zikretmektedir.¹¹¹ Bununla beraber eserlerde Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Hamdüye b. Nueym, Hâkim en-Nisabûrî el-Hâfize'l-Kebîr (ö. 403/1012)¹¹² gibi bazı talebelerinin isimlerine rastlamak mümkündür. Ayrıca Sâmânî devletinin emîri Nasr b. Ahmed'in oğlu Nûh b.

¹¹⁰ Kureşî, *a.g.e.*, C. III, ss. 313-315.

¹¹¹ İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, ss. 272-74; Naci Ma'ruf, *Urûbetu'l-ulemâ el-mensûbüne ile'l-buldâni'l-a'cemiyye fi Horasan*, Menşûrât Vizâratü'l-A'lâm, Irak, 1976, C. I, s. 416.

¹¹² Hâkim en-Nisabûrî, 3 Rebiülevvel 321 Mart 933 tarihinde Nisabur'da doğdu. Daha üç yaşında iken babasından ve amcasından ilim öğrenmeye başladı. Dokuz yaşına geldiğinde hadis derslerine iştirak etti. İlim talebinde bulunmak için 341/952-53'te Irak, 343/954-55'te Horasan taraflarına seyahat yaptı. Hadis ve hadis ilimleri öğrendiği hocalarının arasında Ali b. Hamşâz, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah es-Saffâr, hadis hâfızı İbnü'l-Ahrem gibi pek çok hadis âliminden hadis dinlemiştir. Fıkıhı Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî, Ebû Ali b. Ebû Hüreyre el-Bağdâdî, Ebû'l-Velîd el-Ümevî ve Su'lûkî gibi fakihlerden öğrendi. 355/977'de yılında Irak'ta, ayrıca Bağdad ve Rey'de hadis okuttuğu bilinen Hâkim en-Nisabûrî'nin talebeleri arasında Ebû Zer el-Hervî, Ebû Ya'lâ el-Halîlî, Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyrî ve Ebû Sâlih el-Müzenî gibi âlimler vardır. "İbnü'l-Beyyi" künyesiyle ve Dabbî ve Tahmânî nisbesiyle tanınan Hâkim en-Nisabûrî pek çok önemli eserleri kaleme almıştır. En önemli eseri olan *el-Müstedrik ale's-Şeyhayn* Buhârî ve Müslim'in *el-Câmi'u's-sahih* 'lerini tasnif ederken gözettikleri şartlara uygun olduğu halde kitaplarına almadıkları rivayetleri derlemiş olduğu bir eserdir. *Ma'rîfetü ulûmi'l-hadîs*, *Kitâbü'l-İklîl* ve *el-Medhal ilâ (ma'rîfeti) Kitâbi'l-İklîl* en-Nisabûrî'nin kaleme aldığı diğer eserlerdir. Hâkim en-Nisabûrî 3 Safer 405 (3 Ağustos 1014) tarihinde vefat etmiştir. Bkz. Kureşî, *a.g.e.*, C. III, s. 314; Zirîklî, *a.g.e.*, C. VI, s. 227; Sezgin, *a.g.e.*, C. I, s. 221; Özel, *a.g.e.*, s. 26; Yaşar Kandemir, "Hâkim", *DİA*, C. XV, ss. 190-91.

Nasr (I. Nûh) (ö. 342/954)¹¹³ başta olmak üzere pek çok devlet adamı onun dersine ve sohbetlerine devam etmişler.¹¹⁴

4. İlmî Kişiliği, Siyasî ve İdarî Görevleri

VII. yüzyılın sonlarına doğru ilmî alanda zamanın en parlak yıllarını yaşayan Merv şehri, bütün ulemayı adeta kendine cezp etmiştir. Bundan dolayı Merv şehrinde pek çok ünlü ilim adamları yetişmiştir. Fıkıh alanında en önemli şahsiyetlerden biri olan Hâkim eş-Şehîd de küçük yaşlardan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Merv’li âlimlerden ve şehri ziyaret eden bilginlerden istifade etmiştir. Bundan dolayı sadece fıkıh ilmiyle uğraşmayıp hadis ilminde de önemli yeri olduğunu kanıtlamıştır. Sem’ânî *el-Ensâb* adlı eserinde Hâkim eş-Şehîd’in 60.000 hadis ezbere bildiğini kaydetmiştir.¹¹⁵ Hâkim en-Nisâbûrî gibi hadisçiler, yöntem bakımından el-Mervezî’yi hadisçilere daha yakın görmüşlerdir.¹¹⁶ Ayrıca şairliği ve münazaralardaki maharetiyle de dikkat çekmiştir. Tabakat kitaplarında zikredildiğine göre pek çok şiiri olan Hâkim eş-Şehîd’in maalesef günümüze şiirleri ulaşmamıştır.

Sâmânîler döneminde yaşayan el-Mervezî, Emir II. Nasr (301-331/914-943) döneminde uzun yıllar Buhara’da kadılık yapmış ve bu görevi sırasında adaleti ile meşhur olmuştur.¹¹⁷ Kadılığı sırasında kendisinden ilim tahsil eden Emir II. Nasr’ın oğlu I. Nûh (331-342/943-954) tarafından Horasan’da Sâmânî devletinin veziri (332-334/943-945) görevine tayin edilmiştir. el-Mervezî ise getirildiği göreve önem vermemiş, “Vezir”

¹¹³ I. Nûh b. Nasr babası II. Nasr’ın 331/943 senesinde ölümünün ardından Sâmânî devletinin hükümdarı oldu (ö. 331-342/943-954). Halife Muttaki-billah, tarafından sancak gönderilerek, onun hükümdarlığı onaylandı. Yeni hükümdar, devrin ünlü âlimlerinden olan aynı zamanda hocası olan Hâkim eş-Şehîd’i vezir tayin etti. I. Nuh devletin başına geçer geçmez ilk iş olarak babası döneminden kalan meselelerle ilgilenmek zorunda kaldı. I. Nasr bunların lideri Muhammed b. Ahmed en-Neseî’yi mezhebini savunmak üzere saraya davet etti. Onun huzurunda yapılan tartışmalarda aralarında Ebû Hafs Ahmed b. Muhammed el-İclî’nin de bulunduğu zikredilir. Bu münazarada Sünnî âlimler Batnîlere üstün geldiler. Kaynaklarda bu mecliste Hâkim eş-Şehîd’in bulunup bulunmadığıyla ilgili bilgiye ulaşamamakla birlikte büyük bir olasılıkla orda bulunmuş olduğu görüşündeyiz. Bu şekilde âlimlerden destek alan I. Nuh, en-Neseî ve arkadaşı Muhammed b. Said b. Muaz el-Menâdilî el-Buharî’yi idam ettirdi. 25 Rebiülahir 343/955 senesinde (28 Ağustos) I. Nûh Buhara’da vefat etti. Geniş bilgi için bkz. Neseî, Necmu’d-Dîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *el-Kand fî zikri ulemai Semerkand*, Mektebetü’l-Kevser, 1991, ss. 87-88; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. VIII, s. 404; Barthold, *Türkistan*, s. 262; Avni İlhan, “Batnîyye”, *DİA*, C. V, ss. 190-194.

¹¹⁴ Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 195.

¹¹⁵ Sem’ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425.

¹¹⁶ Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 195.

¹¹⁷ Semânî, *a.g.e.*, C. III, s. 477; Zirikî, *a.g.e.*, C. VII, s. 242; Kehhâle, *a.g.e.*, C. XI, s. 185; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 195.

isminden dahi imtina etmiştir.¹¹⁸ Hâkim eş-Şehid kadılık görevindeki başarısını vezirlikte gösterememiştir. Sürekli ilimle meşgul olan takva sahibi Hâkim eş-Şehid, devlet işleriyle ilgili konularda çeşitli şahısları huzuruna kabul etmeye az zaman ayırırdı. 330/942 yılında hazinenin yağma edilmesi sonucunda devleti düştüğü zor durumdan böyle bir vezirin kurtaramayacağı açıldı.¹¹⁹ Rey'e yürümekte olan askerlere Emir Nûh divan işlerini yürütmek üzere el-Mervezî'yi göndermiştir. Ancak bütün ordu birlikleri gönderilmiş olan mütevelliden memnun olmamışlar ve Emir Nûh'a; "Bu gönderdiğin mütevellî senin Horasan'daki bütün işlerini alt üst eden ve Ebû Ali'yi isyan etmek zorunda bırakıp askerini sana karşı kin beslemesine neden olan kişidir" demişlerdir.¹²⁰

Yukarıda zikretmiş olduğumuz olaylardan da anlaşılacağı üzere, devletin girmiş olduğu maddi sıkıntılar ve I. Nûh'un yanlış siyaseti sonucunda devletin zayıflamasına ilave olarak Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin yaşının ilerlemiş olması, vezirlik görevini başarılı bir şekilde yürütebilmesine engel olacak önemli etkenlerdir.

Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin makam, mevki sahibi olması zahidâne bir hayat sürmesine engel olmamıştır. Öyle ki, Pazartesi ve Perşembe günleri oruç tutmuş, seferde dahi gece namazına devam etmiştir.¹²¹ Vaktinin çoğunu ilimle ve kitap telifi ile geçirmiştir. İlim ehline verdiği önemi yöneticilere vermemesinden dolayı, devlet adamlarının tenkitlerine maruz kalmıştır.¹²²

5. Vefatı

Her devletin yükseliş ve düşüş dönemi olduğu gibi Sâ mânî devletinin de yükselişten sonra düşüş dönemi olmuştur. Sâ mânî devleti II. Nasr b. Ahmed'in Emirlîği döneminde (301-331/914-943) gerek sınırların genişlemesi gerekse sosyal, kültürel bakımdan gelişmesiyle birlikte, devletin zayıflama emarelerini gösteren bazı hadiseler de vuku bulmuştur. Aslında devletin duraklama döneminin II. Nasr'ın son dönemlerinde başladığını söylemek yanlış olmayacaktır. II. Nasr'ın döneminde batıda yapılan mücadelelerin kesin sonuç verememesi, Sâ mânî ordusunu ve maliyesini oldukça

¹¹⁸ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, (Thk. Ömer Abdüsselam), C. XXV, Beyrut, Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1996, s. 113; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, ss. 272-74; Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425.

¹¹⁹ Barthold, *a.g.e.*, ss. 264-265.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fit-tarih*, (Thk. Muhammed Yûsuf ed-Dakak,) C. VII, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987, ss. 212-213; Ahmet Ağırakça, *İslâm Tarihi (İbnü'l-Esîr el-Kâmil fit-tarih Tercümesi)*, C. VIII, İstanbul, Bahar Yay., 1991, ss. 392-393.

¹²¹ Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425.

¹²² Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, C. XXV, s. 113; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 272.

yıpratmıştır. Fatimî hilafetinin ortaya çıkmasıyla Şîî propagandası artmıştır. Horasan'da Hüseyin b. Ali el-Mervezî, Şîî mezhebini kabul etmiş ve onun halefi Muhammed b. Ahmed Nesefî, şeyhinin faaliyetlerini yerine getirmek için Mâverâünnehir'e özellikle de başkent Buhara'ya nüfuz ederek devlet erkânından bazılarının kendi mezheplerine girmesini sağlamıştır. Bunlar arasında baş-hâcib¹²³ Aytaş, hususî kâtib (debîr-i has) Ebû Bekr b. Ebî Eş'as, âriz Ebû Mansur Çağanî, Buhara reisi, maliye nâzırı, İlâk hükümdarı Hüseyin-Melik bulunuyordu. Nesefî bunların vasıtasıyla Emîri bile etkileyerek, Buhara'da hapishanede ölen Hüseyin b. Ali'nin diyeti olarak Fâtımî halifelerinden Ka'im'e (934-946) 119.000 dinar ödemeyi kabul etmiştir. Durumun bu vehameti, ulema başta olmak üzere bazı komutanları rahatsız etmiştir. II. Nasr'ın tahttan indirilmesi ve Şîî akımları katledilmeleri için Türk hassa (özel birimler) askerlerinin temsilcileriyle anlaşma yapılmıştır. Bunun neticesinde genç hükümdar I. Nûh devletin başına geçmiştir.

Sâmânî devleti bundan sonra II. Nasr'ın oğlu I. Nûh ile duraklama dönemine girecek daha sonrada gerileme belirtileri zuhur edecektir. Devlet içerisindeki bölünmeler, iç isyanlar baş göstermeye başlamış ve maddi kayıpların olması, devleti gerileme hatta yıkılma sürecine sürüklemiştir. I. Nûh böyle bir ortamda hocasını veziri olarak atamış ve bütün devlet işlerini ona yüklemiştir. el-Mervezî'nin toplum tarafından âlim ve adil olarak bilinmesini, toplum tarafından sevilmesini I. Nûh'un kendi lehinde kullanmak istemesi kuvvetle muhtemeldir. el-Mervezî vezir olmamakta direnmiş ve kesin olmayan doğum tarihine baktığımızda vezir olduğu zaman seksen yaşının üzerinde olduğu görülüyor.

İbnü'l-Esîr ve V.V. Barthold'e¹²⁴ göre de Emir II. Nasr döneminde Mâverâünnehir ve Horasan'da yaygınlaşan İslâmîli'ye hareketinin önderleri, Emir I. Nûh zamanında katledilmişti. Şîî karşıtı olan devlet adamlarının desteğini sağlamak amacıyla Emir I. Nûh, hocası, ünlü Sünnî fıkıh âlimi Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'yi vezarete atamıştır.¹²⁵

Maaşların ve erzak dağıtımının gecikmesini bahane eden bir kısım asker, bu durumdan Hâkim eş-Şehîd'i sorumlu tutmuştur. Bir gece namazdayken gürültü seslerini duyunca ayaklanmaların yapıldığını öğrenen el-Mervezî, derhal saçını tıraş ettirmiş,

¹²³ **Hâcipler:** Saray protokolünde hükümdardan sonra, devlet protokolünde ise vezirden sonra gelirlerdi. Görevleri: Hükümdarın, devlet adamları, memurlar ve halk ile irtibatını sağlamak. Saray protokolünün işleyişini düzenleyip, denetlemek. Mezalim mahkemelerinde şikâyetçilerin mektuplarını, hükümdara sunmak. Yabancı elçilerin her türlü işleriyle ilgilenmek. Bütün bunların yanında hâciplerin askerî bir lider olarak da görev aldıklarına çok sık rastlanmaktadır. Bkz. Usta, *a.g.e.*, s. 355.

¹²⁴ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. VII, s. 214; Barthold, *a.g.e.*, ss. 264-267.

¹²⁵ İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, C. VII, ss. 215-216.

gusül abdest alıp temizlendikten sonra kefenini giymiş, sonra namaz kılmaya başlamıştır. I. Nûh vezirini korumak için asker göndermişse de bunlar, isyancılar tarafından bertaraf edilmiştir. Sonunda Hâkim eş-Şehîd sabah namazında secde halindeyken isyancılar tarafından 334/945 senesinde şehit edilmiştir.¹²⁶ Sem'ânî “*el-Ensâb*” adlı eserinde Hâkim eş-Şehîd’in her namazdan sonra şahadet şerbetini içmek için dua ettiğini nakleder.¹²⁷

Bazı kaynaklara göre ise 331/942 yılında, Ebu Zekeriya isyanında Emir Nasr’ın hazinelerinin yağmalanmasıyla, devletin içerisine girdiği maddî sıkıntıdan kendisini kurtaramayan vezirin en büyük düşmanlarından biri de saraydaki Türk gurubunun önde gelenlerinden Ebu’l Fazl b. Hamuyeh’ti. Bir yandan Ebu Ali isyanı ile meşgul olan I. Nûh, vezirini isyancılara teslim etmek zorunda kalmış ve onun isyancılar tarafından öldürülmesine göz yummuştur.¹²⁸

Ebû Recâ b. Nacî Ma’ruf b Abdu’r-Rezzâk’ın *Urûbetu’l-ulemâ el-mensûbîne ile’l buldâni’l a’cemiyye fî Horasan* isimli eserinde Hâkim eş-Şehîd’in Merv’de 334/946 senesinde Türkler tarafından şehit edildiği ve oraya defnedildiği belirtilmiştir.¹²⁹ Bazı kaynaklara göre ise ayaklanmalar sırasında bütün olaylardan sorumlu tutulan el-Mervezî, idam edilmek üzere isyancı askerlere teslim edilmiştir.¹³⁰

Kaynaklarda Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî’nin vefat tarihi ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklarda vefat tarihi 334/946 yılı Rebû’l-ahir¹³¹ ayı, bazılarında 335/946¹³² tarihi ve Cemâziye’l-ûla ayı şeklinde, bazılarında ise 344/955¹³³ olarak belirtilmiştir.

¹²⁶ Sem’ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425.

¹²⁷ Sem’ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-426.

¹²⁸ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. VII, ss. 215-216; Gerdizî, *Zeynu’l-ahbâr*, (Trc. Affaf es-Seyyid Zeydân), Kahire, Meclisu’l’Alâ li’s-Sakafeti, 2006, ss. 217-236.

¹²⁹ Ma’ruf, *a.g.e.*, C. I, s. 416.

¹³⁰ Gerdizî, *a.g.e.*, ss. 217-236; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. VII, ss. 215-216; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 196.

¹³¹ Sem’ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425; Kureşî, *a.g.e.*, C. III, s. 314; İsmail Paşa, *a.g.e.*, C. III, s. 36; Subhânî, *Mevsûat-ı Tabakâti’l-Fukaha*, Mektebetü’t-Tevhîd, 1997, C. IV, s. 454; Ziriklî, *a.g.e.*, C. VII, s. 242; Sezgin, *a.g.e.*, C. I, s. 99; Ma’ruf, *a.g.e.*, C. I, s. 416; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 196; Özel, *a.g.e.*, s. 27; Hayreddin, Kahraman, *İslam Hukuku Tarihi*, 6. B., İstanbul, İz Yay., 2009, s. 202; Neşet Çubukçu Çağatay, İbrâhîm Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 174.

¹³² Gerdizî, *a.g.e.*, s. 217-236; İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. VII, ss. 215-216.

¹³³ İbnü’l-Esîr, *a.g.e.*, C. VI, s. 319.

Genel olarak kaynaklarda Hâkim eş-Şehîd'in Merv şehrinde şehit edildiği ve orada defnedildiği belirtilmekteyken,¹³⁴ bazı kaynaklarda onun Rey şehrinde şehit edildiği ve orada defnedildiği kaydedilmektedir.¹³⁵

B. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD'İN ESERLERİ

Pek çok ilimde derin bilgi sahibi olan Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin hadisle ilgili eserleri ve şiirleri günümüze kadar ulaşamamıştır. Onun fıkıh alanında kaynaklarda sekiz civarında eserinden bahsedilmesine rağmen günümüze sadece *el-Kâfi fi fîrûi'l-Hanefiyye*'si¹³⁶ ulaşmıştır. Eser Hanefî mezhebinin kaynak eserleri olan *ez-Zahirü'r-rivâye*'nin tekrarları çıkartılmak suretiyle hazırlanmış bir muhtasardır ve mezhepte önemli yeri vardır.

1. Yazma Halinde Olan Eserleri

Hâkim eş-Şehîd'in günümüze ulaşan tek eseri üzerinde tez çalışması yapılmış olduğumuz *el-Kâfi*'sidir. Eser ile ilgi ayrıntılı bilgi "*el-Kâfi*'nin Muhteva ve Genel Özellikleri" başlığı altında verilecektir.

2. Nispet Edildiği Halde Yazma Nüshaları Bulunamayan Eserleri

Tabakat kitaplarında zikredilip yazma nüshaları bulunamayan fıkıhla ilgili eserleri şunlardır:

- a. *el-Müntekâ*.¹³⁷ el-Mervezî'nin bu eseri de mezhepte önemli bir yere sahip olup eser hazırlanırken, *ez-Zâhirü'r-rivâye* eserleri ile birlikte nevâdir eserlerdeki meselelerden de yararlanılmıştır.¹³⁸

¹³⁴ Ziriklî, *a.g.e.*, C.VII, s. 242; Kureşî, *a.g.e.*, C. III, s. 314; Sezgin, *a.g.e.*, C. I, s. 99; Ma'ruf, *a.g.e.*, C. I, s. 416; Özel, *a.g.e.*, s. 27.

¹³⁵ Ziriklî, *a.g.e.*, C. VII, s. 242.

¹³⁶ Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425; el-Bağdadî, *a.g.e.*, C. III, s. 36; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, C. II, Beyrut Dâru İhyâi't-turasıl Arabiyye, s. 1378; Subhânî, *a.g.e.*, s. 454; Kehhâle, *a.g.e.*, C. XI, s. 185; Keskiöğlü, *a.g.e.*, s. 99; Özel, *a.g.e.*, s. 27; Gözübenli, "Hâkim", *DİA*, C. XV, s. 195.

¹³⁷ Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425; Temîmî, *a.g.e.*, C. I, s. 36; İbn Âbidîn, *Resmü'l Müftî*, Mecmuâtü'r-resâil, (Thk. Muhammed Emîn Efendi), C. I, s. 21; Bağdadî, *a.g.e.*, C. III, s. 37; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C. II, s. 1378; Subhânî, *a.g.e.*, s. 454; Kehhâle, *a.g.e.*, C. XI, s. 185; Ma'ruf, *a.g.e.*, C. I, Irak, Menşûrât Vizâratü'l-a'lâm, 1976, s. 416; Keskiöğlü, *a.g.e.*, s. 99; Özel, *a.g.e.*, s. 27;

¹³⁸ Bilmen, *a.g.e.*, C. I, s. 365; Osman Keskiöğlü, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, Ankara, Müftüoğlu Yay., 1980, s. 99.

- b. *el-Gurer*.¹³⁹
- c. *el-İşârât*.¹⁴⁰
- d. *el-Mustahlâs mine'l-câmi*.¹⁴¹
- e. *Usûlü'l-fikh*.¹⁴²
- f. *Şerhu'l-Câmi*.¹⁴³
- g. *el-Muhtasar*.¹⁴⁴

3. el-Kâfi'nin Muhteva ve Genel Özellikleri

a. Eserin Adı ve el-Mervezî'ye Nispeti

Eserin adı kütüphane fişlerinde *el-Kâfi fi fûru'i'l-Hanefiyye* ve *el-Muhtasar* olarak kaydedilmektedir. Eserin ismi kaynaklarda ve eserin bazı nüshalarının mukaddimesinde ise müstensihler tarafından *el-Kâfi*¹⁴⁵ ve *el-Muhtasaru'l-kâfi*¹⁴⁶ olarak zikredilmektedir.

Kaynaklarda *el-Kâfi*'nin Hâkim eş-Şehîd'e aidiyeti konusunda hiçbir ihtilaf bulunmamaktadır. Yazma nüshalarında da, müellifin ismi, künyesi ve lakabı birlikte verilmiştir.¹⁴⁷

b. Eserin Dayandığı Kaynaklar, İçeriği ve Üslûbu

Kaynaklarda Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'yi Hanefî mezhebinin temel eserleri olan “*ez-Zâhirü'r-rivâye*” adıyla bilinen eserleri özetleyerek telif ettiği belirtilmiştir. Müellif, kitabın mukaddimesinde, eserini eş-Şeybânî'nin *el-Mebsût* adlı eserinde ve *el-Câmi*'lerde

¹³⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, C. II, s. 1378; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 196.

¹⁴⁰ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, C. I, s. 21; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 196.

¹⁴¹ Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425; Bağdadî, *a.g.e.*, C. III, s. 37; Kehhâle, *a.g.e.*, C. XI, s. 185.

¹⁴² Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425.

¹⁴³ Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 196.

¹⁴⁴ İbn Âbidîn, *a.g.e.*, C. I, s. 21; Leknevî, *a.g.e.*, ss. 185-186; Özel, *a.g.e.*, s. 27; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 195.

¹⁴⁵ Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî, *el-Kâfi*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Nüshası nr. 580, vr. 16a.

¹⁴⁶ Sem'ânî, *a.g.e.*, C. VII, ss. 424-425; Bağdadî, *a.g.e.*, C. III, s. 37; Kehhâle, *a.g.e.*, C. XI, s. 185; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, C. I, s. 21; Leknevî, *a.g.e.*, ss. 185-186; Özel, *a.g.e.*, s. 27; Çelebi, *a.g.e.*, C. II, s. 1378; Gözübenli, “Hâkim”, *DİA*, C. XV, s. 195.

¹⁴⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 1b.

yer alan manalardan¹⁴⁸ özetlediğini belirtmektedir.¹⁴⁹ Bunun haricinde yaşadığı dönemin fakihlerinin de görüşlerine yer vermiştir. Mesela namazla ilgili bir konuda et-Tahâvî'nin; “Namaz kılan kimse için kıyamda secde yerine, rükûda ayaklarına, secdede burnuna, oturuşta kucağına bakması en faziletli olandır” görüşünü zikreder.¹⁵⁰

el-Mervezî *ez-Zâhirü'r-rivâye*'de zikredilen önemli bulduğu bazı hadisler haricinde hadislerin senetlerini almamış ve konuyla ilgili tek hadis nakletmeye özen göstermiştir. Örnek olarak ganimetin taksimi konusundaki hadisin senedini İmam Muhammed *el-Asl*'da; İbn Abbas, İbn Sâlih, Kelbî, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî şeklinde naklederken,¹⁵¹ el-Mervezî aynı hadis ile ilgili olarak sadece İbn Abbas'ı zikretmekle yetinmiştir.¹⁵² Eserinde gayet akıcı ve basit dil kullanmış olan Hâkim eş-Şehîd, bununla öğrencilerin sıkılmadan temel konuları rahatlıkla öğrenmelerini amaçlamış olmalıdır.

Konuları ele alırken sistematik bir sınıflamaya tabi tutmuştur. Eser bildiğimiz klasik eserlerin aksine *Kitâbü's-Salât* ile başlamış ve *Kitâbü't-Tahâre*'yi alt başlık olarak almıştır. Gerekli olduğunu düşündüğü yerlerde hadisleri senetleriyle nakletmiştir. Mesela, “Rasûlüllah'ın Savaş Kuralları ve Ordu Komutanlarına Yapılan Tavsiyeler” konulu hadisin senedinin tamamını nakletmiştir.¹⁵³ Hadislerle birlikte Raşit Halifelerin uygulamalarını delil olarak göstermiştir. Mesela, “Hâricîler” babında konuyla ilgili olarak Hz. Ali'nin uygulamalarını delil olarak sunmuştur.¹⁵⁴

Bazı konularda Ebû Hanîfe'ye muhalif görüşleri tercih ettiğini açıkça belirtmiştir.¹⁵⁵ Muhtasar bir eser olmasından dolayı konular mümkün oldukça kısa tutulmaya çalışılmasına rağmen lüzum duyulan yerlerde geniş açıklamalara da yer verilmiştir.

c. Eserin Kitap Sırasına Göre Fihristi

1. Tablo.

¹⁴⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 1b

¹⁴⁹ Murteza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu*, İstanbul, İ.S.A.M Yay., 2014, s. 49.

¹⁵⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 5a-28b.

¹⁵¹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 423.

¹⁵² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b.

¹⁵³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b.

¹⁵⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124b.

¹⁵⁵ İbn Ebî Leylâ'nın görüşlerini Ebû Hanîfe'nin görüşlerine tercih eder. Bkz. Mervezî, *a.g.e.*, Süleymaniye, Ktp., Süleymaniye, nr: 580, vr. 653-657,

Sıra No	Kitap Adı	Varak No
1	Kitâbü's-Salât	1-17
2	Kitâbü'z-Zekât	17-21
3	Kitâbü's-Savm	21-23
4	Kitâbü'l-Hacc	23-26
5	Kitâbü'l-Menâsik	26-35
6	Kitâbü'n-Nikâh	35-51
7	Kitâbü't-Talâk	51-73
8	Kitâbü'l-Itk	73-86
9	Kitâbü'l-Mükâteb	86-93
10	Kitâbü'l-Velâ	93-97
11	Kitâbü'l-Emân ve'l-Keffârât	97-104
12	Kitâbü'l-İstihsân	104-107
13	Kitâbü't-Taharrî	107-109
14	Kitâbü'l-Lakît	109-110
15	Kitâbü'l-Lukata	110-110
16	Kitâbü'l-İbâk	110-112
17	Kitâbü'l-Mefkûd	112-113
18	Kitâbü'l-Ğasp	113-113
19	Kitâbü'l-Vedîa	113-117

20	Kitâbü'l-Âriye	117-118
21	Kitâbü'ş-Şirke	118-124
22	Kitâbü's-Sayd	124-126
23	Kitâbü'z-Zebâih	126-127
24	Kitâbü'l-Vakf ve's-Sadaka	127-128
25	Kitâbü'l-Hibe	128-133
26	Kitâbü'l-Hudûd	133-138
27	Kitâbü's-Sirka	138-141
28	Kitâbü's-Siyer	141-148
29	Kitâbü'l-Büyû'	148-164
30	Kitâbü's-Sarf	164-174
31	Kitâbü'ş-Şüf'a	174-183
32	Kitâbü'l-Kasâme	183-190
33	Kitâbü'l-İcarât	190-208
34	Kitâbü'l-Edebi'l-kâdî	211-216
35	Kitâbü'ş-Şehâde	216-221
36	Kitâbü'd-Da'vâ ve'l-Beyyinât	221-227
37	Kitâbü'l-İkrâr	227-258
38	Kitâbü'l-Vekâle	258-286
39	Kitâbü'l-Kefâle ve'l-Havâle	286-293
40	Kitâbü's-Sulh	293-311

41	Kitâbü'r-Rehn	311-323
42	Kitâbü'l-Mudârabe	323-333
43	Kitâbü'l-Muzâra'a	333-359
44	Kitâbü'ş-Şurb	359-363
45	Kitâbü'l-Eşribe	363-365
46	Kitâbü'l-İkrâh	365-374
47	Kitâbü'l-Hacr	374-376
48	Kitâbü'l-Me'zûni'l-Kebîr	376-399
49	Kitâbü'l-Me'zûni's-Sağîr	399-399
50	Kitâbü'd-Diyet	399-415
51	Kitâbü'l-Cinâyât	415-418
52	Kitâbü'l-Meâkıl	418-420
53	Kitâbü'l-Vesâyâ	420-432
54	Kitâbü'l-A'yn ve'd-Deyn	432-443
55	Kitâbü'd-Devr	448-454
56	Kitâbü'l-Ferâizi el-Ferâizi's-Sulb	454-456
57	Kitâbü'l-Ferâizü'l-Hünsâ	456-457
58	Kitâbü'l-Hünsâ	457-458
59	Kitâbü'l-Hisâbu'l-Vesayâ	458-459
60	Kitâbü İhtilâfî Ebî Hanîfe ve İbn Ebî Leylâ	459-461

61	Kitâbü'ş-Şurût	461-464
62	Kitâbü'l-Hiyel	464-472

2. Tablo.¹⁵⁶

Sıra No	Kitap Adı	Varak No	Bab Sayısı
1	Kitâbü's-Salât	1-25	26
2	Kitâbü'z-Zekât	25-30	7
3	Kitâbü's-Savm	30-35	2
4	Kitâbü'l-Hayz	35-38	5
5	Kitâbü'l-Menâsik	38-53	18
6	Kitâbü'n-Nikâh	53-77	31
7	Kitâbü't-Talâk	77-111	24
8	Kitâbü'l-Itk	111-130	26
9	Kitâbü'l-Mükâteb	130-141	21
10	Kitâbü'l-Velâ	141-146	10
11	Kitâbü'l-Eymân ve'l-Keffârât	146-153	20
12	Kitâbü'l-İstihsân	153-162	1
13	Kitâbü't-Taharrî	162-164	-
14	Kitâbü'l-Lakît	164-165	-
15	Kitâbü'l-Lukata	165-166	-
16	Kitâbü'l-İbâk	166-68	-
17	Kitâbü'l-Mefkûd	168-70	-
18	Kitâbü'l-Ğasp	170-73	-
19	Kitâbü'l-Vedîa	173-175	-
20	Kitâbü'l-Âriye	175-177	-
21	Kitâbü'ş-Şirke	177-185	4
22	Kitâbü's-Sayd	185-187	-

¹⁵⁶ Eser İstanbul Millet Kütüphanesi'nde Feyzullah no: 922'de kayıtlı olup istinsah tarihi 955/1548'dir. 392 varak olan nüshanın müstensihisi belli değildir.

23	Kitâbü'z-Zebâih	187-190	3
25	Kitâbü'l-Hibe	190-196	7
26	Kitâbü'l-Hudûd	196-203	3
27	Kitâbü's-Sırka	203-208	1
28	Kitâbü's-Siyer	208-218	7
29	Kitâbü'l-Büyû'	218-242	16
30	Kitâbü's-Sarf	242-258	17
31	Kitâbü'ş-Şüf'a	258-261	13
32	Kitâbü'l-Kasâme	261-283	10
33	Kitâbü'l-İcarât	283-315	23
34	Kitâbü'l-Edebi'l-Kâdî	315-317	1
35	Kitâbü'ş-Şehâde	317-322	10
36	Kitâbü'r-Rucû' ani'ş-Şehâde	322-332	6
37	Kitâbü'd-Da'vâ ve'l-Beyyinât	332-358	19
38	Kitâbü'l-İkrâr	358-392	49

d. Eserde İsmi Geçen Fakihler

Hanefî mezhebi çerçevesi dâhilinde telif edilmiş olan muhtasar eserlerin hemen hepsinde başta Ebû Hanîfe olmak üzere Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin konuyla ilgili beyanatlarına yer verilir. Ayrıca Ebû Hanîfe'nin diğer öğrencileri ve mezhepte öne çıkan âlimlerin görüşleri de zikredilir. el-Mervezî de *el-Kâfi*'sini bu doğrultuda telif etmiştir. Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in haricinde İbn Ebû Leyla (ö. 148/765), İbn Mubârek, Hasan b. Ziyâd, Hişâm b. Abdullah, Ebû Bekr el-Cüzcânî ve et-Tahâvî gibi ulemayı eserin farklı bölümlerinde zikretmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İbn Ebû Leylâ Ebû Hanîfe ve öğrencilerinden sonra en çok görüşüne müracaat ettiği fakihtir. Ancak el-Mervezî "Kitâbü's-Siyer" bölümünde Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in hâricindeki fukahadan açıktan isim zikrederek görüş beyan etmemiştir.

Kâdî Şüreyh (ö. 80/699): Tam ismi Ebû Ümeyye el-Kâdî Şüreyh b. el-Hâris b. Kays el-Kindî el-Kûfî. Aslen nereli olduğu hususunda değişik bilgiler mevcuttur. En çok

kabul edilen görüş onun Yemen'in Kinde kabilesine sonradan gelip yerleşen Farslılardan olduğudur.¹⁵⁷ Şüreyh'in bizzat kendisinden de bu şekilde rivayetler vardır. Tâbiîn'in büyüklerinden olan Şüreyh,¹⁵⁸ İslâm'daki en meşhur kâdî ve fakihlerindendir.¹⁵⁹ İslâm Hukuk Tarihinde en çok kadılığı ile ün salmıştır. Bazı sebeplerden dolayı görevinden uzaklaştırılmakla birlikte 60 seneye yakan kadılık yapmıştır. Günümüze ulaşan eseri olmamakla birlikte kaynak eserlerde kendisinden alıntılar yapılmıştır. Kâdî Şüreyh, Hz. Ömer döneminde kadılığa başlamış, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervan zamanında Haccac'dan istifasını istediği 79/698 yılına kadar bu görevde kalmıştır.

İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714):¹⁶⁰ Tam ismi Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Kays b. Esved en-Nehâî el-Yemânî el-Kûfidir. Büyük tâbiun âlimidir. Çocukluğunda Hz. Aişe'nin huzurunda bulunmuştur. Zeyd b. Erkam, Muğire b. Şu'be ve Enes b. Mâlik gibi sahabîleri dinlemiştir. Amcası Alkame b. Kays, dayısı Esved b. Yezîd, Mesrûk, Abîde es-Selmânî Ebû Zur'a ve Kâdî Şüreyh gibi büyük tâbiun âlimlerinden rivayette bulunmuştur.

İbn Ebû Leylâ (ö. 148/765): Tam ismi Ebû Abdîrrahmân Muhammed b. Abdîrrahmân b. Ebî Leylâ el-Ensârî el-Kûfi'dir. Sahabeden olan Ebû Leylâ Yesâr'ın torunu olup dedesinden dolayı İbn Ebû Leylâ diye tanınmıştır. Tabiîn'in büyüklerinden olan babası Abdurrahman'ı küçük yaşta kaybeden İbn Ebû Leylâ ondan istifade edememiştir. Şa'bî, Atıyye el-Avfî, Atâ b. Ebû Rebâh, Amr b. Mürre, Nâfi', Dâvûd b. Ali, ağabeyi İsâ ve A'meş gibi ilim adamlarından fıkıh, hadis ve kıraat tahsil etmiştir.¹⁶¹

Ebû Hanîfe (ö. 150/767): Tam ismi Nu'mân b. Sâbit b. Zûta b. Mâh olan Ebû Hanîfe, 80/699 yılında Kûfe'de dünyaya geldi. Kendisi Fars asıllı olup dedesi Zûta, İran'dan Kûfe'ye köle olarak getirilmiş ve efendisi tarafından azad edilmiştir. Babası Sabit, küçükken Hz. Ali ile görüşmüş ve zürriyeti hakkında Hz. Ali'nin hayır ve bereket duasına nail olmuştur. Babası varlıklı bir kumaş tüccarı olan Nu'mân b. Sâbit'in bir taraftan baba mesleğini yaparken diğer taraftan ilimle uğraşmaya devam etmiştir. O sırada önemli ilim merkezi olan Kûfe'de birçok âlimden ders almıştır. İlim talebi için defalarca

¹⁵⁷ Ahmed b. Ali el-Askalanî, *Tehzibu't-Tehzib*, C. IV, s. 326; İsmail b. Ömer, *el-Bidaye ve'n-Nihaye fi't-T'ârîh*, C. IX, Mısır, 1351/1932, s. 22.

¹⁵⁸ İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. I, s. 167.

¹⁵⁹ Ziriklî, *a.g.e.*, C. II, s. 236; Sezgin, *a.g.e.*, C. II, ss. 16-17.

¹⁶⁰ Sezgin, *GAS*, C. I, ss. 404-405; Özel, *a.g.e.*, s. 17.

¹⁶¹ Saffat Köse, "İbn Ebû Leylâ", *DİA*, C. XIX, s. 436.

Basra'ya gitti ve muhtelif zamanlarda orda kaldı. Emevî'lere muhalefeti sebebiyle de Mekke'de ikamet etmiştir.¹⁶²

Kaynaklar Ebû Hanîfe'nin ilim silsilesini Ebû Hanîfe, Ebû İsmail Hammâd b. Ebî Süleymân el-Eşrî el-Kûfî (ö.120/738), İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714), eş-Şa'bî (ö.104/722), Alkame b. Kays (ö. 62/682) olarak kaydeder.¹⁶³

Ebû Hanîfe, hocası Hammâd'ın vefatından sonra onun halkasını 30 yıl boyunca devam ettirmiş, İslâm coğrafyasının dört bir yanından gelen yüzlerce öğrenci kendisinden ilim tahsil etmiştir. Bunlardan bazıları oğlu Hammad, Ebû Yûsuf, Muhammed b. el-Hasan, Ebu'l-Huzeyl Züfer b. Huzeyl el-Basrî (ö. 158/775), Ebû İsmet Nûh b. Ebî Meryem el-Kureşî el-Mervezî (ö. 173/789), Ebû Abdillâh Kâsım b. Ma'n el-Kûfî (ö. 175/791), Ebû Sa'id Yahyâ b. Zekeriyâ el-Kûfî el-Hemedânî (ö. 183/799), Ebu'l-Münzir Esed b. Amr el-Kuşeyrî el-Kûfî (ö. 190/806), Ebû Ömer Hafs b. Gıyâs el-Kûfî (ö. 194/810), Ebû Süfyân Veki b. el-Cerrâh el-Kûfî (ö. 197/812), Ebû Mutî Hakem b. Abdillâh el-Belhî (ö. 199/814), Ebû Ali el-Hasan b. Ziyâd el-Lü'lûî (ö. 204/819) ve Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833)'dir

Ebû Hanîfe 15 Şevval 150/767 cuma günü Kûfe'de vefat etti. Aynı yılın Recep veya Şaban ayında vefat ettiği de rivayet edilmektedir. Ona nispet edilen eserleri şöyledir:

- (1) *el-Fıkhü'l-ekber.*
- (2) *el-Âlim ve'l-mütea'llim.*
- (3) *er-Risâle'il Osman el-bettî.*
- (4) *el-Müsned.*
- (5) *el-Vasiyye.*
- (6) *el-Kasîdetü'n-nu'mâniyye.*

Ebû Yûsuf (ö. 182/798): Tam adı Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Ensârî el-Kûfî'dir. 113/731 yılında Kûfe'de doğdu. Fıkıh tahsilini Kûfe'de Ebû Hanîfe'den ve Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ (ö. 148/765) gibi dönemin meşhur âlimlerinden yaptı.¹⁶⁴

¹⁶² Geniş bilgi için bkz. Saymerî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Haydarabad, 1394/1974, ss. 5-28; Zehebî, *es-Siyeru'l-a'lâmi'n-nübelâ*, C. VI, ss. 390-404; Sezgin, GAS, C. I, ss. 409-419.

¹⁶³ Zehebî, *es-Siyeru'l-a'lâmi'n-nübelâ*, C. V, ss. 231-239; Sezgin, GAS, C. I, ss. 404-405; İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. I, s. 25.

¹⁶⁴ Hakkında bilgi için bkz: Kureşî, *a.g.e.*, C. III, s. 611-613; İbn Kutluboğâ, *a.g.e.*, ss. 315-317; Leknevî, *a.g.e.*, ss. 372-373; Özel, *a.g.e.*, ss. 20-21; Salim Ögüt, "Ebû Yûsuf", *DİA*, C. X, s. 260-265.

Bağdat'da kadı oluncaya kadar Kûfe'de yaşadı. 166/782 yılında Bağdat kadılığına getirildi. Halife el-Hâdî ve Hârûn er-Reşid devrinde kadılık yapan Ebû Yûsuf daha sonra kâdî'l-kudâtlığa getirildi. Bu görevini yürütürken 5 Rebûlevvel 182/798 perşembe günü öğle vakti Bağdat'ta vefat etti.

Muhammed b. el-Hasan, Muhammed b. Semâ'a, Ebû Süleymân el-Cûzcânî, İsmâil b. Hammâd, Muallâ b. Muallâ er-Râzî (ö. 211/826), Bişr b. el-Muallâ, Bişr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833), Ebû İsmet İsâm b. Yûsuf el-Belhî (ö. 210/825), İbrâhim b. Yûsuf el-Belhî (ö. 241/855), Hişâm b. Ubeydullâh er-Râzî, Ebû Mâlik el-Hasan b. Ebî Mâlik (ö. 204/819), Ebû Ali er-Râzî, Halil b. Yahyâ b. Müslim er-Re'y (ö. 245/859), Ebu'l-Hasan Ali b. Cad el-Cevherî (ö. 232/847) gibi birçok âlim kendisinden ders aldı. Ebû Yûsuf'un eserleri şöyledir:

- (1) *el-Harâc.*
- (2) *el-Âsâr.*
- (3) *el-Emâlî.*
- (4) *İhtilâfû Ebî Hanîfe ve 'bni ebî Leylâ.*
- (5) *er-Redd' 'alâ siyeri 'l-Evzâ 'î.*
- (6) *İhtilâfû 'l-emsâr.*
- (7) *er-Red' 'alâ Mâlik b. Enes.*
- (8) *el-Cevâmi'.*
- (9) *en-Nevâdir.*

Muhammed b. Hasan (189/805): Tam adı Ebû Adillâh Muhammed b. Hasan b. Ferkad eş-Şeybânî'dir. 132/749-50 yılında Vâsıt'ta doğdu, Kûfe'de yetişti. 14 yaşında Ebû Hanîfe'nin derslerine katıldı. 20 yaşlarında Kûfe camiinde ders vermeye başladı. Ebû Yûsuf, Misâr b. Kadîm (ö. 155/772), Adurrahmân el-Evzâî (ö. 157/773), Süfyan es-Sevrî (ö. 161/777), Mâlik b. Enes (ö.179/795) gibi alimlerden de ders aldı. 180/796 yılında Harun Reşid tarafından Rakka kadılığına tayin edildi. Bir süre bu görevde kalan İmam Muhammed yine Bağdat'a döndü. 189/805 yılında Harun Reşid ile birlikte Horasan'a gitti. Horasan kadılığına tayin edilen İmam Muhammed aynı yıl Rey'in Renbeveyh (Renbûye) köyünde vefat etti. Ebû Yûsuf gibi mutlak müctehid olan İmam Muhammed'in de fikhi düşüncesi daha çok hadise dayanıyordu. Aynı zamanda iyi bir dilci olduğundan dolayı, Hanefî mezhebinin kurulmasında büyük hizmeti olmuştur. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î (ö. 204/819), Ebû Süleymân el-Cûzcânî, Ebû Hafs el-Kebîr, İsa b. Ebân,

Muhammed b. Semâa, Mûsâ b. Nasr er-Râzî, Muallâ b. Mansûr er-Râzî (ö. 211/826), Şeddâd b. Hakîm el-Belhî (ö. 220/835), Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/839), Hişâm b. Ubeydullâh er-Râzî, Ebû Bekir İbrâhim b. Rüstem el-Mervezî (ö. 211/826), Dâvûd b. Reşîd el-Hârezmî (ö. 230/845), Yahyâ b. Mâîn (ö. 233/847), Muhammed b. Mukâtil, Ebu'l-Hüseyn Eyyûb b. el-Hasan en-Nisâbûrî (ö. 251/865) gibi âlimler İmam Muhammed'den ilim tahsil etmişlerdir. İmam Muhammed'in eserleri şöyledir:

- (1) *el-Asl (el-Mebsût).*
- (2) *el-Câmiu's-sağîr.*
- (3) *el-Câmiu'l-kebîr.*
- (4) *es-Siyeru's-sağîr.*
- (5) *es-Siyeru'l-kebîr.*
- (6) *ez-Ziyâdât.*
- (7) *Ziyâdâtü'z-ziyâdât.*
- (8) *el-Âsâr.*
- (9) *el-Hucce 'alâ Ehli'l-Medîne.*
- (10) *el-İktisâb fi'r-rizki'l-müstetâb.*
- (11) *er-Rakkıyyât.*
- (12) *el-Hârûniyyât.*
- (13) *el-Cürcâniyyât.*
- (14) *el-Keysâniyyât.*
- (15) *es-Secedât.*

Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775):¹⁶⁵ Tam ismi Ebu'l-Hüzeyl Züfer b. Hüzeyl b. Kays el-Anberî el-Basrîdir. Ebu Hanife'nin en büyük talebelerindedir. İsfahan asıllı olup babası Hüzel Basra valisiydi. İlk zamanlar hadis ehlinden olmakla beraber sonraları rey ehline meyil etmiştir.

e. Eserin Önemi ve Diğer Eserlere Göre Durumu

¹⁶⁵ İbn Hallikân, *a.g.e.*, C. II, ss. 317-319; Kureşî, *a.g.e.*, C. II, ss. 207-209; Leknevî, *a.g.e.*, ss. 75-77; Ziriklî, *a.g.e.*, C. III, s. 78; Sezgin, *GAS*, C. I, s. 419; Özel, *a.g.e.*, s. 13.

Mezheplerin teşekkülünde muhtasar eserlerin yeri çok büyüktür. Örnek olarak eş-Şafîî'nin (ö.204/820) öğrencisi Müzenî'nin (ö.268/878) *el-Muhtasar*'ı¹⁶⁶ veya Mâlik'in (ö. 179/795) öğrencisi İbn Abdülhakem'in (ö. 214/829) *el-Muhtasar*'ı¹⁶⁷ gösterilebilir.

Hanefilerin ilk muhtasarlardan olan et-Tahâvî'nin (ö. 321/933) *el-Muhtasar*'ı ve el-Kerhî'nin (ö. 340/952) *el-Muhtasar*'ı pek çok nedenlerden dolayı el-Mervezî'nin *el-Muhtasarü'l-Kâfi*'si kadar şöhret kazanamamışlar. Çoğunlukla müelliflerin ortaya çıktığı bölgenin önemli olduğu bir gerçektir. et-Tahâvî'nin eseri Mısır'da ortaya çıkmıştır. Burası Şâfiî mezhebi mensuplarının ağırlıklı bulunduğu bir mekândır. *el-Muhtasar*'ın o bölgede tutunamama nedeni olarak düşünebilir. Ayrıca et-Tahâvî'nin eserinde Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşlerini daha çok benimsemiş olması ve imamların görüşlerinden kendine ait tahriçlerde bulunması eserin çok tutulamama sebeplerinden olabilir.¹⁶⁸ el-Kerhî'nin *el-Muhtasar*'ının çok tutulan bir eser olmamasının en önemli sebebi el-Kerhî'nin i'tikatta Mu'tezilî tavır sergilemiş olmasına bağlamak mümkündür.¹⁶⁹ el-Mervezî ise hem Buhara'da eserini telif etmiş olması hem de genel olarak Ebû Hanîfe'nin ictheadlarını ön planda tutmaya gayret göstermiş olması diğer muhtasarlardan bir nebze öne çıkmıştır.

Mâverâünnehir bölgesinin gelişiminde ve sonraki yıllarda hukukî geleneğin şekillenmesinde en çok etkili olan Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin *el-Kâfi* yani *el-Kâfi fi fîru 'i'l-Hanefiyye*'sidir.¹⁷⁰ Hanefî fikhının ilk eserlerini muhtasar bir şekilde toplamış olması ve içerik açısından hemen hemen bütün konuları içermesi *el-Kâfi*'nin ne kadar değerli bir eser olduğunu gösterir. Ayrıca günümüze kadar pek çok el yazma nüshasının ulaşması da eserin ne kadar önemli bir eser olduğunu teyit etmektedir.

f. Eserin Şerhleri

Mâverâünnehir başta olmak üzere Hanefiliğin yayıldığı bütün bölgelerde meşhur olan *el-Kâfi* üzerine pek çok şerh yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Eserin erken

¹⁶⁶ Müzenî, İsmail b. Yahya b. İsmail el-Mısırî, *Muhtasaru'l-Müzenî*, (Thk. Muhammed Abdülkâdir Şâhin), Beyrut, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

¹⁶⁷ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülhakem, *Muhtasaru's-Sağir fi fıkıh*, (Thk. Ali b. Ahmed, Ebû Abdurrahman), Müessetü Beynûne Yay., 2012.

¹⁶⁸ Bedir, *a.g.e.*, ss. 47-48; Orhan Ençakar, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi – Kudûrî'nin Muhtasar'ının "İcâre" Bölümü Çerçevesinde*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013, ss. 5-6.

¹⁶⁹ Bedir, *a.g.e.*, ss. 48-49.

¹⁷⁰ Bedir, *a.g.e.*, s. 49.

dönemde yazılmış ve geniş çapta araştırma yapılamamış olması pek çok şerhin gün yüzüne çıkmasına engel olmuş olabilir.

Tabakat eserlerinden faydalanarak tespit edebildiğimiz kadarı ile *el-Kâfi fi fîru 'i'l-Hanefiyye*'nin şârihleri şunlardır:

(1) İsmail b. Yakub el-Enbarî el-Mütekellim (ö. 331/943) *Şerh İsmail*.¹⁷¹

(2) Ahmed b. Mansur el-İsbicâbî (ö. 480/1087) *Şerh Ahmed*.¹⁷² Zikretmiş olduğumuz bu iki eserin sadece kaynaklarda isimleri geçmektedir. Maalesef eserlerin kendilerine ulaşılammıştır.

(3) Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût*'u *el-Kâfi*'nin en önemli ve elimizde mevcut olan tek şerhidir. Eser ilk olarak Kahire'de otuz cilt olarak neşredilmiş (1324-1331), bu baskı esas alınıp Beyrut ve İstanbul'da defalarca ofset yoluyla çoğaltılmıştır.¹⁷³ Cevat Akşit editörlüğündeki bir heyet tarafından da Türkçe'ye tercüme edilerek 2008 yılında 31 cilt halinde yayımlanmıştır. Eserle ilgili hem Türkiye'de hem yurtdışında pek çok çalışma yapılmıştır. Bu konuda ileride "Eser Üzerine Yapılmış Çalışmalar" başlığı altında bilgi verilecektir.

g. Eserin Nüshaları

Zamanında çok etkili olan *Muhtasaru'l-Kâfi*'nin Türkiye kütüphanelerinde onlarca nüshaları bulunmaktadır. Günümüzde Mâverâünnehir ve Horasan topraklarında bulunan başta Özbekistan ve Türkmenistan olmak üzere birçok Türk devletlerin El Yazılar Enstitüsü Kütüphanelerinde bulunması kuvvetle muhtemeldir. Türkiye kütüphanelerinde tespit ettiğimiz bazı nüshalarla ilgili bilgiler şöyledir:

(1) Süleymaniye Kütüphanesi:

İsim	Demirbaş No	Varak	Tarih	Müstensih
Sezer	735	356	yok	Ömer b. Abdullah el-Menzerevî
Sezer	734	356	yok	Ömer b. Abdullah el-Menzerevi
Hamidiye	545	471	yok	yok

¹⁷¹ Katip Çelebi, *a.g.e.*, s. 1378; Kefevî, *a.g.e.*, s. 118; Leknevî, *a.g.e.*, s. 185; Yusuf Ziya Kavakçı, *Karahanlılar Devrinde İslam Hukukçuları*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yay., 1976, s. 48, Özel, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁷² Katip Çelebi, *a.g.e.*, s. 1378; Sezgin, *a.g.e.*, C. II, s. 36; Temîmî, *a.g.e.*, C. I, s. 36; Özel, *a.g.e.*, s. 28.

¹⁷³ Sezgin, *a.g.e.*, C. III, s. 100; Geniş bilgi için bkz. Kaya Eyyüp Said, "el-Mebsût", *DİA*, C. XXVIII, s. 195.

Ayasofya	1362	429	1047	yok
Ayasofya	1363	432	1027	Şeyh Ahmed b. Muhammed
Süleymaniye	580	667	yok	yok
Şehîd Ali Paşa	912	596	964	yok
Damad İbrâhîm	646	632	yok	yok
Hacı Beşir Ağa	288	460	1130	yok
Molla Çelebi	68	450	yok	yok

(2) Atıf Efendi Kütüphanesi:

İsim	Demirbaş No	Varak	Tarih
Atıf Efendi	1005	240	yok
Atıf Efendi	1005	349	yok
Atıf Efendi	1005	336	yok

(3) İstanbul Millet Kütüphanesi:

İsim	Demirbaş No	Varak	Tarih
Millet Ktp	922	392	955
Millet Ktp	923	601	yok
Millet Ktp	993	225	yok

h. Eser Üzerine Yapılmış Çalışmalar

el-Kâfi fî fûru'î'l-Hanefiyye önemli bir eser olmasına rağmen modern neşir kurallarına uygun olarak sağlıklı bir biçimde tahkikli neşri henüz yapılamamıştır. Bununla birlikte neşrine hazırlık çalışmalarının yapıldığına dair duyular mevcuttur. Burada araştırmalarımızın sonucu tespit edebildiğimiz kadarıyla yapılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri ile bazı makaleler zikredilecektir.

a. Doktora Tezi:

M. Alem HAMMAD, *Hâkim Şehîd el-Mervezî ve Ceza Hukuku ile İlgili Görüşleri (Hadd Cezaları Bağlamında)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış), Ankara, 2004.

b. Yüksek Lisans Tezi:

Hasan Basrı YILDIZ, *el-Kâfi Adlı Eserin Nikâh Bölümü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış), Sakarya, 2008.

Süleyman KESKİN, *el-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfi Adlı Eserinin Kitâbu's-Salât Bölümü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış), Sakarya, 2008.

Mehmet Sait ARVAS, *el-Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfi Adlı Eserinin Zekât, Savm, Hayz ve Menâsik Bölümleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış), Sakarya, 2008.

Yûsuf ÖZGE, *Hâkim eş-Şehîd'in el-Kâfi Adlı Eserinin Büyü Bölümü*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış), Sakarya, 2010.

Nergiz ÖNCE, *Mervezî'nin el-Kâfi Adlı Eseri Çerçevesinde İlk Dönem Hanefî Literatüründe Eşribe*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış), Sakarya, 2013.

c. Makale:

Osman Bayder, *Hâkim eş-Şehîd'in "el-Kâfi" Adlı Eserindeki Faaliyeti Üzerine*, *Bilimname*, XXIX, 2015, ss. 245-261.

İKİNCİ BÖLÜM
HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ'NİN
İSLÂM DEVLETLER HUKUKU'NA DAİR GÖRÜŞLERİ

I. İSLÂM DEVLETLER HUKUKU, KAYNAKLARI VE EL-MERVEZÎ'YE KADAR SİYER EDEBİYATINA KISA BİR BAKIŞ

İnsanoğlu toplu olarak yaşayan bir varlıktır. Toplumun düzenini korumak için kanun koyma tarihin her safhasında mevcuttur. Bu kurallar ilk başlarda şifahi olarak uygulanmış ise de, toplumların çoğalması ve gelişmesinden dolayı yazılı metinler haline dönüşmüştür. Kanun koyma, insanların yapmak istediklerini sınırlandırma ve meşakkat getirse de, toplumun düzeni ve bekası için elzendir. Bu nedenle bütün toplumlarda kanunlar mevcuttur. Bazı toplumlarda dini kaideler uygulanırken bazılarında ise beşeri kaideler uygulanmaktadır.

İnsanlar arasında düzeni korumak için kanunlar konulduğu gibi küresel anlamda da devletlerin anlaşması ve beraber barış içerisinde yaşayabilmeleri için bir takım kanunlara ihtiyaç vardır. Hz. Peygamber'in Medine'ye gelmesiyle birlikte şehrin sınırlarını belirlemiş olması, ayrıca Yahudiler başta olmak üzere Müslüman olmayan yerli halkları da içine alan, anayasal değeri olan kurallar toplum ve toplumlar arası ilişkilerin sağlıklı yürütülmesine verilen önemi açıkça göstermektedir.

Fukaha, her konuda olduğu gibi siyer konusunda da ilâhi mesaj ve Hz. Peygamber uygulaması merkezinde insani ilkeleri de dikkate alarak, devletler hukukunu geliştirme gayreti içerisinde olmuşlardır. Böylece Müslüman olmayan toplumlarla da sağlıklı ilişkiler kurabilecek bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu cümleden olarak yabancılara yönelik hasmane ilişkiler değil barış esasına dayalı ilişkilerle birlikte mürtedlerle ve isyancılarla ilgili konular da ele alınmıştır. Bu konuda Râşid halifelerin ve sahabenin uygulamalarının da öneminin büyük olduğu aşikârdır.

Dini ilimlerin tedvini ile birlikte klasik metinlerde üzerinde çokça durulmuş olan konulardan bir tanesi de fertler ve toplumlar arasındaki ilişkilerdir. Dolayısıyla İslâm Hukuku'nun ana konularından biri de devletlerarası ilişkilerdir. Ebû Hanîfe başta olmak üzere pek çok kişi siyere dair konuların üzerinde durmuş ve müzakere etmişlerdir.

Siyer konusu üzerinde İslâm'ın ilk yıllarından bu yana ciddi şekilde durulmuştur. Kaynaklardan bilebildiğimiz kadarıyla mezkûr konuyla ilgili pek çok eser kaleme alınmasına rağmen bize ulaşan çok az eser mevcuttur.

122/740'da şehit edilmiş olan İmam Zeyd b. Ali'nin *Kitâbu 'l-mecmû' fi 'l-fikh* adlı eseri olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁴ Eserde siyer bahsinin isyancılar bölümü genişçe ele alınmıştır.

İbn Hacer el-Askalânî, "*Tevâliu 't-te'sîs*" adlı eserinde siyer konusuyla ilgili ilk eser verenin Ebû Hanîfe olduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁵ Ebû Hanîfe'nin bu eserinden öğrencilerinin azami derecede faydalanmış olup, kendilerinin buna binaen eserler telif etmiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Ancak, günümüze İmam Muhammed'in *es-Siyeru 'l-kebîr* adlı eseri müstakil olarak değil de es-Serahsî'nin şerhiyle ulaşabilmiştir.

el-Evzâî, Ebû Hanîfe'nin *es-Siyer* adlı eserine reddiye yazmış, buna karşılık öğrencisi Ebû Yûsuf *er-Red alâ Siyeri 'l-Evzâî* adlı bir reddiye telif etmiştir. eş-Şâfiî, Ebû Yûsuf'a karşı bir reddiye kaleme almış olup *el-Üm* adlı eserinde *Siyeru 'l-Evzâî* ismiyle kaydetmiştir.¹⁷⁶ Aynı şekilde eş-Şâfiî, el-Vâkıdî'nin (ö. 207/823) mezkûr konuyla ilgili eserinin tenkidini yaparak *Siyeru 'l-Vâkıdî* ismiyle *el-Üm*'a almıştır.

II. HÂKİM EŞ-ŞEHÎD EL-MERVEZÎ'NİN BİR FAKİH VE DEVLET ADAMI OLARAK MUHTELİF SİYER KONULARI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Tezimizin ana konusu olan Hâkim eş-Şehîd'in siyer konusu ile ilgili görüşleri bu başlık altında incelenecektir. *el-Kâfi*'de varılan sonuçların çoğunun el-Mervezî'ye mi, yoksa diğer ulemaya mı ait olduğu açık değildir. Bu nedenle müellifin bu konudaki fikirleri aynı dönemde kaleme alınmış diğer muhtasar eserlerden istifade edilerek tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca mümkün olan muteber kaynakların siyer bölümleri incelenerek el-Mervezî'nin konuyla ilgili farklı görüşleri olup olmadığı tespit edilecektir.

¹⁷⁴ Muhammed Hamidullah, "*Prof. Majid Khadduri'nin İslam Devletler Hukuku: Şeybânî'nin Siyer'i*", Beyrut, C. I-IV, s. 25; Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, İstanbul, Fecr Yay., 1998, ss. 38-39.

¹⁷⁵ Hamidullah, 900. *Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu Şemsu 'l-e'imme es-Serahsî Armağanı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1965, LXIII. Sayı, s. 17.

¹⁷⁶ Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Üm*, (Thk. Muhammed İbrâhîm), C. VII, Kahire, Dârü'l-Hadîs, 2008, ss. 303-336.

el-Kâfi, elimizde mevcut olan tek kaynak olması hasebiyle eserin “Kitâbü’s-Siyer” bölümünde yer alan bapları ana ve alt başlıklar halinde ele alınacaktır.

A. GENEL OLARAK *EL-KÂFÎ*’NİN KİTÂBÜ’S-SİYER BÖLÜMÜ

Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*’de konulara ilişkin hadislerin ilk ravisini ve uzun hadislerin konuyla bağlantılı olan kısımlarını nakletmekle yetinmiştir. Eserin “Kitâbü’s-Siyer” bölümü incelendiğinde konuları *el-Asl*’daki gibi ele aldığı ve özetlediği görülmektedir. *el-Asl*’ın uzun anlatımlarını kısaltmakla beraber bazı ifadelerin aynen korunmuş olduğu göze çarpmaktadır. el-Mervezî hem Muhammed eş-Şeybânî’nin diğer eserlerden hem de dönemin Hanefî fakihlerinin eserlerinden nakillerde bulunmuştur.¹⁷⁷

el-Mervezî, İmam Muhammed’in *el-Asl*’da yapmış olduğu gibi konuyla ilişkili olan otuz bir hadisi ilk ravisi ile kaydetmekte olup, Rasûlullah’ın (s.a.v) savaş kuralları, ordu komutanlarına yapılan tavsiyeler, zimmetin anlamı, ganimetlerin taksimi, Hâşimoğulları’nın payı (vr. 119b), zimmîlerin statüsü, kadınların savaşa katılması ve payları, ganimetin İslâm topraklarında bölüştürülmesi, savaşa kendi atıyla katılana ganimetten ayrı pay verilmesi, ganimet malından çalmak, destek güçlerin payı, düşmana karşı kâfirlerden yardım almak (vr. 120a), savaş esirlerinin hükmü, taksimden önce ganimet arasında bulunan yiyeceklerden yararlanma, eman verme ve haram aylarda savaş (vr. 120b) gibi konuları kısaca zikreder. Daha sonra sekiz bap halinde (**ör. Bâbu muâmeleti’l-ceyiş... vr. 121a**) bu konuları tek tek ele alır.

Buna göre çalışmamızda her bir bab incelenirken klasik dönem ulemasının görüşlerinden yola çıkılarak el-Mervezî’in *el-Kâfi* adlı eserinde zikri geçen meseleler ele alınmaya çalışılmıştır. Amacımız el-Mervezî’nin kendisine özgü fikir ve görüşlerini belirlemek, ayrıca kendisine ait olmayan görüşleri ve delilleri de tespit etmektir. *el-Kâfi*’de üzerinde durulan konuların daha iyi anlaşılması için her bapta alt başlıklar belirlenmiştir. Muhtasar eser olmasından dolayı diğer eserlerde önemli bulduğumuz bazı meselelere de yer verilmiştir.

¹⁷⁷ Mehmet Boynukalın, *İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani’nin Kitâbü’l-Asl Adlı Eserinin Tanıtımı ve Fıkıh Usulü Açısından Tahlili*, 1. B., İstanbul, Ocak Yay., 2009, s. 122.

B. İSLÂM ORDUSUNUN KÂFİRLERE KARŞI TAVRI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Bu başlık altında Hâkim eş-Şehîd'in eserinde zikrettiği görüşleri ve tercihleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Bunu yaparken Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî ve eş-Şâfiî'nin görüş ve eserlerine de başvurulacaktır. Ayrıca devletler hukuku ile ilgili eserler kaleme almış olan el-Evzâî ve el-Vâkîdî'nin eserlerine de atıfta bulunacaktır. İslâm ordusunun kâfirlere karşı tutumu konusu sekiz alt başlıkta ele alınmıştır.

1. Savaştan Önce İslâm'a Çağrı

el-Mervezî konu ile alakalı olarak "Kitâbü's-Siyer" başlığı altında Muhammed b. Hasan, Ebû Hanîfe (rh.), Alkama b. Mersed, Abdullah b. Büreyde kanalıyla babası Büreyde'nin (r.a) şöyle dediğini nakletmiştir; "Rasûlüllah (s.a.v.), bir ordu veya birlik (seriyye) gönderdiği zaman komutanlarına kendi ile ilgili konularda Allah'tan korkmalarını, komutanla beraber olan Müslümanlara da hayrı tavsiye ederdi."¹⁷⁸ Daha sonra "Allah'ın adıyla savaşın (gaza edin)! Allah'ın yolunda savaşın. Allah'ı inkâr edenlerle savaşın. Ganimetten çalmayın (gulûl yapmayın). "Gadretmeyin (hıyanet etmek ve verdiği sözü bozmayın). Müsle¹⁷⁹ yapmayın. Küçük çocukları öldürmeyin. Müşrik olan düşmanlarınızla karşı karşıya geldiğinizde, önce onları İslâm'a çağırın. İslâm'a girerlerse dine girdiklerini kabul edip, onlara saldırmaktan vazgeçin. Onları kendi yurtlarından, hicret edenlerin yurtlarına göç etmeye çağırın. Hicret etmeyi kabul edin ve onlardan elinizi çekin. Kabul etmezlerse onlara Müslüman bedevîler gibi olacaklarını, Allah'ın Müslümanlar hakkında yürürlükte olan hükümlerinin onlar için de geçerli olacağını, ancak ganimetten ve feyden pay alamayacaklarını haber verin. İslâm'a yanaşmazlarsa onları cizye vermeye çağırın. Bunu yaparlarsa kabul edin ve onlardan elinizi çekin.¹⁸⁰ Bir kaleyi veya şehri kuşattığınızda, sizden kendileri hakkında Allah'ın (c.c.) hükmünü uygulamanızı isterlerse bu isteklerine uymayın. Çünkü onlar hakkında Allah'ın ne hüküm vereceğini bilmeyiniz. Ancak gördüğünüz kadarıyla kendi hükmünüzü uygulayın. Bir kaleyi veya şehri kuşattığınızda düşmanlarınız, kendilerine

¹⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. V, s. 352; Ebû Dâvûd, "Cihad", s, 82; Tirmizî, "Diyât", s. 14.

¹⁷⁹ **Müsle:** Başkalarına ibret olmak için düşmanın burnunu, kulağını ve diğer organlarını kesmek, çirkin bir şekle sokmak için gözlerini oymak vb. ölünün vücut ve organ bütünlüğüne saldırıda bulunma. Bkz. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. B., İstanbul, Ensar Yay., 2005, s. 428.

¹⁸⁰ Müslim, "Cihad", 3; İbn Mace, "Cihad", 38.

Allah'ın ve Rasûlü'nün emanını vermenizi isterlerse onlara ne Allah'ın zimmetini, ne de Rasûlü'nün zimmetini verin. Kendi zimmetinizi ve babalarınızın zimmetini verin. Siz, kendi zimmetinizi ve babalarınızın zimmetlerini bozacak olursanız bu daha hafiftir.”¹⁸¹ Bu hadislere et-Tahâvî ve el-Kudûrî de eserlerinde yer vermişlerdir.¹⁸²

el-Mervezî konuyla ilgili hadisi naklettikten sonra “İslâm Ordusunun Kâfirlere Karşı Tavrı” babında Müslüman ordunun, İslâm'dan haberdar olan bir ülkeyi İslâm'a davet edip etmeme konusunda muhayyer olduğunu ifade eder. Ayrıca davet etmeden gece veya gündüz saldırmada, kalelerinin yıkılmasında ve suyla doldurmasında bir sakınca olmadığına işaret eder.¹⁸³

2. Düşman Topraklarında Ganimet Taksimi

Hâkim eş-Şehîd konuyla alakalı iki hadis rivayet etmiştir:

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre “Rasûlüllah (s.a.v.) Bedir ganimetlerini Medine'ye geldikten sonra paylaşmıştır.”¹⁸⁴

Muhammed b. İshâk ve Kelbî'den nakledildiğine göre “Rasûlüllah (s.a.v.) Huneyn ganimetlerini Tâif'ten ayrıldıktan sonra Ci'râne mevkiinde taksim etmiştir.” el-Mervezî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Hayber'de ganimeti taksim etmesinin sebebinin ise İslâm ordusunun orayı önceden fethetmesi olduğunu, dolayısıyla Medine'de taksim edilmiş gibi sayıldığını ifade eder.¹⁸⁵

el-Mervezî, eserinde Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre dârülharpte elde edilmiş olan ganimetlerin dârülişlâma götürülüp ihraz edilene kadar paylaştırılmayacağını aktarır. Müellif, Ebû Yûsuf'a göre kumandanın ganimetleri İslâm yurduna götüreceği kimse bulamadığında düşman ülkede taksimatı gerçekleştirebileceğini

¹⁸¹ Mervezî, *el-Kâfî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşîr Ağa, nr: 288, vr. 119b; Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 167; Müslim, “Cihad”, 3; İbn Mace, “Cihad”, 38; Ebû Davud, “Cihad”, 82.

¹⁸² Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame et-Tahâvî, *Muhtasaru't-Tahâvî*, (Thk. Ebu'l-Vefâ Efgânî), Mısır, İhyâi'l-Mearif en-Nu'mâniyye Yay., 2010, s. 281; Cici, *a.g.e.*, s. 48; Ebû Hasan el-Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, (Nşr. Necmeddin Güney, “Kudûrî'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006, s. 13.

¹⁸³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

¹⁸⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

¹⁸⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

söyler.¹⁸⁶ eş-Şâfiî'nin ise düşman topraklarında elde edilmiş olan ganimet mallarının taksim edilmesinde bir sakınca bulunmadığı görüşünde olduğunu aktarır.¹⁸⁷

3. Yiyecek ve Yem Gibi Ganimet Mallarının Hükümü

Hâkim eş-Şehîd eserinde konuyla ilgili olarak Abdullah b. Ebî Evfâ'dan nakledilmiş olan şu hadisi zikreder: “Hayber'den ganimet olarak alınan yiyecekler az olduğundan paylaştırılamamıştı. Birimizin bir ihtiyacı olduğunda ondan yetecek kadar alıyorduk.”¹⁸⁸

el-Mervezî ganimet içerisinde bulunan yiyecek ve yem gibi mallardan herkesin ihtiyacı kadarını kullanabileceğini hatta savaşmak için silahı yoksa iade etmek şartıyla ganimette bulunan silahları kullanmasında bir sakınca olmadığını zikreder. İhtiyaç olmadığına ise yiyecek veya silah alınıp kullanılmasını kerih gördüğünü ifade eder. Hâkim eş-Şehîd, Muhammed eş-Şeybânî'ye göre düşmanın atmış olduğu oku veya düşmandan elde edilmiş olan kılıcı tekrar onlara karşı kullanmada bir beis olmadığını haber verir. Yine o, hayvan ve elbise gibi malların taksimden önce kullanılmasını mekruh görür, ancak mezkûr konuda kişinin ölüm korkusu varsa ganimet dağıtılmadan önce iade etmek şartıyla kullanabileceğini belirtir.¹⁸⁹

Siyeru'l-Evzâi'de, Ebû Hanîfe'ye (rh.) göre bir kimse hayvanları için ganimet malından yem alsın, dârüli-slâma girmesinin ardından almış olduğu yemin bir kısmı kalmışsa ganimet malları henüz dağıtılmadan yerine koyması, eğer ganimet taksim edilmişse elinde bulunan yemi satıp sadaka olarak vermesi gerektiği nakledilir.¹⁹⁰ Hâkim eş-Şehîd eserinde Ebû Hanîfe'nin bu görüşünü zikreder ve eğer kişi hayvanları için almış olduğu yemi ordusundan bir askere ödünç vermiş ise onu geri almasının caiz olmayacağını ekler.¹⁹¹

el-Evzâi askerlerden birinin ganimet malları içerisinde bulunan bir cariyeyi özgür kılmasının istihsan deliline göre doğru olmayacağını beyan eder. Devamla o, Ebû Hanîfe'ye göre bir askerin ganimet içerisinde bulunan bir cariyeyi ümmüveled edinmesinin caiz olmadığını belirtir. Zira nesebin sabit olmadığını, kesin mülkiyet hakkı

¹⁸⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

¹⁸⁷ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 68.

¹⁸⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

¹⁸⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b; Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 83, 85-86.

¹⁹⁰ Evzâi, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr, *Siyeru'l-Evzâi* (eş-Şâfiî, *el-Üm*), C. IX, s. 398.

¹⁹¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

olduğundan ona zina cezasının verilemeyeceğini ifade eder. Ancak ilişki bedeli olarak ukur¹⁹² ödemesi lazım olduğunu kaydeder.¹⁹³ Hâkim eş-Şehîd de eserinde Ebû Hanîfe'nin bu görüşünü zikretmiştir.¹⁹⁴

4. Esirler, Silahlar ve Diğer Mallarla İlgili Hükümler

Siyeru'l-Evzâi'de Ebû Hanîfe'nin dârüislâma girilene kadar ganimette bulunan esirlerin satılmasını mekruh gördüğü ifade edilir.¹⁹⁵ Hâkim eş-Şehîd mezkûr konuyla ilgili olarak Ebû Hanîfe'nin görüşünü zikreder. İlave olarak güç yetirebilmeleri halinde esirlerin İslâm topraklarına yürütülerek götürüleceğini, güç yetirememeleri halinde ise esirlerin erkeklerinin öldürüleceğini, kadın ve çocukların ise bırakılacağını belirtir. Ayrıca komutanın, askerleri herkesin kendi payına düşeni dârüislâma götürmekle mükellef tutmasının sakıncalı olmadığını altını çizer.¹⁹⁶

el-Mervezî, Müslümanların elde etmiş oldukları ganimetlerin bir kısmını İslâm topraklarına taşıyamamaları durumunda silahlar ve değerli olan diğer mallar yakılır, yanıcı olmayan eşyalar ve hayvanların ise boğazlandıktan sonra düşmanın faydalanmaması için gömülmesi gerektiğini belirtir.¹⁹⁷ el-Evzâi buna ilaveten Hz. Ebû Bekir'in bunu nehyettiğini haber verir.¹⁹⁸ el-Mervezî de bu görüşü Ebû Hanîfe'nin görüşü olduğunu belirtmeden eserinde zikretmiştir.

Siyeru'l-Evzâi'de Ebû Hanîfe'ye göre İslâm ordusu bir kadını esir alsa bundan bir gün sonra eşi de esir olarak gelse, bu zaman diliminde dârüislâm'a çıkarılmamışsa aralarındaki nikâhlarının devam ettiği ifade edilir.¹⁹⁹ el-Mervezî ise eşlerden birinin diğeri esir olmadan dârüislâma çıkarılması durumunda aralarındaki nikâhın bozulduğunu belirtir.²⁰⁰

¹⁹² **Ukur:** Gasp yoluyla vuku bulan tecavüzdten dolayı diyet namına verilen bedel. Cariyenin ukru, güzellikte dengi olan bir kadının mehri kadardır. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 585.

¹⁹³ Evzâi, *a.g.e.*, C. IX, s. 399.

¹⁹⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

¹⁹⁵ Evzâi, *a.g.e.*, C. IX, s. 412.

¹⁹⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 92.

¹⁹⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

¹⁹⁸ Evzâi, *a.g.e.*, C. IX, s. 417.

¹⁹⁹ Evzâi, *a.g.e.*, C. IX, s. 401.

²⁰⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

5. Düşman Toprakları İle İlgili Hükümler

Hâkim eş-Şehîd İslâm ordusunun düşman topraklarından geçtiklerinde veya fethettiklerinde oralarda bulunan köylerin yakılmasını güzel gördüğünü haber verir.²⁰¹ Devamla komutanın isterse o toprakları humusa göre taksim edebileceğini, isterse de Hz. Ömer'in yaptığı gibi eski sahiplerine bırakıp harâc alabileceğini kaydeder.²⁰²

el-Mervezî, “bize gelen bilgiye göre²⁰³ Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (r.a.) ganimet mallarını beş paya değil de, üç paya ayırıyorlardı.” demektedir. Şöyle ki, bu paylar yetimlere, fakirlere ve yolculara veriliyordu.²⁰⁴ el-Kudûrî aynı ifadelere eserinde yer vermiş ve Ebû Hanîfe'nin de aynı görüşte olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵

6. Atlı ve Yayanın Ganimet Payı

el-Evzâî, atlı ve yayanın ganimet mallarının taksimi konusunda Ebû Hanîfe'nin atlıya iki pay, yayaya bir pay verdiğini nakleder. Ancak müellif Rasûlüllah'ın at için iki pay sahibi için bir pay olmak üzere üç pay verdiğini ve selefin ise bu konuda ihtilaf etmediklerini haber verir. Ebû Yûsuf mezkûr konuya şöyle açıklık getirir: Ebû Hanîfe'nin Müslüman bir erkeği hayvandan üstün tuttuğunu bundan dolayı iki pay verdiğini beyan eder. eş-Şâfiî söz konusu konuyla ilgili Ubeydullah b. Ömer, Nâfi' ve İbn Ömer'den (r.a.) Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) süvariye üç pay, piyadeye bir pay verdiğini rivayet eder.²⁰⁶ Hâkim eş-Şehîd ise İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Allah Rasûlü'nün (s.a.v.) Bedir günü atlıya iki pay, yayaya bir pay vermiş olduğunu nakleder.²⁰⁷ Ebû Hanîfe'nin de atlıya iki pay, yayaya bir pay verileceğini söylediğini kaydeden müellif daha sonra kendisine ulaşan bilgiye göre Ömer b. Hattab (r.a.), Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan'ın komutan ganimetleri paylaştırırken saf kan Arap atı olana üç pay, saf kan atı olmayana ve yayaya ise bir pay verileceğini söylediklerini aktarır.²⁰⁸ el-Kudûrî eserinde Irak ehlinin saf kan Arap atı olup olmamasına bakmaksızın hepsini eşit kabul ettiklerini, Hicaz ve Şam ehlinin

²⁰¹ *el-Asl*'da bu görüşün Ebû Yusuf'a ait olduğu belirtilmiştir. Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, c.VII, s. 438.

²⁰² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

²⁰³ Mervezî, bu ifadenin *el-Asl*'da aynen geçmiş olduğunu haber vermeden eserinde zikretmiştir. Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 439.

²⁰⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

²⁰⁵ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 67.

²⁰⁶ Evzâî, *a.g.e.*, C. IX, s. 379-380; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 76.

²⁰⁷ Ebû Dâvud, *Sünen*, “Cihâd” 143-144.

²⁰⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b-121a.

ise atlar arasındaki ayrımı dikkate aldıklarını ifade eder.²⁰⁹ Burada el-Mervezî ayrıntıya girmeden Ebû Hanîfe'nin görüşünü merkeze alarak konuyu aktarır.

Ebû Hanîfe'nin bir kimsenin savaş kayıt defterine yaya olarak not edildikten sonra dârülharbe piyade olarak girmesinin ardından bir at satın alıp onunla savaşa ve ganimet ihraz edilmesinin ardından yine piyade payı verileceğini söylediğini aktaran el-Evzâî, savaşa katılanları inceleme divanının Müslümanlar için bağlayıcı olmadığını, Rasûlullah'ın bu konudaki ahdinin bağlayıcı olduğunu ifade eder.²¹⁰

Mezkûr konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih eden el-Mervezî, bir askerin atlı olarak savaşa katıldıktan sonra ganimet elde edilip ihraz²¹¹ edilmeden atın ölmesi durumunda ganimetten yine süvari payını alacağını ifade eder ve düşman topraklarına atlı olarak girmesinden sonra savaştaki stratejik durumlardan dolayı kale kapısında veya gemide yaya olarak savaşması icap ederse süvari payını alacağını ilave eder.²¹²

7. Ganimet Payının Miras Kalması

Hâkim eş-Şehîd konuyla ilgili olarak kişi, ganimet malları dârülihlâma götürüldükten sonra ölürse mirasçılara ganimetten pay verileceğini belirtmiştir.²¹³ Ebû Hanîfe Müslümanlardan birinin düşman topraklarında ölmesi veya öldürülmesi durumunda ona ganimetten pay ayrılmayacağı kanaatinde olduğunu ifade eder. el-Evzâî ise Hz. Peygamberin (s.a.v.) Hayber'de şehit olmuş bir sahabiye ganimetten pay ayırmış olduğuna işaret eder. Ebû Yûsuf, söz konusu konuyla alakalı olarak Allah Rasûlü'nün savaşta şehit olmuş bir sahabiye içerisinde pamuk bulunan ganimetten pay vermediğini Zührî'den rivayet eder. Ayrıca Ubeyde b. Hâris Medine'ye intikal etmeden önce Safra'da vefat etmesinden dolayı Rasûlullah'ın ona Bedir ganimetinden pay ayırmadığını da ilave eder, devamında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Fey savaşta mevcut bulunanlarıdır, başkalarının değildir" buyurmuş olduğunu nakleder.²¹⁴

²⁰⁹ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 77.

²¹⁰ Evzâî, *a.g.e.*, C. IX, ss. 381-382, Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 79-80.

²¹¹ **İhraz:** Bir malı "hırz" denilen mahfuz bir mahalle koymak, orada saklamak. Asli iktisap yollarından biri olarak maliki olmayan mübah bir şeyi, meşru surette ele geçirmek. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 236.

²¹² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b-121a, Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 78-79, 80.

²¹³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

²¹⁴ Evzâî, *a.g.e.*, C. IX, s. 383; Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 83-84.

el-Mervezî, Ebû Hanîfe'nin (rh.) bir ordu ganimet elde etmesinin ardından, başka bir ordu ise savaşmadan sadece ganimetin İslâm topraklarına taşınmasına yardımcı olma sırasında düşman ile karşılaşmalar dahi ganimetten pay alacaklarını haber verir.²¹⁵

Hâkim eş-Şehîd savaş sırasında bir asker yaralansa veya esir düşse, bu sırada ordu ganimet elde etse ve henüz dârülharpten çıkmamışlarsa esir düşmüş olan askerin geri gelmesi halinde önceden birlikte savaşmış olmak şartıyla ikisine de ganimetten pay verileceğini haber verir.²¹⁶

Ebû Hanîfe ve eş-Şâfiî (rh.) savaşa birkaç atla katılan kimsenin ganimetten yalnız bir at için pay alacağını ifade eden el-Evzâî, yalnız iki at için pay alabileceğini, bu uygulamanın ise ilim ehlinin ameli olduğunu zikreder ve Ebû Yûsuf'a göre böyle bir uygulamanın kendilerine ulaşmadığını, iki at için pay verileceği hadisin ise şaz olduğunu, bundan dolayı o hadisi kabul etmediklerini dile getirir.²¹⁷ Konuyla ilgili olarak Hâkim eş-Şehîd, Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'e göre bir at için pay alacağını beyan ederken, Ebû Yûsuf'un iki at için de pay alınabileceğini zikrederek el-Evzâî'deki rivayetin aksini savunmaktadır.²¹⁸

el-Mervezî ganimet ele geçirilip ihraz edilmesinin ardından komutanın “tenfil” yapma yetkisinin olmadığına atıfta bulunmuş ve daha sonra tenfil'i şöyle açıklamıştır: Ganimet dârülişlâma getirilmeden önce ordu imamının “Kim birini öldürürse onun şahsi eşyası öldürene ait olacaktır” veya “Kim (düşmana ait) bir eşya ele geçirirse kendisine ait olacaktır” gibi teşvik edici söz söylemesidir.²¹⁹ el-Kudûrî *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* adlı eserinde Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Züfer ve Muhammed eş-Şeybânî komutanın tenfil'i ganimeti ihraz etmeden önce yapabileceğinde hem fikir olduklarını zikreder. İmam Muhammed *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de Irak ve Hicaz uleması haricindekilerin ganimetin ihrazından sonra da tenfilin yapılmasının caiz olduğu görüşünü benimsediklerini ifade eder.²²⁰

²¹⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a; Evzâî, *a.g.e.*, C. IX, s. 389; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 83.

²¹⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

²¹⁷ Evzâî, *a.g.e.*, C. IX, s. 393, Kudûrî, *a.g.e.*, s. 78.

²¹⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

²¹⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

²²⁰ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 50.

8. Ganimetten Mal Çalmanın Hükümü

Hâkim eş-Şehîd konuyla alakalı olarak Ebû Merzûk'un Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ashabının birinden şöyle rivayet etmiştir: O, Sahâbî'nin bulunduğu ordu Mağrip'te bir köyü fethetmişti. Arkadaşlarına bakarak şöyle dedi: Ben size ancak Allah Rasûlün'den duyduklarımı aktarıyorum. Hayber günü, O'nun şöyle buyurduğunu işittim: "Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa kendi suyuyla başkasının ekinini sulamasın. Taksim edilinceye kadar ganimetten bir şey satmasın. Müslümanlara ait bir hayvana binip onu zayıflattıktan sonra ganimet malları arasına iade etmesin. Yine ganimet mallarından olan bir elbiseyi giyip, onu eskittikten sonra ganimete iade etmesin."²²¹

Siyeru'l-Evzâi'de Ebû Hanîfe orduda bulunanlardan birinin kölesinin ganimetten bir şey çalması durumunda elinin kesilmeyeceğine atıfta bulunur. Ebû Hanîfe mahrem olan akrabaların hırsızlık fiilini işlemeleri durumunda da el kesme cezasına engel olacağını beyan eder. *el-Evzâi* ise ganimette kulun hakkının olmamasını gerekçe göstererek elinin kesileceğini dile getirir. eş-Şâfî ve Ebû Yûsuf el kesmenin doğru olmayacağını savunmuşlardır.²²² *el-Mervezî* mezkûr konuyla ilgili eserinde Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.²²³

Hâkim eş-Şehîd ganimet sancaklara taksim edildiğinde küçük sancağa düşmüş olan cariyeyi askerlerden birinin özgür kılmasının geçerli olacağını, fakat sayıca çok olan sancaklarda bir askerın özgür kılma yetkisinin olmadığını beyan eder. *el-Mervezî* sancağın az olarak değerlendirilmesinin yüz ve aşağısı olduğunu Muhammed eş-Şeybânî'ye dayanarak eserinde zikretmiştir.²²⁴

C. ÖNCEDEN BİR MÜSLÜMANA AİT İKEN MÜŞRİKLERCE ELE GEÇİRİLMİŞ OLAN MALLARIN GANİMET OLARAK ALINMASI İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

el-Mervezî bu babta ganimet mallarının farklı durumlarda kime ait olacağını incelemiştir. Daha sonra esirlerin hükümü, dârülharpten esir alınan çocuğun durumu, savaş

²²¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

²²² *Evzâi, a.g.e.*, C. IX, s. 435.

²²³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

²²⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a. Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 445.

sırasında düşman şehirlerinin yakılıp yıkılması konularını da ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Müşriklerin Müslümanlardan gaspetmiş olduğu malların ganimet olarak dağıtılması konusu on alt başlıkta ele alınmıştır.

1. Malı Düşman Tarafından İstila Edilen Bir Müslümanın Malını Ganimetler Arasında Bulması

Hâkim eş-Şehîd, konuyla ilgili olarak İbn Abbas'tan (r.a.) şöyle nakilde bulunur: “Bir adam, ganimet mallarının arasında, önceden müşriklerin ele geçirdiği devesini bulur. Onu alıp alamayacağını Rasûlüllah'a (s.a.v.) sorar. O da, onu ganimet paylaşılmadan önce bulursan senindir, paylaşıldıktan sonra bulursan istersen parasını ödeyerek onu alabilirsin” buyurdu.²²⁵

el-Mervezî hadiste geçtiği üzere kâfirlerin önceden ele geçirip ihraz etmiş oldukları Müslümanlara ait mallar ganimet içerisinde bulunursa, asıl sahibinin ganimet malları paylaştırılmadan önce gelirse karşılıksız olarak, ganimetin taksiminden sonra gelmesi halinde ise ancak değerini ödeyerek alabileceğini ifade eder.²²⁶ et-Tahâvî *el-Muhtasar*'ında aynı konuya değinir ve sonuç itibariyle benzer kanaatte olduğunu belirtir.²²⁷ Ebu'l-Hasan el-Kudûrî *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* adlı eserinde mezkûr konuda aynı sonuca varır. Ancak İmam eş-Şâfiî'nin düşmanın Müslümanın malını ihraz edemeyeceğini, dolayısıyla mülkü olamayacağını ifade eder. Buna delil olarak el-Mervezî'nin konuyla alakalı İbn Abbas'tan rivayet etmiş olduğu hadisi Tavus kanalıyla İbn Abbas'tan rivayet eder. eş-Şâfiî her iki durumda da devenin Müslümanlara ait olduğunu dolayısıyla düşmanın malı sahiplenmesinin söz konusu olmadığını belirtir.²²⁸

Kâfirlerin ihraz etmiş oldukları mal dirhem, dinar, ölçüye ve tartıya gelen türden ise asıl sahibinin karşılıksız alabilmesi için ganimet mallarının taksiminden önce gelmesinin lazım olduğunu söyleyen el-Mervezî, taksimden sonra ancak malının değerini ödeyerek almak zorunda olduğuna işaret eder. Devamında bir Müslümanın kaçmış olan kölesi ganimet malların içerisinde bulunması halinde malların taksiminden ardından bir

²²⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

²²⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

²²⁷ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Muhtasaru't-Tahâvî*, (Thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), Mısır, İhyâu'l-meârifî'n-n'umâniyye Yay., s. 286.

²²⁸ Kudûrî, Ebû Hasan, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*, (Nşr. Necmeddin Güney, “*Kudûrî'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006, s. 104.

askere pay edilmiş olsa dahi asıl sahibinin geri alabileceğini, kölenin bedelinin beytûlmalden ödeneceğini zikreder.²²⁹

Yine Hâkim eş-Şehîd, Ebû Hanîfe'ye göre Ehl-i harbin satmış olduğu köle, müşterinin elinde bulunursa, asıl sahibi karşılıksız olarak alacağını, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise harp ehlinin köleyi ihraz etmesi halinde bedelini ödeyerek alabileceğini söylediklerini aktarır. el-Mervezî burada esir alınmış kölede ise asıl sahibinin müşteriye kölenin bedelini ödeyerek alabileceğini belirtir.²³⁰ et-Tahâvî de eserinde benzer meseleleri zikreder ve aynı sonuca varır. Ancak köleyi satın almış müşteri veya köle kendisine pay olarak verilen kimsenin onu azat etmesi halinde kölenin asıl sahibinin sonradan çıkıp gelmesi hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, ayrıca köleyi elinde bulunduran kimsenin Müslüman olması halinde de sonucun aynı olacağını kaydeder.²³¹ el-Kudûrî düşmanın esir etmiş olduğu dârülhaptan satın alınmış olan kölenin asıl sahibinin bedelini ödeyerek alabileceğini, ilk sahibin köleyi alamadan ölmesi durumunda mirasçılarının onu talep etme yetkilerinin olup olmama meselesinde farklı görüşler zikreder. Şöyle ki: İbn Sema'a'nın Ebû Yûsuf'tan rivayet ettiğine göre varislerin böyle bir yetkisi yoktur. Ancak Ali b. Ca'd'ın rivayetine göre aynı zamanda Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşünün de bu olduğunu ifade eder. Nihayet kendisi varislerin köleyi talep etme yetkilerinin bulunduğunu açıklar.²³²

Ehl-i harpten biri bir Müslümana hediye etmiş olduğu köleyi sahibinin kıymetini ödeyerek alabileceğini dile getiren el-Mervezî, köleyi düşmandan satın alan kimse, onu bir başkasına satmışsa, eski efendisi onu ikinci alıcıdan, ödemiş olduğu bedeli ödeyerek alabileceğini belirtir. Alıcı ile kölenin eski efendisi arasında köleye ödenmiş olan fiyatın miktarı konusunda anlaşmazlık çıktığında ise müşterinin yemin etmesiyle onun sözü geçerli olacağını ilave eder. Devamında eski efendisi köleyi alıcıdan almaz ise, köle de ikinci defa düşman eline esir düşerse ve onu bir başka kişi düşmandan satın alırsa, eski sahibinin onu hiçbir şekilde ikinci alıcıdan alamayacağını, çünkü bu köleyi geri alma hakkı, kendisinden esir alınan kimseye aittir. Ancak bu defa kendisinden esir alınan kişi, kölenin eski sahibi değil, birinci alıcı olduğunu söyleyen el-Mervezî bundan dolayı ikinci

²²⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 108.

²³⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 106.

²³¹ Tahâvî, *a.g.e.*, ss. 286-287.

²³² Kudûrî, *a.g.e.*, s. 111.

alıcının elinden alırsa işte o zaman, eski sahibine köleyi dilerse onun elinden, ödenen her iki bedelin hepsini ödeyerek alma hakkının doğacağını haber verir.²³³ el-Kudûrî de, mezkûr konuyla ilgili olarak Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un eski efendisi cariyesinin satılacağını veya yurtdışına çıkarılacağını bildiği halde her hangi bir talepte bulunmayıp uzun zaman geçtikten sonra cariyesini geri isterse kendisinin olacağını işaret ettiklerini belirtir. Devamında bu konuda Muhammed eş-Şeybânî'nin farklı düşündüğünü ve ilk sahibinin şüf'ada olduğu gibi talep etme hakkının olmadığını söylediğini haber verir.²³⁴ Konuyla alakalı olarak ayrıntılı bilgi veren et-Tahâvî, Muhammed eş-Şeybânî'ye göre köle kendisine hibe edilmiş veya satın almış olması durumunda kölenin değerini ödeyerek alabileceğini söylediğini haber verir. Söz konusu konuyla alakalı olarak Ebû Yûsuf'un ise kölenin eski efendisinin muhayyer olduğunu; kölenin değerini ödeyerek alabileceği gibi köle hibe edilmişse, satılmışsa veya kendi payına düşmüş olduğu kişinin köle üzerindeki satım ve hibe tasarruflarını bozabileceğini ve dilerse köleyi hibe ve satım durumu ile birlikte geri alabileceğini belirttiğini haber verir.²³⁵

el-Mervezî esir edilmiş köle, işlemiş olduğu kasıtlı veya yanlışlıkla bir cinayet işlemekten sorumlu ise yahut birisine borçlu durumdaysa ve ilk efendisine, herhangi bir şekilde önceki mülkiyet hakkına dayalı olarak geri dönmüşse, bütün bunlar ilk efendisinin borcu olacağını söyler. Kölenin sanki onun mülkiyetinden çıkmamış gibi olduğunu beyan eder. Müellif, köle efendisine hiç geri dönmez veya yeni bir mülk olarak dönerse, kölenin yanlışlıkla işlediği cinayetin malî yükümlülüğü ilk efendinin üzerinden kalkacağına altını çizer. Hâkim eş-Şehîd kasten işlenmiş cinayet veya borç yükümlülüğü olması halinde bunlardan dolayı ortaya çıkan sorumluluk ve yükümlülüğün sahibine ait olduğuna işaret eder. el-Mervezî esir alınmış olan böyle bir kölenin, taksimat sırasında bir askerin payına düşmüş, o da paylaşım sırasında hazır bulunmayan eski efendisi henüz ortaya çıkmadan bu köleyi özgür kılmış veya müdebber kılmış ise, yapılan bu özgür kılma ve özgürlük vaadinin geçerli olacağını haber verir.²³⁶

²³³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 108.

²³⁴ Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 110-112.

²³⁵ Tahâvî. *a.g.e.*, ss. 287-288; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 109.

²³⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

el-Mervezî esir alınan ve paylaşım sırasında bir askerın payına düşen, carıye ise, o da payına düşen bu carıyeyi evlendirmiş ve bu evlilikten bir çocuk dünyaya gelmişse, eski efendisi bu carıyeyi de, çocuğunu da alma hakkına sahip olduğunu, ancak onun evliliğini bozamayacağını söyler. Müellif payına carıye düşen kişi, carıyenin ukrunu²³⁷ veya ona karşı işlenen bir cinayetin diyetini alırsa, carıyeyi geri alan eski efendisi onları bu kişiden geri istemeyeceğini haber verir. el-Mervezî düşmandan böyle bir carıyeyi satın alan müşteri, onu başkasıyla evlendirmemişse, başından geçenler hakkında bilgisi olsa bile, onunla cinsel ilişkide bulunabileceğini dile getirir.²³⁸

Kölesi elinden alınarak esir edilen kişi, yetim veya çocuk ise, vasinin köleyi düşmandan satın alan alıcıdan bedelini ödeyerek geri alma hakkına sahip olduğunu ancak kendisi için alamayacağını ifade eden el-Mervezî, gerçek değeri bin dirhem olan bir carıye, bin dirhemlik bir borç karşılığında rehin iken düşman onu esir alsa, bir kişi de onu bin dirheme onlardan satın alsa, mürtehinin (rehin alan) alma konusunda öncelik hakkına sahip olduğunu, mürtehinin almaması durumunda ise asıl sahibinin bu miktarı ödeyerek onu geri alabileceğini belirtir. Eğer rehin bırakmamış ise sahibi carıyenin değerini ödeyerek alabilir der. Yine el-Mervezî, şöyle ilavede bulunur: Carıyenin fiyatı, bin dirhemden az ise, rehin alan dilerse carıyenin sahibine bu fiyatı ödeyip, onu eski konumda rehin olarak elinde tutabilir, istemiyorsa ödeme yapmaz ve carıyeyi de almaz. Eğer carıye onun elinde vedîa (emanet), âriye (ödünç) veya kiralanmış ise mürtehin hiçbir yolla onu alamaz. Zira carıyeyi alma hakkı eski efendisine aittir, böyle bir carıyenin önceden evli olması durumunda evlilikleri devam eder. Nitekim Muhammed eş-Şeybânî'de *el-Câmi 'ul-kebîr* 'inde mezkûr konuyu ele aldığını belirtir.²³⁹

2. Düşmanın Müsadere Ettiği Malı Bir Müslümanın Satın Alması

Hâkim eş-Şehîd düşmanlar, Müslümanların malını zorla ele geçirdikten sonra ihraz etseler, eman alarak düşman topraklarında bulunan bir Müslüman tacirin bu malı onlardan satın alması ve carıye ise cinsel ilişkide bulunmasının caiz olduğunu dile getirir. el-Mervezî, devamında esir alınan Müslüman birisine ait bir köle ise ve sahibi onu darülharp

²³⁷ **Ukr:** Daha çok mehr-i misil ve kendisine şüphe ile yaklaşılana kadına, mehrine muadil olarak verilen tazminat anlamında kullanılır. Yine gasb yoluyla vukubulan tecavüzdən dolayı diyet namına verilen bedele de ukr denilir. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 585.

²³⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

²³⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

halkından birisine satmış, alan kimse de özgür kılmışsa, tıpkı bir Müslümana satılmış, o da özgür kılmış gibi, o kölenin artık özgür olduğunu kaydeder.²⁴⁰

3. Dârülharp Vatandaşının, Müslümanların Malını Müsadere Ettikten Sonra Zimmî Olması

Hâkim eş-Şehîd, dârülharp vatandaşı olan gayrimüslimler, ellerinde Müslümanlardan almış oldukları mallar bulunduğu halde İslâm dinine girseler veya İslâm ülkesi vatandaşı olmayı kabul etseler, bu malların kendilerine ait olduğunu, Müslümanların herhangi bir yolla bunları geri alamayacaklarını ifade eder.²⁴¹ el-Kudûrî de mezkûr konuda aynı görüşe sahiptir.²⁴²

4. Dârülharpten Esir Alınan Çocuğun Hükümü

el-Mervezî, dârülharp vatandaşı olan bir küçük çocuk, esir alınarak İslâm ülkesine getirilirse ve getirildiği İslâm topraklarında Müslüman olmadan ölse, kâfir olan anne babası veya ikisinden birisi yoksa cenaze namazının kılınacağını belirtir ve devamında esir edilen bir çocuğu annesi ve babasından birisi yanındayken veya ayrı ayrı, fakat aynı zamanda İslâm ülkesine getirilseler çocuk ölse cenaze namazının kılınmayacağını, önce çocuk getirilmişse namazın kılınacağını haber verir.²⁴³ et-Tahâvî de konuyla alakalı olarak aynı görüşü benimser.²⁴⁴

5. Esirlerin Hükümü

Esirlerin İslâm'a girmemeleri durumunda zimmîlere satılmasında bir sakınca olmadığını belirten el-Mervezî, komutanın esir alınan erkekleri öldürtebileceği gibi, onları hayatta bırakabileceğini veya askerler arasında paylaşırabileceğini, devlet başkanının Müslümanların yararına olacak şekilde değerlendirme yapmasının lazım olduğunu ifade eder.²⁴⁵ Dârülharpte had cezalarının uygulanmayacağını belirten et-Tahâvî ise kaçarak dârülharbe sığınmış olan kölenin tekrar Müslümanlar tarafından ganimet olarak alınması halinde Ebû Hanîfe'ye göre ganimet taksim edilsin veya edilmesin sahibinin herhangi bir bedel ödemeksizin geri alacağını, İmameyn'in ise

²⁴⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

²⁴¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

²⁴² Kudûrî, *a.g.e.*, s. 112.

²⁴³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

²⁴⁴ Tahâvî, *a.g.e.*, s. 289; Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 178-179.

²⁴⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

sahibinin ganimetin taksiminden sonra gelmesi halinde kölenin değerini ödeyerek alabileceğini belirtmiş olduklarını haber verir.²⁴⁶

Yine Hâkim eş-Şehîd, esirler İslâm dinine girmez, ama güvence aldıklarını iddia ederlerse, Müslümanlardan bir grup da biz onlara güvence vermiştik derlerse, onların bu sözlerinin kabul edilmeyeceğini zikreder. Ancak Müslümanlardan tanıklık koşullarını taşıyan doğru sözlü ve dürüst bir grubun bir başka Müslüman grubuna esirleri ele geçirdikleri sırada, onların kendilerine karşı güç olduklarına tanıklık etseler, tanıklıklarının geçerli olacağını ve esirlerin kör, yatalak ve bunamış olanlarının öldürülmeyeceğini ilâve eder.²⁴⁷

6. Savaş Sırasında Düşman Şehirlerinin Yakılıp Yıkılması

Hâkim eş-Şehîd içinde çocuklar, esir alınmış veya ticaret için gitmiş Müslüman kimseler bulunsa bile, düşman şehrinin sele veya ateşe verilmesinde, çevresine mancınıklar yerleştirilerek taşa tutulmasında bir sakınca olmadığını, hatta düşmanlar Müslümanları kendilerine kalkan olarak kullandıklarında hükümün yine aynı olacağını, atış yapan kişi Müslümana isabet edebileceğini bilse bile, atış yapmasında bir sakınca olmadığı gibi kefarete ve diyet de gerekmeyeceğini ifade eder.²⁴⁸ el-Evzâî ise Ebû Hanîfe'nin Müslümanların düşman şehrinin ateşe verebileceklerinin caiz olduğunu söylediğini, kendisinin aynı düşünmediğini ifade ederek el-Feth suresinin 25. ayetini gerekçe gösterir. Ebû Yûsuf ise bu ayetin söz konusu mevzu ile alakalı olmadığını belirtir.²⁴⁹

7. Müslümanın Dârülharpte Bulunan Mallarının Durumu

Hâkim eş-Şehîd düşman elinde cariyesi olan bir Müslüman güvence alarak dârülharbe girse, onun bu cariyeyi gasp etmesinin ve onunla cinsel ilişkide bulunmasının mekruh olduğunu zikreder. Yine bu cariyenin müdebber veya ümmüveled olması durumunda onu bu şekilde alıp kaçmasında bir sakınca olmadığını dile getirir. Devamında cariyesi elinden alınarak esir edilmiş bir kimsenin kendisi de, düşman tarafından esir alınmış ise o zaman cariyesini onların elinden gasp etmesinde veya çalmasında bir

²⁴⁶ Tahâvî, *a.g.e.*, s. 286.

²⁴⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

²⁴⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b; Tahâvî, *a.g.e.*, ss. 282-283.

²⁴⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. IX, s. 407.

sakınca olmadığını ifade eder. Nitekim onun, düşmanlardan güç yetirdiğini öldürme, mallarından ve çocuklarından imkânı, gücü oranında alma ve çalma hakkının olduğunu ifade eder.²⁵⁰

et-Tahâvî harp ülkesi vatandaşının dârülharpte Müslüman olduktan sonra Müslümanların bu ülkeyi ele geçirmesi durumunda Ebû Yûsuf'un meşhur olmayan görüşüne göre bu kimsenin dârülharpte bulunan ev ve arazilerinin kendisine ait olacağını nakleder ve kendi görüşünün de bu olduğunu belirtir.²⁵¹ Konuyla ilgili olarak Hâkim eş-Şehîd, elinde olan malları, köleleri ve küçük çocuklarının yine kendisine ait olacağını, ancak evlerinin ve topraklarının fey kapsamında değerlendirileceğine, büyük çocukları, gebe eşi ve anne karnındaki çocuğun ise ganimetten sayılacağını belirtir.²⁵² el-Kudûrî de *el-Muhtasar*'ında söz konusu konuyla ilgili olarak aynı bilgileri aktarır.²⁵³ Bu müelliflerin temel kaynağı olan *el-Asl*'da da aynı bilgiler yer alır.²⁵⁴

Yine el-Mervezî, dârülharp vatandaşından bir kimse, İslâm topraklarına girmesinin ardından Müslüman olsa, sonra da Müslümanlar onun ülkesini fethetse, ailesi, malları ve çocuklarının hepsinin ganimet olacağını kaydeder.²⁵⁵ el-Kudûrî, aynı konuyu Ebû Hanîfe'nin zikrettiğini belirterek eserine almıştır.²⁵⁶

Benzeri bazı meselede Hâkim eş-Şehîd, bir kimse şayet dârülharpte ihtida etmesinin ardından dârülişlâma girse, bundan sonra Müslümanlar ülkesini fethetseler, bütün mallarının ganimet sayılacağını, buna karşılık küçük çocuklarının esir edilmeyeceğini, şayet mallarından bir kısmını, Müslüman veya zimmî bir kimseye emanet etmişse, bu malın da ganimet kapsamında kabul edileceğini ifade eder.²⁵⁷ el-Kudûrî de eserinde mezkûr konuya değinmiş ve aynı bilgileri vermiştir.²⁵⁸ Ayrıca el-Mervezî, bir Müslüman veya zimmî güvence alarak ticaret amacıyla düşman ülkesine girmiş ve orada bir mal veya ev elde etmesinin ardından Müslümanlar bu ülkeyi

²⁵⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

²⁵¹ Tahâvî, *a.g.e.*, s. 290.

²⁵² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

²⁵³ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 197.

²⁵⁴ Şeybânî, *a.g.e.*, c. VII, ss. 406-407.

²⁵⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

²⁵⁶ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 196.

²⁵⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

²⁵⁸ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 196.

fethederek bütün bu mallara el koymuşlarsa, o kimsenin ev ve arsaları dışındaki bütün malları kendi mülkiyetinde kalacağını zikreder. Ev ve arsaları ise ganimet olarak değerlendirileceğini, buna ilâveten müellif, aynı şekilde Müslüman olan bir kimsenin kölesi Müslümanlara karşı savaşmışsa, onun da ganimetten sayılacağını, hatta bu kimsenin gebe bir hanımı varsa onun da, karnındaki ceninin de ganimetten sayılacağını belirtir.²⁵⁹

Bir Müslümanın zimmî veya harbiye bıraktığı emanetin, yine kendisine ait olacağını ifade eden el-Mervezî, Müslümanlar böyle bir emaneti ele geçirmişler, ganimeti paylaşırken onu da paylaşımına sokarak birisine vermişlerse, daha sonra gelen sahibi herhangi bir değer ödemediği onu alabileceğini kaydeder ve devamında şayet müşrikler kendi ülkelerinde bu Müslümanı öldürmüş ve malını almışlarsa, Müslümanlar bu şehri fethettiklerinde, ganimet paylaşımından önce malı, öldürülen bu kişinin mirasçılarına karşılıksız olarak geri verileceğini, paylaşımından sonra gelmeleri halinde ise geri verilmeyeceğini ve miras kalan malın altın ve gümüş türünden mal olması durumunda da sonucun aynı olduğunu belirtir. Açıklama sadedinde el-Mervezî, söz konusu müşrikler kendi ülkelerinde Müslüman olup İslâm devletiyle barış anlaşması yapsalar, öldürmüş oldukları kişinin malının kendilerinde kalacağını, Müslüman bir kimseyi öldürmüş olmalarından dolayı da diyet vermeleri gerekmeyeceğini ilave eder.²⁶⁰

Hâkim eş-Şehîd, bir Müslüman güvence olarak dârülharbe girse, köle durumunda olan bir kız ve erkek çocuğu satın alarak özgür kılsa, sonra onları bu ülkede bırakarak dârülişlâma dönse ve çocuklar kaldıkları ülkede kâfir olarak büyüseler, Müslümanlar bu ülkeyi fethettiklerinde onların ganimet sayılacağını ayrıca çocukları özgür bırakan Müslümanın tam olarak güvence altına aldığı gibi bir gerekçenin ileri sürülmeyeceğini kaydeder. Yine dârülharpte tacir veya esir olarak bulunan yahut orada Müslüman olan bir kimse oradaki müşriklere İslâm ülkesine girmeleri için güvence verecek olsa, verdiği bu güvencenin geçersiz olduğunu, ancak orduda bulunan bir askerinin veya bir kadının güvence verebileceğini zikreden el-Mervezî, ayrıca kölenin eman vermesi durumunda, şayet köle efendisinin kendisine savaşması için izin vermiş ise, verdiği güvencenin geçerli olacağını, böyle bir izni yok ise vereceği güvencenin de geçersiz sayılacağını, buna karşılık

²⁵⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 197.

²⁶⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

İmam Muhammed'e göre iki durumda da geçerli olacağını, zimmîlerin ise güvence veremeyeceklerini ilave eder.²⁶¹

İmam eş-Şâfi, Ebû Hanîfe'ye göre devlet başkanı; "Kim bir ganimet elde ederse, ele geçirdiği ganimet kendisine aittir" diye ilan ederse, bir kimse elde ettiği cariye rahminin temiz olduğu ortaya çıkacak kadar onu bekletirse (istibrâ), o kimsenin bu cariye İslâm topraklarına götürmediği sürece, onunla cinsel ilişkide bulunması doğru değildir, el-Evzâi'ye göre ise Allah'ın (c.c.) izin verdiği konuda yasak olmayacağını, delil olarak da Rasûlüllah'ın (s.a.v.) katıldığı Benî Mustalik savaşında ashabın cariyeleriyle ilişkide bulunmuştur dediğini kaydetmektedir.²⁶² Hâkim eş-Şehîd ise mezkûr konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.²⁶³

8. Devletin İzini Olmaksızın Dârülharpten Ganimet Elde Etmek

Hâkim eş-Şehîd bir grup asker, bir kışla veya kamptan ayrıldıktan sonra, ganimet malları ele geçirseler, bu mallar beşe bölünüp beşte biri beytûlmale alındıktan sonra geriye kalan, onlarla kışladaki veya kamptaki arkadaşları arasında eşit olarak paylaşılır. Bu çıkışın komutanın izniyle olup olmaması veya geride kalan arkadaşlarının destek ve yardımcı güç konumunda olup olmamasının fark etmeyeceğini belirtir. Müellif imamın göndermiş olduğu tek bir kimsenin ve kendiliğinden gitmiş olan bir kimsenin de sonuç itibarıyla aynı olacağını zikreder.²⁶⁴ et-Tahâvî konuyla ilgili olarak devlet başkanının izni olmaksızın düşman ülkesine girip ganimet elde etmesi durumunda ganimetin kendisine veya kendilerine ait olacağını belirtir. Ancak o kişilerin kendilerini savunabilecek bir grup oluşturmaları halinde onların artık müfreze hükmünde değerlendirileceğinden elde ettikleri ganimetlerden humus alınacağını ifade eder. et-Tahâvî, Muhammed eş-Şeybânî'nin söz konusu meseleyle ilgili olarak bir görüş ayrılığından söz etmeden böyle olduğunu söylediğini ve kendi görüşünün de bu olduğunu haber verir. Ancak Ebû Yûsuf müfrezinin değil de seriyye'nin esas alınacağını, bunların sayısının da dokuz veya daha fazla olacağını söyler.²⁶⁵

²⁶¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

²⁶² Şâfiî, *a.g.e.*, c. IX, s. 410.

²⁶³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

²⁶⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

²⁶⁵ Tahâvî, *a.g.e.*, ss. 292-293; Şâfiî, *a.g.e.*, C. IX, s. 413; Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 99-101.

el-Mervezî, devlet başkanı tarafından müfreze olarak gönderilen bir birlik, el-Missıysa²⁶⁶ veya Malatya gibi büyük bir şehirden gönderilmiş ve bu askeri harekât sırasında ganimetler ele geçirmişlerse, aldıkları bu ganimetlerde şehir halkının ortak olmayacaklarına değinir. Ayrıca devlet başkanın izni olmadan söz konusu şehirlerden iki kişinin gelmesi ve ganimet elde etme durumunda da malların tamamına sahip olacaklarını ve ganimetin içerisinde bulunan cariye'nin dârülharpten çıkarılana kadar cinsel ilişkide bulunulamayacağını zikreder. Devamında Hâkim eş-Şehîd, bir Müslümanın güvence alarak dârülharbe girecek ve orada Ehl-i kitaptan olan bir cariye satın alacak olsa, rahmin temiz olduğu ortaya çıkacak bir süre onu beklettikten sonra o ülkede bu cariyeyle cinsel ilişkide bulunmasında bir beis olmadığını nakleden el-Mervezî, her bir Müslüman için cariyesi veya eşiyle dârülharpte cinsel ilişkide bulunmasının mekruh olduğunu kaydeder. Bunun sebebinin o kişinin o ülkede neslinin kalma korkusunun olmasına bağlamıştır.²⁶⁷

9. Bir Şehri Kuşatan Ordunun Orada Misafir Hükümünde Olması

Hâkim eş-Şehîd, Şam emiri büyük bir orduyla bir şehri uzun bir süre kuşatma altında tuttuğunda, namazları cemaatle kıldırmayacağını ve yolcu sayılmaları nedeniyle mukim gibi tam kılmayacağını söyler. Devamla el-Mervezî, bir grup Müslüman düşman topraklarına saldırı düzenlemek istediklerinde, savaş için hazır birlikleri, maddi hazırlıkları ve malzemeleri yoksa birbirleriyle yardımlaşarak savaşıcak bir birlik çıkarmaları ve savaşa katılmayanların katılanlara silah ve teçhizat sağlamasında bir sakınca olmadığını, ancak aralarında veya devlet başkanının yanında askeri bir birlik varsa, yardımlaşarak yeni bir birlik çıkarmalarını kerih görür.²⁶⁸

Siyeru 'l-Evzâi' de, Ebû Hanîfe'nin dârülharpte savaşılan ordu emirinin had cezasını uygulamayacağını, ancak Mısır, Şam ve Irak emirlerinin askerlerine had cezasını uygulayabileceği görüşünde olduğu belirtilir. eş-Şâfiî de had cezalarının uygulanması için şahitlerin kâfi olduğunu, mekanın önemini olmadığını zikreder.²⁶⁹

²⁶⁶ **Missıysa:** Ceyhan nehrinin yukarısında Tarsus yakınlarında bir yer. Bkz. Yakûtî, *a.g.e.*, c. V, s. 144.

²⁶⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

²⁶⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

²⁶⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. IX, s. 416.

10. Gece Namazı ve Sınırdaki Nöbet Beklemenin Sevabı

Hâkim eş-Şehîd, bu konuda Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un görüşünü tercih eder ve bir kimse kendi yerine sınır boylarında düşmana karşı bekçilik yapacak birisini bulursa, onun için gece namazının bekçilikten daha faziletli olduğunu zikreder.²⁷⁰ el-Evzâî, *Siyeru'l-Evzâî*'de kendisine ulaşan bilgiye göre bekçilik yapmanın gece namazı kılmaktan daha faziletli olduğunu belirtir. Ancak Muhammed b. İshâk ve Kelbî'den Hz. Peygamber'in (s.a.v) sınırdaki nöbet tutan iki asker için birisi uyurken, diğerinin bekçilik yaparak gece namazı kılmamasını tavsiye ettiğini aktarır.²⁷¹

el-Mervezî, bedenine mızrak saplanan bir Müslümanın, bu halde iken kılıçla vurmak için düşmana doğru yürütmesinde bir sakınca olmadığını, bu fiilinin kendini öldürmek için düşmanıyla yardımlaşmak anlamına gelmeyeceğini kaydeder. Ona göre Müslümanların bulunduğu gemi ateşe verilince, ateşe dayanarak sabretme veya denize atlama konusunda onlar muhayyerdirler.²⁷² et-Tahâvî ise mezkûr konuda Ebû Hanîfe'nin gemide kalan kimsenin dilerse yangında yanıcaya kadar gemide kalabileceğini, dilerse boğulacağını bile bile suya atlayabileceğini ifade ettiğini, Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise gemideki kişinin yukarıda zikredilmiş olan bu iki durumda hangisinden yaşama umudu varsa onu yapmasının uygun olacağını belirtir. Yine ona göre gemide kaldığı takdirde yanarak öleceğini, suya atladığı zaman boğularak öleceğini biliyorsa, gemide kalmasının uygun olacağını, suya atlayıp boğularak ölmesinin kendi kendini öldürmüş gibi sayılacağını aktardıktan sonra kendi görüşünün de bu olduğunu ifade eder.²⁷³

D. HARÂC VERGİSİ KOYMAKLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

el-Mervezî eserinde harâc²⁷⁴ ve cizye²⁷⁵ konusunu olabildiğince kısa tutmuştur. "Kitâbü's-Siyer" başlığı altında nakletmiş olduğu rivayetlerin içerisinde konuyla alakalı tek bir hadis bile zikredilmemiştir. el-Mervezî, Ömer b. Hattab'ın (r.a.) görüşüyle birlikte

²⁷⁰ Mervezî, a.g.e., vr. 122a.

²⁷¹ Evzâî, a.g.e., C. IX, ss. 420-421.

²⁷² Mervezî, a.g.e., vr. 122a.

²⁷³ Tahâvî, a.g.e., s. 293.

²⁷⁴ **Harâc:** Araziden ve ihya edilen bir kısım araziye mevattan muayyen yüzölçümlerine göre beytülmal adına alınan vergi. Harâc iki kısma ayrılır: 1. Harâc-ı rûûs: Mîrî için şahıslardan alınan muayyen vergidir. Buna "cizye" de denir. 2. Harâc-ı arazi. Bkz. Erdoğan, a.g.e., s. 179.

²⁷⁵ **Cizye:** Gayri Müslimlerin mükellef olan erkeklerinden (cihad mükellefiyetine karşılık) senede bir defa alınan şahsî bir vergidir ki buna "harâcu'r-rü'ûs" denir. Bkz. Erdoğan, a.g.e., s. 79.

Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. eş-Şeybânî'nin görüşlerini delil olarak göstermiştir. Harâc vergisi konusu beş alt başlıkta ele alınmıştır.

1. Zimmet Ehline Cizye ve Harâc Konulması

Hâkim eş-Şehîd konuyla alakalı olarak devlet başkanının kâfirlerden bir topluluğun, İslâm devleti vatandaşı olmasını (zimmî) kabul ederse, her bir yetişkin erkek başına cizye, sahip olduğu araziye de harâc konulacağını kaydeder ve konmuş olan cizye ve harâc bu kimselerin güçlerinin yetebileceği oranda olmalıdır diye ekler.²⁷⁶ eş-Şâfiî, zimmîlerden cizye alınırken onları küçük düşürerek alınacağını, ancak bazı ilim ehlinin zimmîleri küçük düşürmekten kastın İslâm'ın hükümlerini anlatmak olduğunu söylediğini haber verir.²⁷⁷

Ebu'l-Hasan el-Kudûrî, gayrimüslimden cizye alınabileceğini Tevbe süresinin yirmi dokuzuncu ayetine dayandırmış ve ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.v) Mecusilerden, Necran'dan hicret etmiş olan Nasranîlerden ve onlara yakın dine mensup olanlardan da cizye almış olduğunu aktarmıştır.²⁷⁸ İmam eş-Şâfiî Hz. Ali'nin (r.a.) uygulamalarından ve Süfyan b. Üyeyne'den rivayet edilen hadisi delil göstererek Mecusilerden cizye alınacağını belirtir.²⁷⁹ el-Kudûrî eserinde acemden olan putperestlerden cizye alınacağını ifade ederken, eş-Şâfiî acem erkeklerinin köle edilebileceğini öne sürerek caiz olmadığı görüşünü savunur. Arap putperestlerin köle edinilemeyeceğini, dolayısıyla onlardan cizye de alınamayacağını söyleyen el-Kudûrî, Hz. Peygamberin (s.a.v.) Hayber muharebesinde Arapların ya İslâm'ı veya kılıcı seçmeleri gerektiğini söylediğini nakleder ve ayrıca yıldız tapanlardan da cizye alınacağı belirtir. Görüşü temellendirme sadedinde de Ebû Hanîfe'ye göre onların kadınlarıyla nikâhlanabilmenin mümkün olduğunu ilâve eder.²⁸⁰

el-Mervezî eserinde zimmî olan bir kimse yıl tamamlanmadan veya yıl tamamlandığı halde kendisinden henüz cizye alınmadan Müslüman olsa, cizyenin kendisinden düşeceğini beyan eder. Aynı şekilde kâfir olarak ölmüş ise de cizyenin

²⁷⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

²⁷⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 175.

²⁷⁸ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 131.

²⁷⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, ss. 161-162; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 131.

²⁸⁰ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 132.

düşeceğini haber verir.²⁸¹ el-Kudûrî, eş-Şâfiî'nin zimmînin ölmesi veya Müslüman olması halinde cizyenin düşmeyeceğini savunduğunu haber verir.²⁸²

eş-Şâfiî bir zimmî, ikamet izni almadan önce mühtedi olması durumunda, ondan cizye alınmayacağını, oturma izni aldıktan sonra ihtida etmesi halinde de cizye alınacağını söylediği zikredilir.²⁸³

2. Harâc ve Cizye Vergisi

Muhammed eş-Şeybânî *el-Câmi'u's-Sağîr*'de, Ebû Hanîfe'ye göre ziraate elverişli olan toprakların her bir cebrinden (dönüm başı) harâc alınacağını, yine üzüm bağının her cebri için on dirhem, hurmalığın cebri için beş dirhem harâc gerektiğini ve safran için de gücü yettiğince harâc vereceğini kaydeder.²⁸⁴

el-Mervezî *el-Kâfi*'de konuyla alakalı olarak aynı bilgilerin Hz. Ömer'den kendisine ulaştığını belirterek tarıma uygun toprağın her cebrine bir dirhem ve bir kafiz²⁸⁵ (132 litre) alınacağını ilave eder. Devamlı, kişi başına alınacak miktarın on iki dirhem veya duruma göre yirmi dört ve kırk sekiz dirhem olmak üzere üç farklı miktarın daha olduğunu belirten el-Mervezî, farklı olan duruma açıklık getirerek iş arayan ve malı olmayan fakir için on iki dirhem, malı olan için yirmi dört dirhem ve zengin için ise kırk sekiz dirhem tahsil edileceğini ifade eder.²⁸⁶

İmam eş-Şâfiî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) Yemenlilerden her sene kişi başına dinar veya onun değerinde "meâfirî" olarak adlandırılan bir tür elbise aldığını, Eylet ehlinden ve Mekke'deki Nasranîlerden de her sene dinar alırken, Necran halkından elbise almış olduğunu kaydeder.²⁸⁷ Hz. Ömer'den kendisine ulaşan bilgiye göre çalışan fakirden on iki dirhem aldığını aktaran el-Kudûrî, İbn Rüstem'in Muhammed eş-Şeybânî'den

²⁸¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 137.

²⁸² Kudûrî, *a.g.e.*, s. 137.

²⁸³ Vâkîdî, Muhammed b. Ömer, *Siyeru'l-Vâkîdî*, (eş-Şâfiî, *el-Üm*), C. V, s. 400.

²⁸⁴ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, Pakistan, İdâratü'l-Kurâni'l-ulumî'l-İslâmî Yay., 1990, s. 470.

²⁸⁵ **Kafiz**: On iki sâ' miktarı bir ölçek. 144 zirâ' miktarı yer, bir cerbin onda biri yani 360/3600 zirâ' kare. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 285.

²⁸⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

²⁸⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 181.

naklettiğine göre fakir bir tağlibîden (Arap yarımadasında yaşayan Hıristiyan Araplar) bir şey alınmayacağını ifade eder.²⁸⁸

İmam eş-Şâfiî, İmam Malik'in Nâfi'den, onun da Ömer b. Hattab'ın kölesinden rivayete göre Hz. Ömer'in cizye miktarını altın sahibi olan kimseler için dört dinar, bununla birlikte askerlerin erzakları ve üç gün boyunca ziyafet olarak belirlediğini haber verir. Müellif Ömer'den (r.a) rivayet edildiğine göre cizye miktarı olarak gümüş sahibi olanların kırk sekiz, zengin ve orta gelirli olanların yirmi dört ve bir şeyi olmayanlar ise on iki dirhem vereceklerini belirttiklerini aktarır.²⁸⁹

3. Kendilerinden Cizye Alınmayan Kişiler

Hâkim eş-Şehîd konuyla alakalı olarak kadın, çocuk, kör, yaşlı, sefih, kötürümden, çalışamayan, fakirden ve köleden cizye alınmayacağını kaydeder ve zimmî olan kimselerin meralarda otlayan hayvanlarından, vatanlarında bulunan ticaret mallarından zekât alınmayacağını ekler.²⁹⁰ el-Kudûrî, *Şerhu Muhtasari'l-Kerhi*'de Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'nin deli, felç olan, kronik hastalığı bulunan yaşlıdan cizye alınmayacağını söylediklerini aktarır. Yaşlı konusunda Ebû Yûsuf'tan iki rivayetin bulunduğunu; birinci rivayete göre yaşlının zengin olması halinde cizye alınacağı, ikinci rivayete göre ise Müslümanlara karşı savaşacak gücü olmadığından cizye alınmayacağı görüşünde olduğunu zikreder.²⁹¹

İmam eş-Şâfiî, Allah'ın (c.c.) cizye alınmasına izin vermiş olduğu müşriklerden olduğu için yukarıda zikredilmiş kimselerden olan rahip ve yaşlıdan da cizye alınabileceği görüşündedir.²⁹² el-Kudûrî, eserinde Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre papaz ve rahiplerden cizye alınabileceğini nakleder ve çalışamayan fakirden cizye alınmayacağını, eş-Şâfiî'ye göre ise cizye alınacağını ifade eder.²⁹³

²⁸⁸ Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 135-136.

²⁸⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 184.

²⁹⁰ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 173-174; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

²⁹¹ Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 137.

²⁹² Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 175.

²⁹³ Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 134-135.

4. Verilmeden Geçen Yılların Cizyesi

İmam Muhammed'in senenin tamamını çalışamayacak halde hasta olarak geçiren bir Nasranî'nin cizyeden muaf tutulacağını, ancak senenin yarısını veya sekiz ay sağlıklı olması halinde ise cizyesini ödemesi gerektiğini belirtmektedir.²⁹⁴ Devamla, İbn Semâ'a ve Ebû Yûsuf'tan rivayet edildiğine göre Ebû Hanîfe'nin her sene zimmîden cizye alınacağını söylediğini haber verir. Ebu'l-Hasan ödenmeden geçen cizyeler konusunda, Ebû Yûsuf'a göre tahsil edilmemiş bütün cizyelerin alınacağını, Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Hanîfe'ye göre ise cizyesini ödememiş olan zimmî için duruma göre ceza kesme yoluna gidileceğini kaydeder. el-Kudûrî, cizye tahsil edilirken zimmînin küçük düşürüleceğini, ancak geçmiş senelerin cizyesi alınırken buna gerek olmadığını ifade eder.²⁹⁵

eş-Şeybânî *el-Câmiu's-Sağîr*'de Ebû Hanîfe'ye göre, cizye alınması gereken bir zimmînin, geçmiş yıllara ait cizyesinin tahsil edilmeyeceği, ancak içinde bulunulan yılın cizyesinin alınacağını belirtir ve kendisi gibi Ebû Yûsuf'un da gecikmenin meşru bir mazeretten dolayı olmaması durumunda bütün geçmiş yılların cizyesinin alınacağı kanaatinde olduğu kaydeder.²⁹⁶ Hâkim eş-Şehîd söz konusu konuda imâmeyn ile aynı görüştedir.²⁹⁷

5. Arazinin Harâcı

Muhammed eş-Şeybânî bir zimmî toprağını ekmeyip, ürünsüz bıraksa üzerinden harâc yükümlülüğünün düşmeyeceğini, ancak bir zimmî toprağı ektikten sonra ekin bir afete uğrar telef olursa bu kişiden harâc alınmayacağını kaydeder. Ayrıca eli altında arazisi bulunan bir zimmînin mühtedi olması önceden konmuş olan harâcın devam etmesine engel olmayacağını belirten müellif, bir Müslümanın toprak üzerinden harâc ödemesinin mekruh olmadığını ifade eder.²⁹⁸ Hâkim eş-Şehîd de aynı konuya eserinde yer vermiştir.²⁹⁹

²⁹⁴ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 136.

²⁹⁵ Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 136-137.

²⁹⁶ Şeybânî, *el-Câmiu's-sağîr*, s. 470.

²⁹⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a-122b.

²⁹⁸ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 465.

²⁹⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

el-Mervezî, bir tağlibî'nin harâc topraklarından birisini satın alması durumunda o da, önceden olduğu gibi bu toprağa konmuş olan harâcî vermek zorunda olduğunu zikreder. Ayrıca tağlibî olan bir kimse, öşür topraklarından birini satın alsa, vereceği öşür katlanarak alınacağını, onların erkekleri, kadın ve çocukları bu konuda eşit olarak değerlendirileceğini beyan eden İmam Muhammed harâcın katlanması koşuluyla yaptıkları sulhun kendi arazileri ile ilgili olduğunu belirtir ve bir Müslüman'dan satın almış oldukları arazide ise, toprak sahibinin değişmesiyle toprağa konan öşürün değişmeyeceğini ifade eder. İmam Muhammed Mekke-i Mükerreme'de Harem sınırları içinde olan bir araziye bir zimmî veya tağlibî satın almış olsa, bu toprakların harâc toprağı olmayacağını veya daha önce öşür toprağı olan bir toprak öşür toprağı olmaktan çıkmayacağını ortaya koyar.³⁰⁰

Hâkim eş-Şehîd düşman ülke vatandaşı olan bir kimsenin güvence alarak İslâm topraklarına girmesi ve zimmî bir kadınla evlenmesi halinde yaptığı bu evlilikle zimmî olmuş olmayacağını haber verir. Ancak oturumunu uzatır ve ülkemizi vatan edinirse, o zaman harâc alınacağını belirten el-Mervezî, böyle bir kimsenin harâc topraklarından olan bir yer satın alması ve onu ekmesi durumunda ektiği toprağa harâc, her bir birey için cizye alınacağını, dârülharp vatandaşı olan ve İslâm ülkesine güven alarak gelen bir kadının bir Müslüman veya zimmî ile evlenmesi zimmî olarak değerlendirileceğini kaydeder.³⁰¹

E. DÜŞMAN DEVLETLERLE ATEŞKES VE BARIŞ ANLAŞMALARINA DAİR GÖRÜŞLERİ

Hâkim eş-Şehîd bu babta doğrudan devletler umumi hukuku ile ilgili konuları ele almış, düşmanla sulh anlaşmasının şartlarını ve onlarla alışverişin sınırlarını açıklamış, devletlerarası diplomaside elçilere gösterilecek töleransa ilişkin bilgi vermiş ve anlaşmaya uymayan düşman ülkesi vatandaşın esir veya sınırdışı olması meselesine değinmiştir. Düşmanlarla ateşkes konusu sekiz alt başlıkta ele alınmıştır.

³⁰⁰ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 467; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

³⁰¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

1. Krallarla Sulh

Hâkim eş-Şehîd düşman ülke krallarının sahip olduğu topraklarda yaşayan kölelerinin zimmet anlaşması yaptıktan sonra da yine köle statüsünde kalmaya devam edeceğini ifade eder. Şayet başka düşmanlar bu köleleri ele geçirirler ve ardından Müslümanlar tarafından düşman elinden kurtarılsalar, ganimet paylaşımından önce karşılıksız olarak, paylaşımından sonra ise değeri karşılığında yeniden eski sahiplerine geri verileceğini belirten el-Mervezî bu konuda onlarla diğer zimmî malları arasında bir fark olmadığını kaydeder. Buna göre, zimmet akdi yapan bir kral ve arazisinde çalışan köleleri İslâm dinine girseler, daha önceden olduğu gibi bu kimseler yine onun kölesi olarak sayılacağını zikreder.³⁰²

eş-Şeybânî eserinde bir kral hiçbir akit yapmaz, İslâm'a da girmez ancak kendi mülkiyeti altındakilere istediği gibi hükmetmeyi, dilediğinde öldürmek, dilediğinde asmak gibi İslâm ülkesinde yapılması caiz olmayan şeyleri yapabilmek koşuluyla zimmet akdi yapmak isterse, onun bu isteğinin kabul edilmeyeceğini kaydeder. Devamla, bir devlet başkanının düşmanla bu koşulları kabul ederek sulh ve zimmet anlaşması yapması durumunda İslâm'a ters düşen koşulların geçerli olmayacağını ifade eden eş-Şeybânî, bu şekilde anlaşma yapılan bir kralın daha sonra İslâmî hükümlere uymayı kabul etmesi halinde kendisi ve tebası için zimmet akdinin geçerli olacağını dile getirir.³⁰³ el-Mervezî de eserinde mezkûr konuda benzer ifadeler yer vermiştir.³⁰⁴

2. Düşman İçin Casusluk Yapan Zimmînin Durumu

Muhammed eş-Şeybânî zimmet akdi yapmış olan bir kimse, akdin aksine Müslümanların sırlarını müşriklere haber verir, casuslara yataklık yaparsa bu fiilin zimmet akdini bozmayacağını, ancak o kişinin, yaptıklarından dolayı cezalandırılacağını ve hapsedileceğini belirtir. Aynı şekilde, Müslüman veya zimmî birine saldırıp öldürürse yine zimmet ahdi bozmuş sayılmayıp adam öldürmesinden dolayı kısas uygulanacağını kaydeden müellif, zimmîlere ait bir yerde faili meçhul bir ölü bulunduğu ve öldürenin de bilinmemesi durumun da, kendi beldesinde bulunan bir hükümdara kasâme³⁰⁵ ve diyet

³⁰² Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 469; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

³⁰³ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 469.

³⁰⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

³⁰⁵ **Kasâme:** Katili meçhul olan ve üzerinde katil eseri bulunan bir maktulün bulunduğu mahalden seçilen elli kimsenin, onu öldürmediklerine, öldüreni bilmediklerine dair yemin etmeleridir. Bunun üzerine

uygulanacağını, ayrıca onun mülkiyeti altında bulunan diğer kişilere diyet ödetilmeyeceğini ve yemin ettirilmeyeceğini ifade eder. Nitekim halkın özgür olması durumunda ise diyet ve kasâmenin onların üzerine de vacip olduğunu zikreder.³⁰⁶ Hâkim eş-Şehîd söz konusu meselede aynı görüşü benimser.³⁰⁷

3. Harp Ehliyle Sulh

Hâkim eş-Şehîd, dârülharb olan ülkelerden birinin halkı, hiçbir koşul öne sürmeden bir kaç yıllığına sulh anlaşması yapmak isterse devlet başkanı durumu değerlendireceğini, düşmanın güçlü olması veya başka nedenlere bağlı olarak böyle bir anlaşmayı Müslümanlar için daha hayırlı görürse, onlarla anlaşma yapmasında bir sakınca olmadığını belirtir. Ancak baştan böyle bir sulh anlaşmasını yararlı görür ve düşmanlarla sulh yapar, daha sonra da bu sulhun Müslümanlar için zararlı olduğuna kanaat getirirse, anlaşmayı bozabilecekleri gibi onlarla savaşabileceklerini de zikreder.³⁰⁸ Yine düşmanın Müslümanları kuşatma altına almasının ardından bir bedel karşılığı sulh yapmak isterse, Müslümanların yararına olmadığı sürece anlaşmayı kabul etmenin doğru olmayacağını ileri süren el-Mervezî, düşman ülkelerden birinin halkı, her yıl için Müslümanlarla belli bir harâc verme kaydıyla, belirli yıllar boyunca Müslümanlarla sulh anlaşması yapmak isterse, verdikleri harâc karşılığında kendi ülkelerinde İslâm hükümlerinin uygulanmamasını şart koşsalar, Müslümanlar lehine yarar görülmedikçe böyle bir anlaşmayı yapamayacağını kaydeder. Fakat imamın böyle bir anlaşmada Müslümanlar için bir fayda görürse sulh anlaşması yapmasında bir sakınca olmadığını dile getirir.³⁰⁹

Hâkim eş-Şehîd yapılmış olan sulhun, her yıl Müslümanlara yüz kişi esir verme şeklinde ise ve verecekleri bu yüz kişilik esir, kendileri ve çocukları arasından olacaksa, böyle bir anlaşmanın geçerli olmayacağını ifade edenle bunun sebebinin onların hepsinin güvence (eman) almış kimseler olduğunu belirtir. Fakat yılın başında içlerinden belirli yüz kişi ayırıp; “Bunlar sizin olmak kaydıyla bize güvence verin. Gelecek üç yıl için

ölünün kanını heder olmaktan korumak ve o mahallenin alâka ve dikkatsizliğine bir tür ceza olmak için üzerlerine diyet ile hüküm olunur. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 293.

³⁰⁶ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 470.

³⁰⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

³⁰⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

³⁰⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b-123a.

sizinle sulh anlaşması yapalım ve her yıl için kölelerimizden yüz tanesini size verelim” derlerse, böyle bir anlaşmanın geçerli olacağını ifade eder. Ancak bu şekilde anlaşma yapıldıktan sonra Müslümanlardan birisinin onlardan mal çalmasının ardından bir başka Müslümanın o malı satın almasının doğru olmayacağını vurgulayan müellif anlaşma yapılan bir beldeye, diğer düşmanlar baskın yapar, bir kısım mal ve kölelerini ele geçirirse, bu malları veya köleleri düşmandan satın almanın caiz olduğunu ifade eder.³¹⁰

4. Düşmana Silah ve Silah Malzemesi Satmak

Hâkim eş-Şehîd binek, silah, demir satmamak koşuluyla, tacirlerin anlaşma yapılan bir ülkeye ticaret malı götürerek satmasının engellenemeyeceğini ifade eder ve sulh anlaşması yapılan belde halkından birisi, bir güvence almadan İslâm topraklarına girecek olsa, kendisine dokunulmayacağını zikreder. Yine güvence alarak İslâm topraklarına giren dârülharp vatandaşı, İslâm topraklarında Müslüman veya zimmî olan bir köle satın alsa veya beraberinde getirdiği kölelerden bir kısmı İslâm ülkesinde ihtida etse, onları kendi ülkesine götürmesine izin verilmeyeceğini söyleyen el-Mervezî, güvence alarak İslâm topraklarına giren bir dârülharp vatandaşı İslâm ülkesi vatandaşından birisinde alacak bıraktıktan, birine emanet verdikten veya bir köleyi müdebber yapmasının ardından ülkesine dönse, daha sonra da o kişi esir alınsa veya ülkesi fethedilip ele geçirildikten sonra öldürülse, müdebberler ile ümmüveled kölelerinin özgür olduğunu belirtir.³¹¹

5. İslâm Ülkesinde Ölen Müste'menin Bıraktığı Mallar

Muhammed eş-Şeybânî eserinde güvence (eman) ile İslâm ülkesine giren bir kimse, orada ölürse malı mirasçıları gelinceye kadar bekletileceğini, istihsan deliline göre, zimmîlerin tanıklıklarının kabul edileceğini kaydeder. Ölen kimsenin mirasçılarının akrabaları olduğuna, onlardan başka mirasçı bilmediklerine dair tanıklık ettiklerinde malın mirasçılara verileceğini dile getiriren eş-Şeybânî, devlet başkanlarının kişi hakkında tertip etmiş olduğu özel mektubu, delil olarak kabul edilmeyeceğini ifade eder. Yine yazının ve mührün devlet başkanlarına ait olduğuna dair Müslümanlardan bir gurubun tanıklık yapacak olmasının durumu değiştirmeyeceğini savunan eş-Şeybânî, güvence alarak İslâm ülkesine giren bir harbî, beraberinde binek hayvanları, silah veya

³¹⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b-123a; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 119.

³¹¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

demir madeni olduğu halde çıkmak isterse, çıkışına izin verilmeyeceğini, ayrıca ister Müslüman ister kâfir olsun dârüli-slâm'dan satın aldığı kölelerle çıkışına da izin verilmeyeceğini zikreder. Ancak dârüli-slâma yukarıda zikri geçen mallarla girmesinin ardından tekrar ülkeden çıkmak isterse engel olunmayacağını ifade ederek böyle bir kimse, beraberinde kılıç getirmiş ve onu satmış, kılıcın yerine yay, mızrak veya kalkan gibi başka silahlar gibi savaş malzemeleri satın almışsa değiştirmiş olduğu malzemeleri götürmesine izin verilmeyeceğini dile getirir. Devamla, kendi kılıcını daha iyi bir kılıçla değiştirmişse durumun değişmeyeceğini zikreden eş-Şeybânî ancak değiştirmiş olduğu kılıç kendi kılıcının kalitesinde veya daha düşük ise ona engel olunmayacağını belirtir.³¹²

Yukarıda söz konusu meseleleri benzer şekilde eserinde zikreden el-Mervezî, harbî olan bir kimsenin, kendi kölesini güvence alarak İslâm ülkesine ticaret yapmak üzere gönderse, köle de İslâm ülkesinde Müslüman olsa, bu köle İslâm ülkesinde bir Müslümana satılacağını, değerini ise düşman ülke halkından olan efendisine gönderileceğini kaydeder.³¹³

6. Başka Ülkelere Giden Elçinin Can Güvenliği

Hâkim eş-Şehîd, düşman ülke vatandaşı olan bir kimsenin İslâm topraklarında yakalansa ve “Ben elçiyim” diye devlet başkanlarının olduğu anlaşılan yazılı bir belge çıkarırsa, elçilik görevini yerine getirip geri dönünceye kadar güvence altında sayılacağını ifade eder. Devamla, böyle bir kimsenin yazılı bir belge çıkaramıyor veya çıkardığı belgenin devlet başkanlarına ait olduğu bilinmiyorsa, kendi ve beraberinde bulunan malların ganimet sayılacağına işaret ederek şayet güvence alarak girdiğini iddia etmesi halinde durumun değişmeyeceğini belirtir.

Düşman ülke vatandaşı olan bir grup, güvence alarak İslâm ülkesine girdiklerinde, önceden düşman ülkede aralarında cereyan eden borçlanmalar konusunda kendilerine karışılmayacağını hatırlatan el-Mervezî, ancak aralarındaki bu türden borçlanmalar, İslâm ülkesinde cereyan etmişse o zaman İslâm mahkemesinden yararlanabileceklerini ilâve eder.³¹⁴

³¹² Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 476-477.

³¹³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

³¹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 478; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

7. İslâm Ülkesinde Yakalanan Harbînin Durumu

el-Mervezî, konuyla alakalı olarak, bir gayrimüslim İslâm topraklarına güvence almadan girse ve bir Müslüman tarafından ele geçirilse, ele geçirilen o kimse, kendisini ele geçiren Müslümana ait olacağını ifade eder. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre gizlice İslâm ülkesine giren bir kimse yakalanmadan önce Müslüman olması durumunda hür olacağını belirten el-Mervezî, Ebû Hanîfe'ye göre ise bu şekilde gizlice İslâm ülkesine giren bir kimse yakalanmadan önce Müslüman olsa, yine de Müslümanların mülkiyeti altındaki köle hükmündedir, der ve mezhep imamlarının görüşünü aktarır.

İslâm ülkesine gizlice giren bir kimse, yakalanmadan Harem-i Şerif'e girerse, içerden alınmadan yemek ve su verilmeyeceğini, çekip gitmesine de izin verilmeyeceğini ifade eden Hâkim eş-Şehîd, bir Müslümanın güvence alarak dârülharbe girdiği sırada, orada borçlanır veya kendisine karşı borçlanılırsa, mal gasp eder veya kendi malları gasp edilirse, arasındaki davaya bakılmayacağını belirtir.³¹⁵

8. Dârülharbe Giren Bir Müslümanın İslâm'a Göre Yasak Akitlerden Birini Yapması

Hâkim eş-Şehîd, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre, güvence alarak düşman ülkeye giren bir Müslümanın, bir dirhem karşılığında peşin veya veresiye olarak iki dirhem satsa yahut onlara içki, domuz veya murdar hayvan eti satsa, yaptığı böyle alım-satım akinden bir sakınca olmadığını buna karşılık, el-Mervezî de Ebû Yûsuf'a göre böyle bir akidin caiz olmadığını kaydeder. Devamla eman alarak dâürüislâma gelen harbîye bir Müslümanın bahsi geçen şekilde alış-veriş yapmasının caiz olmayacağını belirterek Ebû Yusuf'un görüşünde kaydedildiğini ortaya koyar.³¹⁶ el-Evzâî de söz konusu konuda böyle bir alış-verişin caiz olamayacağını beyan eder ki, *Siyeru'l-Evzâî*'de Ebû Yûsuf ile el-Evzâî'nin aynı görüşte oldukları, Ebû Hanîfe'nin ise Mekhûl'un; "Rasûlüllah (s.a.v.) "Harp ehlinde riba (faiz) yoktur" buyurdu" şeklindeki rivayete istinaden caiz gördüğü ifade edilir.³¹⁷

³¹⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

³¹⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

³¹⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, C. IX, s. 424.

Yine el-Mervezî, güvence olarak dârüislâma giren bir harbîyi kasıtlı veya yanlışlıkla öldüren bir Müslümanın, kısasla cezalandırılmayacağını, ancak böyle bir kimseyi öldüren Müslümanın özgür bir Müslümanın değeri üzerinden diyet ödemesinin lazım olduğunu ifade eder.³¹⁸

F. DÂRÜLHARP VATANDAŞLARININ NİKÂHLARIYLA İLGİLİ HÜKÜMLER VE MÜSLÜMAN TACİRLERİN EMAN ALARAK DÂRÜLHARBE GİRMELERİ İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

el-Mervezî, bu babta özellikle dârülharpte bir Müslüman'ın işlemiş olduğu suçun cezası ve bir Müslüman'ın gayrimüslimlerin safında savaşması konusunu incelemiştir. Dârülharb vatandaşlarının nikâhları ve Müslümanların eman alarak dârülharbe girmeleri konusu dört alt başlıkta ele alınmıştır.

1. Müslüman Olan Bir Harbinin Dârülharpte Evli Olan bir Kadınla Evlenmesi

Siyeru'l-Evzâi'de, Ebû Hanîfe'nin düşman topraklarından hamile olarak gelen Müslüman kadının başka bir erkekle nikâhının fasit olduğu kaydedilir.³¹⁹ Hâkim eş-Şehîd de bu konuda Ebû Hanîfe ile aynı görüşü paylaşarak bir harbînin kendi ülkesinde evli olan bir kadınla evlenmesinin ardından kadınla birlikte Müslüman olarak dârüislâma gelse, yeni nikâh yapılmadan bu kadının kendisine helal olmayacağını ifade eder. Devamla, özgür bir harbî erkek, dört kadınla evlenmiş olsa, daha sonra da eşleriyle birlikte esir düşseler, aralarındaki nikâh bağının olmayacağını ifade eden el-Mervezî, bir Müslümanın Ehl-i kitap olan birisinin kestiği hayvanların etinden yemesinde bir sakınca olmadığını ilave eder.³²⁰

Yine *Siyeru'l-Evzâi*'de, Ebû Hanîfe'ye harp ehlinden olan bir erkeğin bir akitle beş kadınla evlenmesinin ardından eşleriyle birlikte Müslüman olup İslâm ülkesine gelseler, eşleri arasındaki nikâhın bozulacağı ifade edilir. Ancak el-Evzâi ve eş-Şâfiî'ye göre ise

³¹⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

³¹⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. IX, s. 427.

³²⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a; Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 361.

İslâm'da dört kadınla nikâhlı olmak caiz olup istediği bir eşini boşaması durumunda diğerleriyle evlilik bağı kopmaz ilâvesi yer alır.³²¹

İlk dönem Hanefî fakihlerinden et-Tahâvî, konuyla alakalı olarak dârülharpten bir kadının mühtedî olarak veya zimmet anlaşması yaparak dârüislâma gelmesi halinde, memleketinde bulunan kocasıyla arasındaki nikâh bağının kopacağını belirtir.³²²

2. Dârülharbe Emanla Giren Bir Müslümanın Orada İşlediği Suçun Cezası

et-Tahâvî, *Muhatasarü't-Tahâvî*'de dârülharbe emanla girmiş olan Müslümanın oradaki halktan bir kimsenin malını gasp etmesinin ardından malı gasp eden ve gasp edilen kişiler dârüislâma gelseler, malı gasp edilen kimse mühtedî olsa, malı gasp eden kişiye malı geri vermesi yönünde fetva verileceğine ancak bu fetvanın mahkeme kararıyla zorla uygulanmayacağına işaret eder.³²³

Hâkim eş-Şehîd güvence alarak düşman ülkesine giren bir Müslüman oradaki halktan bir kimseyi öldürür veya malını telef ederse, dârüislâma giriş yaptığında bunları ödemek zorunda olmadığını belirtir.³²⁴

3. Haksız Yolla Elde Edilen Bir Malı Satın Almanın Hükmü

Hâkim eş-Şehîd güvenceyle düşman ülkesine giren bir kimse düşman ülkesi halkına haksızlık eder, mallarını alır ve İslâm ülkesine getirirse, bu durumu bilen bir Müslümanın ondan bu malı satın almasının mekruh olduğunu, buna rağmen bir Müslümanın, böyle bir malı satın alması durumunda akdin geçerli olacağını ifade eder. Bu şekilde satın alınanın cariye olması durumunda, onunla cinsel ilişkiye girmenin mekruh olduğunu zikreden el-Mervezî, söz konusu olan düşman ülkesi halkı, kendileri dışında başka bir düşman ülkesinden esirler ele geçirseler, güvence ile ülkelerine giren Müslümanın onlardan bu esirleri satın almasında bir sakınca olmadığını beyan eder. Aynı

³²¹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. IX, ss. 427-428.

³²² Tahâvî, *a.g.e.*, s. 289.

³²³ Tahâvî, *a.g.e.*, ss. 290-291.

³²⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

şekilde, içinde bulunduğu ülke halkından bir esir alınır da kendisine satılırsa, onlardan bu esiri satın almasında da bir sakınca olmadığını nakledecektir.³²⁵

el-Mervezî Müslümanlar düşman bir ülke halkıyla anlaşma yapsa, daha sonra da onlara düşman olan bir başka ülke askerleri, bu ülkeye baskın yaparak onları esir alsın, anlaşma yapılan ülkeye giren bir Müslümanın baskın yapanlardan esir almış oldukları kimseleri satın almasının da aynı şekilde caiz olduğunu belirtir. Ancak onları esir alanlar, Müslüman bir topluluk olup da kendileriyle anlaşma yapılan bir ülke halkına haksızlık yapılmışsa, öbür Müslümanların bu esirleri satın almalarının caiz olmadığını ilâve eder.³²⁶

4. Bir Müslümanın Gayrimüslimlerin Safında Savaşması

Muhammed eş-Şeybânî *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*'de, öncelikle ez-Zübeyr b. Avvâm'ın Necaşî'nin yanında bulunduğu sırada düşmanın saldırdığı ve o gün düşman bayrağı altında, Necaşî'nin ordusunda savaştığına ilişkin hadisini zikreder.³²⁷

Hâkim eş-Şehîd, düşmandan güvence almış bir grup Müslüman, dârülharpte buldukları sırada başka bir düşman ülke askerleri o ülkeye saldırsalar, Müslümanların onlara karşı savaşmasının caiz olmayacağını kaydettikten sonra canlarından endişe etmeleri durumunda savaşmalarında bir sakınca olmadığını belirtir. Devamla el-Mervezî, bir kısım Müslümanın güvence alarak girdikleri ülkenin askerleri, Müslüman bir beldeye saldırarak Müslüman aileleri esir alsalar, bu kimselerin onlarla savaşmaya güçleri yetiyorsa, esirleri kurtarmak için savaşma zorunluluğunun bulunduğunu, aynı saldırı Hâricilere yapılsa bile yine de zorunlu olduklarını ifade eder.

Yine el-Mervezî, İslâm devleti vatandaşı bir grup Müslüman Haricilere ait bir beldede bulduklarında, düşman ülke askerleri oraya baskın yaparlarsa, onların da Müslümanlara ait değerleri ve İslâm iffetini korumak için düşmanlara karşı savaşmalarının lazım olduğunu söyler.³²⁸

³²⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

³²⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

³²⁷ Serahsî, *Şerhu es-Siyeri'l-kebir*, (Thk. Muhammed Hasan eş-Şâfî), C. IV, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997, ss. 192-193.

³²⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a; Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, C. IV, s. 251.

G. MÜRTED (DİNDEN ÇIKAN) İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Mürted, (مرتد) Arapça bir kelime olup radde (رد) kökünden “ارتداد” mastarının ismifailidir. İrtidad “ارتداد”, sözlükte geri göndermek, geri çevirmek, karşı çıkmak ve mukavemet göstermek manalarına gelmektedir.³²⁹

Fıkıh'ta mürted, Müslüman olduktan sonra İslâm'ı kısmen veya tamamen terk etmiş bir kimseye denilmiştir. İslâm'dan önceki tarihlerde de dinden çıkmak büyük suç olarak değerlendirilmiştir. Yahudilikte ve Hıristiyanlıkta dinden çıkan kimseye ölüm cezası uygulanmıştır.³³⁰ Mürted konusu on sekiz alt başlıkta ele alınmıştır.

1. Mürtede Verilecek Ceza

Hanefî Fukahası dinden çıkmış ve buluğa ermiş olan bir erkeğin İslâm'a davet edilip düşünmesi için üç gün hapsedildikten sonra, tekrar Müslüman olmaması halinde öldürülmesinde ittifak etmişlerdir.³³¹ Bu konuda klasik dönem fakihler çoğunlukla “Veya Müslüman olurlar”³³² ve “...Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”³³³ ayetlerini delil göstermişlerdir.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) “Kim dinini değiştirirse onu öldürün”³³⁴ mealindeki hadisini de delil olarak almışlardır. Hâkim eş-Şehid, söz konusu eserinde aynı görüşü benimser ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mürted bir kimsenin katline izin verdiğini zikreder. Ayrıca Hz. Ali, İbn Mesûd ve Muaz b. Cebel (r.a.) gibi sahâbeden de konuyla ilgili rivayetlerin kendisine ulaştığını haber verir.³³⁵ Muhammed eş-Şeybânî *es-Siyeru'l-Kebîr*'inde mürtedle ilgili olarak bir kimsenin dinden çıkmasıyla düşman hükmünde olacağını, eman sahibi olmayan ve düşman sayılan kimseyi Müslümanın öldürme hakkına sahip olduğunu, dolayısıyla mürtedin öldürülmesi gerektiğini ifade eder.³³⁶

³²⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, C. III, Beyrut, Dârü Sâdir, 1999, s. 173.

³³⁰ İnce, İrfan, “Ridde”, *DİA*, C. XXXV, s. 88.

³³¹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 492; Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl, *Şeru's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, s. 166; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 138; aynı mlf, *el-Mebsût*, (Thk. Ebu Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfî), C. X, 3. B., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2009, s. 107.

³³² el-Fetih, 48/16.

³³³ el-Bakara 2/217.

³³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 217; Buhârî, “İstitâbetü'l-mürted”, 2; İbn Mâce, “Hudûd”, 2; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1; Tirmizî, “Hudûd”, 25; Nesâî, “Tahrîmu'd-dem”, 14.

³³⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b; Merğînânî, Burhânu'd-dîn Ebî'l-Hasan *Bidâyetü'l-Mübtedî*, s. 139; a.mlf, *el-Hidâye Şerhi Bidâyeti'l-Mübtedî*, C. IV, Pakistan, İdrâku'l-Kurân ve'l-Ulûmi'l-İslâmî Yay., s. 331.

³³⁶ Serahsî, *Şeru's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, s. 166.

2. Mürtedin Mallarına Uygulanacak Hüküm

el-Mervezî'nin mürtedin malına uygulanacak hükümlerle ilgili görüşü şöyledir: Mürtedin cezası infaz edildikten sonra mirası Müslüman olan yakınlarına verilir. Zira Hz. Ali idam ettiği bir mürtedin mallarını, ailesine İslâm miras kurallarına göre taksim etmiştir.³³⁷

Ebû Hanîfe başta olmak üzere diğer Hanefî imamları (Ebû Yûsuf, Muhammed ve Züfer), mürtedin malının Müslüman olan mirasçılara verileceği görüşündedirler. Delil olarak Hz. Ali'nin uygulamasını öne sürerler.³³⁸ Ancak *Siyeru'l-Evzâi*'de kaydedildiğine göre eş-Şâfiî mevzu bahis konuyla alakalı olarak mürtedin mirasının Müslüman olan mirasçılara verilemeyeceğini savunur ve böyle bir kimsenin Müslüman olarak nitelendirilemeyeceği için onun mallarının savaşız elde dilen ganimet malı gibi olduğunu, dolayısıyla fey hükmünde sayılacağını ifade eder. Buna delil olarak Süfyan b. Üyeyne, Zührî, Ali b. Hüseyin, Amr b. Osman, Üsame b. Zeyd senediyle gelen Hz. Peygamber'in (s.a.v.), "Müslüman kâfire, kâfir de Müslümâna mirasçı olamaz."³³⁹ Hadisini kaydeder.³⁴⁰ es-Serahsî, *el-Mebsût* adlı eserinde Ebû Hanîfe'nin görüşünü savunur ve "Eğer çocuğu olmayan bir kimse ölür de onun bir kız kardeşi bulunursa, bıraktığının yarısı bu kız kardeşinindir..."³⁴¹ Ayetini delil olarak zikreder. Buna aklı gerekçe olarak da dinden çıkmış birisinin ölmüş biri gibi kabul edileceğini belirtir.³⁴² el-Kudûrî de mürtedin mürted olduktan sonraki kazancının fey olacağını ifade ederek tercihini eş-Şâfiî'den yana yaptığı anlaşılmaktadır.³⁴³

Hâkim eş-Şehîd ise, mürtedin dârülharbe iltihak etmesi ile birlikte malının mirasçılara dağıtılacağını, borcu varsa ödeneceğini, ümmüveled ve müdebber kölelerinin azat olacağını, vasiyetinin geçersiz sayılacağını ve iddetdeki eşinin de mirastan pay alacağını kaydeder. Bunların hiç birini yapmadan dârülişlâmda mukim olarak kalırsa veya dârülharbe gittikten sonra tevbe ederek geri dönmesi halinde onun malı üzerinde yaptıkları tüm taksimatların geçerli olacağını, ancak devlet başkanının,

³³⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

³³⁸ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 493; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 138.

³³⁹ Malik b. Enes, *Muvatta*, "Ferâiz", 1082; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. V, s. 200; Buhârî, "Ferâiz", 26; Müslim, "Ferâiz", 1; İbn Mâce, "Ferâiz", 5; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 10; Tirmizî, "Ferâiz", 15.

³⁴⁰ Şâfiî, *a.g.e.*, C. IX, s. 433; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 146; Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 539.

³⁴¹ en-Nisâ 4/176.

³⁴² Serahsî, *a.g.e.*, C. X, s. 109.

³⁴³ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 147.

mirasçılarının elinde aynen bulunan malları geri alabileceği ilâve eder. Ayrıca mürted tevbe ederek geldiği zaman malı mirasçılara taksim edilmemişse mürted olmadan önceki gibi hepsine sahip olacağını savunur.³⁴⁴ Bundan hareketle ifade edebiliriz ki, el-Mervezî, mürtedin malı üzerindeki tasarrufları konusunu başta Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî olmak üzere diğer Hanefî imamların varmış oldukları görüşlerini özetlemiştir.

3. Mürtedin Tasarrufları

Hâkim eş-Şehîd, İmâmeyn'e göre bir kimsenin mürted halinde yapmış olduğu alım-satım, köle azat etme, müdebber ve mükâteb köle ile anlaşma ve hibe gibi işlemlerinin tekrar Müslüman olması halinde geçerli olacağını ifade ettiklerini kaydeder. Ölmesi, öldürülmesi ve düşman topraklarına intikal etmesi durumunda ise geçersiz olduğunu belirtir.³⁴⁵ el-Kâsânî, Ebû Hanîfe'ye göre ise bir kimsenin mürted olmasıyla malı üzerindeki ehliyeti durdurulur. Buna göre el-Kâsânî, Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşünün isabetli olduğunu kabul etmektedir.³⁴⁶

el-Mervezî eserinde Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşlerini zikretmekle yetinmiştir. Buna göre İmâmeyn'in görüşünü tercih ettiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

4. Mürtedin Mürted Olduktan Sonraki Kazancı

eş-Şâfiî, *Siyeru'l-Evzâi*'de Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin söz konusu konuyla alakalı olarak itirazlarını ve delillerini zikreder ve mürtedin kazandıklarının fey olacağını belirtir.³⁴⁷ el-Mervezî *el-Kâfi*'de, Ebû Hanîfe'ye göre riddet halindeki bir kişinin kazandıklarının fey olacağını belirttiğini, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin ise dinden çıkışı sırasında alış-verişi, köle azat etme gibi işlemlerinin caiz olduğu gerekçesiyle dârüislâm'da kazandıklarının fey olamayacağını, varislerine miras olarak verileceğini, beyan ettiklerini zikreder.³⁴⁸ Görüldüğü üzere el-Mervezî, konuyla alakalı olarak Ebû Hanîfe ile İmâmeyn'in farklı görüşlerini zikretmekle yetinmiş olup kendisi bir görüş belirtmemiştir.

³⁴⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 151.

³⁴⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b. Ayrıca bkz. Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 494.

³⁴⁶ Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, ss. 536-537.

³⁴⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, C. IX, s. 432.

³⁴⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b. Ayrıca bkz. Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 495; Evzâi, *a.g.e.*, C. IX, s. 432.

Hâkim eş-Şehîd, Hıristiyan olsa dahi mürtedin kestiğinin yenilemeyeceğini ifade eder.³⁴⁹ *Siyeru'l-Evzâi*'de ise, meseleye ilişkin ayrı bir başlık açılmış ve başta Ebû Hanîfe olmak üzere Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî ve eş-Şâfîî'nin (r.ah.) Hıristiyan veya Yahudi olmasına bakmaksızın mürtedin kestiği hayvan etinin yenilemeyeceği görüşleri zikredilmiştir. Ancak el-Evzâi bu görüşe karşı çıkararak Müslümanların dârülharpte düşmanın evlerinde bulunan etten yemelerinin helal olduğunu savunur. Ebû Yûsuf ise Ehl-i kitap ve Ehl-i zimmînin aynı kategoride olduğunu, dolayısıyla onların kestiklerinde ve yemeklerinde bir sakınca olmadığını, ancak mürtedin farklı olduğunu benimser.³⁵⁰

5. Mürtedin Diyeti

el-Mervezi eserinde konuyla ilgili olarak mürtedin işlemiş olduğu cinayetin değil bedelini âkilenin³⁵¹ ödemeyeceğini, dolayısıyla kendi malından ödeneceğini belirtir. Aynı şekilde bir kimsenin malını gasp veya telef etmesi durumunda da mürtedin kendi malından alınacağını, dinden çıktıktan sonra kazandıklarının ise fey olacağını ifade eder.³⁵² el-Kudûrî bir kimsenin dinden çıkıp Müslümanlardan birini öldürmesi veya malını gasp etmesinin ardından darülharbe iltihak edip, daha sonra geri dönüp tevbe etmesi durumunda tüm yapıp ettiklerinden sorumlu olacağını kaydeder. Yine mürted kimsenin düşman topraklarına yerleştikten sonra bir Müslümanı öldürmesi veya malını zorla almasının ardından tevbe ederek darülişlâma geri gelmesi durumunda ise muharip sınıfında değerlendirileceğinden, işlemiş olduğu cinayetten sorumlu olmayacağını zikreder.³⁵³ el-Merğînânî, mezkûr konuyu Ebû Hanîfe'den nakleder. İmameyn'in ise mürted olduktan sonraki kazandıkları ile de diyetini ödeyeceklerini söylediklerini zikreder.³⁵⁴ Hâkim eş-Şehîd bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir.³⁵⁵

³⁴⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b; Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 535.

³⁵⁰ Evzâi, *a.g.e.*, C. IX, s. 434.

³⁵¹ Erdoğan, *a.g.e.*, s. 20. Ayrıca bkz. Hadi Sağlam, "İslâm Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası mıdır?" *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, c. XV, I. Sayı, ss. 265-292.

³⁵² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b. Geniş bilgi için bkz. Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 495; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 148; Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 534.

³⁵³ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 149.

³⁵⁴ Merğînânî, *a.g.e.*, C. IV, s. 345.

³⁵⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b.

6. Mürtede Karşı İşlenen Cinayetin Hükümü

Hâkim eş-Şehîd, mürtedde karşı işlenmiş olan cinayet değersiz/heder³⁵⁶ bir Müslüman başka bir Müslümanın kasten veya hata ile elini kesse, eli kesilen mürted olmasının ardından harp yurduna iltihak edip orada vefat etse, dârülharbe gitmeden hayatını kaybetse veya tekrar Müslüman olduktan sonra vefat etse, el kesenin bu işi kasten yapmışsa kendi malından diyetini ödemesi gerektiğini ilave eder. Yine el-Mervezî, el kesen kimsenin bunu hata ile yapması halinde ise âkilesinin ödemesi söz konusu olacağını ve bu hususta iki görüşün mevcut olduğunu; Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre mürtedin düşman ülkesine geçmeden önce tekrar Müslüman olup ölmüş olması, tam diyetin ödenmesinin gerektiği Muhammed b. Hasan'a göre ise sadece elin diyetinin verilmesinin kâfi geleceği görüşlerini nakleder.

Hâkim eş-Şehîd, mürted olan birinin bir Müslümanın elini kesmesi sonucu eli kesilen ölse, el kesmede kasıt varsa eli kesilene bir şey verilmeyeceğini, kasıt yok ama hata varsa âkilesinin diyetinin tamamını ödemesi gerektiğini ifade eder. Müellif cinayet işleyen kişi cinayeti dinden çıktığı süreçte hata ile işlemişse diyetini kendi malından ödeyeceğini belirtir.³⁵⁷

eş-Şâfiî, *Siyeru'l-Vâkıdî*'de bir mürtedin dinden çıkmadığını ispat etmek için kelimeyi şahadet getirmesine rağmen valilerin bunu kabul etmeyerek onu öldürüp mirasını Müslüman akrabalarına taksim etmesi halinde valilere hem kefaret hem de diyet gerekeceğini dile getirir. Burada eş-Şâfiî şüphe olduğundan kısas olmayacağını beyan eder.³⁵⁸

7. Mürted Kadınlı İlgili Hükümler

Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî İbn Abbas'ın mürted bir kadını hapsedtiğini, öldürmediğini nakleder. Ayrıca Hz. Peygamber'in de savaşta müşrik kadınları öldürmeyi yasakladığını ekler. Şayet hapiste ölürse veya düşman ülkesine giderse malının varislerine dağıtılacağını dile getirir.³⁵⁹ el-Kudûrî *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî*'de dinden çıkan kadının öldürülmeyeceğini ihtida etmesi için baskı yapılacağını, bu zaman

³⁵⁶ **Heder:** Bâtil, sâkıt, değersiz. Falancanın kamı hederdir demek, öldürene kısas ya da diyet gibi herhangi bir şey gerekmez demektir. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 190.

³⁵⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b; Merğînânî, *a.g.e.*, C. IV, ss. 346-347.

³⁵⁸ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, ss. 409-410.

³⁵⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b-124a.

diliminde hapis edileceğini ifade eder. Müellif baskı yapmayı şöyle açıklar: Mürted kadına İslâm'a girmesi istenir. Kabul etmez ise hapsedilir. Birkaç gün sonra tekrar Müslüman olması istenir, tabi olmaz ise sert bir dil ile İslâm arz edilir. Yine kabul etmemesi durumunda tekrar hapsedilir. Sonra tekrar Müslüman olması talep edilir. Kabul etmez ise dövülür ve Müslüman olana kadar ebedi hapsedilir. el-Kerhî söz konusu konuyu İmam Muhammed'in *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*'de zikrettiğini fakat darp etme konusuna değinmediğini haber verir.³⁶⁰

el-Mervezî, mürted kadın herhangi bir hastalıktan dolayı öldüyse kocasına miras düşmeyeceğini, mürted olup iddetteyken öldüğünde ise kocasının mirastan pay alabileceğini kaydeder. Mürted olup düşman ülkeye gitmiş olan kadının iddeti bitmemiş bile olsa, kocasının bu eşinin kız kardeşiyle evlenebileceğini ifade eden el-Mervezî, dârülharbe gitmiş olan kadın tevbe edip Müslüman olarak geri dönmesi halinde kocasıyla kız kardeşinin nikâhına zarar vermeyeceğini ilâve eder. Yine dinden çıkmış olan bir kadın esir alınırsa, Müslüman olması için baskı yapılacağını, düşman ülkesinden Müslüman olarak gelirse evlenmesinde bir sakınca olmadığını ve harp topraklarında doğum yapmış olarak esir alınması halinde çocuğu ile beraber ganimet sayılacağını belirten el-Mervezî, Ebû Yûsuf'un yaşlı bir kadının mürted olup tevbe etmemesi durumunda öldürülebileceğini, ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçip Ebû Hanîfe'nin görüşüne rücu ettiğini ekler.³⁶¹

el-Kâsânî bir adam mürted olmasının ardından dârülharbe iltihak ettikten sonra yakalandığında Müslüman olmaması durumunda köle edinilemeyeceğine işaret eder. Ancak kadınlarda aynı durumun söz konusu olmadığını beyan eder. Zira onların öldürülemeyeceğini fakat cariye olabileceğini söyler.³⁶²

el-Kâsânî mürted kadının malı, kazandıkları, alış-verişi, köle azat etmesi ve hibe gibi bütün yapıp ettiklerinin icma ile caiz olduğunu ifade eder. Çünkü mürted kadınların dinden çıkması sebebiyle öldürülmediğini dile getirir.³⁶³

³⁶⁰ Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 142-143.

³⁶¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b-124a; Merğınânî, *a.g.e.*, C. IV, s. 337.

³⁶² Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 534.

³⁶³ Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 536.

8. Mürted Olan Kölenin Durumu

el-Mervezî dinden çıkan kölenin öldürüleceğini, malının ise sahibine ait olacağını ifade eder. Ancak mürted cariye'nin öldürülmeyip hapsedileceğini, sahibinin onun hizmetine ihtiyaç duyması halinde tekrar Müslüman olması için baskı yapması emredilerek geri verilebileceğini zikreder.³⁶⁴ Devamla Hâkim eş-Şehîd, köle veya mükateb kölenin riddet halinde işlemiş olduğu cinayetin mürted olmadan işlediği cinayet ile aynı olduğunu, dinden çıkana karşı işlenen cinayetin ise heder olduğunu belirtir. Aynı şekilde kadın ve hür olan mürted köleye karşı işlenen cinayet için de bir şey gerekmeceğini, böyle bir durumda bazı fukahanın öldürülebilir kanaatinde olduklarını nakleder.³⁶⁵

İmam eş-Şâfiî, *Siyeru'l-Vâkidi*'de bir kimsenin kölesi kâfir veya Müslüman olarak düşman ülkeye kaçmışsa, ganimet taksiminden önce veya sonra mülkiyetinin yine kendisine ait olacağını belirtir. Köle mürted olarak yakalanırsa Müslüman olması talep edilir ve kabul etmez ise öldürüleceğini kaydeder.³⁶⁶

9. Bir Kimsenin Kendisinin ve Kölesinin Mürted Olması

İmam Muhammed *el-Asl*'da köle, sahibi ile birlikte mürted olup düşman ülkesine giderse ve sahibi orada vefat ederse, köle esir alınırsa fey olacağını, İslâm'a girmesi teklif edileceğini, kabul etmemesi durumunda öldürüleceğini belirtir. Aynı şekilde elinde bulunan düşman topraklarına götürdüğü malının da fey olacağını zikreden eş-Şeybânî, dinden çıktıktan sonra düşman topraklarına kaçmış olan bir kimsenin gizlice gelip varislerine dağıtılmış olan malları alıp gitmesinin ardından riddet halindeyken öldürülürse veya bir sebepten dolayı ölürse varisleri ganimet dağıtılmadan önce gelirlerse değerini ödemededen alabileceklerini, ganimet dağıtıldıktan sonra gelirlerse değerini ödedikten sonra alabileceklerini ifade eder ve kölede aynı durum vaki olursa malının tamamı sahibinin olacağını kaydeder.³⁶⁷

Hâkim eş-Şehîd mezkûr konuyla ilgili olarak İmam Muhammed'in üzerinde durduğu meseleleri aktardıktan sonra müdebber cariye ve ümmüveled mürted olduktan

³⁶⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b-124a.

³⁶⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

³⁶⁶ Vâkidi, *a.g.e.*, C. V, s. 400.

³⁶⁷ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 502; Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 152-153; Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 538.

sonra harp yurduna kaçmalarının ardından sahibinin dârüislâmda vefat etmesi halinde, onların fey olacağını ifade eder.³⁶⁸

10. Esaret Altına Alınması Gereken ve Gerekmeyen Mürtedlerin Hükümü

Muhammed eş-Şeybânî, eserinde verdiği bilgiye göre kadın ve çocuklar dâhil bir kavim mürted olup, Müslümanlar ile savaşıp düşman ülkesinden bir toprağa sahip olsalar, kazanmış oldukları şehirde bir tane bile Müslüman olmazsa, İslâm ordusu savaşım onlara galip gelirlerse erkekler öldürülür. Fakat tevbe edip Müslüman olanlar hür bırakılır. Kadınları, çocukları ve eşyaları fey olur ve humus yapılır. Ayrıca kadınların Müslüman olmamaları durumunda İslâm'a girmeleri için zorlanır. Yine bir Müslümanın kendi payına düşen ister Hıristiyan ister Yahudi olsun mürted bir cariye ile ilişkiye girmesinin caiz olmadığını, böyle bir cariyenin borcu varsa, esir olmasıyla borcunun düşeceğini belirten eş-Şeybânî, Müslüman şehrin bir kısım halkı kadınlarıyla birlikte dinden çıksa ve İslâm ordusu onlara galip gelse, onların hepsinin hür olacağını ancak Müslüman olmaya zorlanacağını ifade eder.³⁶⁹

Hâkim eş-Şehîd bu konuda İmam Muhammed'in *el-Asl*'da beyan etmiş olduğu meseleleri eserinde zikretmekle yetinmiştir.³⁷⁰

11. Dârülharp Olan Bir Beldenin Dârüislâma Dönüşme Koşulları

el-Mervezî, Müslümanların güven içinde yaşadıkları toprakların dârülharp sayılmayacağını ve Ebû Hanîfe'nin mezhebinin görüşünün de bu olduğunu belirterek kısa süreli şehri ele geçirip kendi hükümlerini uygulamanın o şehrin tam olarak ele geçirilmesi anlamına gelmeyeceğini ilâve eder.³⁷¹

12. Henüz Ergen Olmamış Bir Çocuğun Mürted Olması

Hâkim eş-Şehîd bir kimsenin mürted olan köle ve cariyesini satmasının caiz olduğunu, dinden çıkmış olmasının kölede bir kusur olduğunu kaydeder.³⁷² Devamla anne ve babası mürted olmalarının ardından küçük çocuklarıyla beraber dârülharbe gittikten sonra Müslümanlar orayı ele geçirse çocuğun fey olacağını ifade eden el-Mervezî, ama

³⁶⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

³⁶⁹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 503-504.

³⁷⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

³⁷¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

³⁷² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

dârülislâmda Müslüman olarak kalır, baba ve çocukla birlikte düşman topraklarına giderse çocuğun fey olmayacağını ekler. Anne Müslüman, Hıristiyan veya zimmî olarak ölmüşse de durumun aynı olduğunu belirtir. Ahdini bozan zimmî bir babanın, mürted olup dârülharbe sığınan Müslümana benzeyeceğini haber verir.³⁷³

İmam eş-Şafî, *Siyeru'l-Vâkidi*'de ihtilam olmamış veya on beş yaşını doldurmamış bir çocuk kölenin zimmî veya Müslüman olarak bilinirse satılmasında bir sakınca olmadığını, ancak kölenin on beş yaşını tamamlamasının ardından mürted olması halinde ise öldürüleceğini belirtir.³⁷⁴

Hâkim eş-Şehîd, düşman ülkesinde çocuğu olan anne-babanın, çocuklarının da çocuğu olsa Müslümanlar orasını fethettiklerinde karı-kocanın çocukları Müslüman olması için zorlanır, çocuğunun çocuğu (torun) İslâm'a girmesi için zorlanmayacağını zikreder.³⁷⁵ Mevzu bahis konuyu el-Kudûrî *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* adlı eserinde Beşir b. Velîd'in Ebû Yûsuf aracılığıyla Nevadir'den rivayet ettiğini aktarır ancak müellif *el-Câmiu's-sağîr*'de ise söz konusu konuyu Ebû Hanîfe'nin kendisinden nakleder.³⁷⁶

13. Zimmîlerin Ahdini Bozması

Hâkim eş-Şehîd zimmîlerden bir toplum ahdi bozarak Müslümanlara karşı bir şehre hâkim olmaları durumunda onların mürted olarak değerlendirileceğine işaret eder. Ancak Müslümanların komutanı onların erkeklerini esir alıp köle edinebilir. Şayet tekrar sulh yapmak isterlerse ahdi bozmadan önceki kısas ve borçlanma gibi yükümlülüklerinden sorumlu tutulacaklarını, savaş sırasında yaptıklarından sorumlu olmayacaklarını, bu konuda mürtedler ile aynı sayıldıklarını ifade eder.

Yine el-Mervezî zimmîler sözleşmeyi bozup eşleriyle birlikte düşman ülkeye sığınsalar, tekrar sözleşme yaparak geri gelmeleri halinde eşler aralarındaki nikâhlarının geçerli olacağını zikreder ve ayrıca bir zimmî eşini bırakıp tek başına dârülharbe sığınırca yurt ayrılığı meydana gelmesinden dolayı eşiyile arasındaki nikâh bağının koptuğunu ekler. Aynı şekilde mürted bir kimsenin dinden çıkan eşiyile de yurt ayrılığından dolayı nikâhlarının son bulacağını açıklar.³⁷⁷ el-Kâsânî eşlerden birisinin mürted olmasıyla

³⁷³ Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 164-165.

³⁷⁴ Vâkidi, *a.g.e.*, C. V, s. 409.

³⁷⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a; Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 542; Merğînânî, *a.g.e.*, C. IV, s. 349.

³⁷⁶ Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 154-156.

³⁷⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

aralarındaki nikahın düşeceğinde ittifak olduğunu, çiftlerin aynı anda Müslüman veya mürted olmaları durumunda ise aralarındaki nikâhın devam edeceğini ifade eder. İmam Züfer'e göre böyle bir nikâhın fasit olacağını ilâve eder.³⁷⁸

14. Dârüislâma Galip Gelen Mürtedler

Muhammed eş-Şeybânî bir toplum mürted olmasının ardından bir tek Müslüman ve zimmî bırakmadan yaşadıkları yeri küfür bölgesine çevirir ve yurtlarıyla birlikte dârülharbe katılırlarsa, düşman ülkeden esir, Müslüman ve zimmîlerden mal elde etmelerinin ardından tekrar Müslüman olursa bütün elde ettiklerinin kendilerine ait olacağını ifade eder. Bir kimsenin Müslüman olduğu sırada sahip olduğu mallarının yine kendisine ait olacağını, ancak Müslüman veya zimmîlerden almış olduğu müdebber, mükateb köle ve ümmüveled olan kimselerin üzerlerindeki mülkiyetin kabul edilmeyeceğini belirtir. Aynı şekilde harp sırasında Müslüman askerlerin ele geçirmiş olduğu esirlerden hiç birinin geri verilmeyeceğinin altını çizer.

Yine İmam Muhammed'e göre mürted bir topluluk Müslümanlarla zimmet ahdi yapmak isteseler, onların istekleri kabul edilmez. Mürted olan toplum kendi durumlarını değerlendirmek için belli bir süre geçerli olmak kaydıyla zimmet ahdi yapma talep ederler ise Müslümanların savaştıkları gücü olmayıp sözleşme yapma faydalı olacaksa bunda bir sakınca yoktur. Komutanın zimmet ehlinde vadeli sözleşme sürecince harâc alamayacağını, şayet almış ise caiz olduğunu belirten eş-Şeybânî, Müslümanların savaştıkları gücü yetiyorsa zimmet ahdinden savaşmanın daha hayırlı olduğunu zikreder.³⁷⁹ Hâkim eş-Şehîd, Muhammed b. Hasan'ın üzerinde durduğu meseleleri eserinde zikretmekle yetinmiştir.³⁸⁰

15. Müşrik Araplar

Hâkim eş-Şehîd, müşrik Arapların hükmüyle ilgili olarak İmam Muhammed'in *el-Asl*'da vermiş olduğu bilgiler dâhilinde konuyu aktarmıştır. Müşrik bir Arap'tan sulh ve zimmet akdinin kabul edilmeyeceğini, ancak İslâm'a davet edileceğini kabul etmez ise öldürülüp kadın ve çocuklarının esir alınacağını ifade eder. Ancak kadın ve çocukların

³⁷⁸ Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, ss. 534-535.

³⁷⁹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 507-508; Kudûrî, *a.g.e.*, s. 120.

³⁸⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

Müslüman olmaya zorlanamayacağını, Arap asıllı olan Ehl-i kitaplarla diğer Ehl-i kitap olanların aynı olduğunu kaydeder.³⁸¹

Siyeru'l-Vâkıdî'de İmam eş-Şâfiî söz konusu konunun ihtilafı taraflarına dikkat çekerek meseleyi ele almıştır. Öncelikli olarak İbrâhîm b. Muhammed'in, Ömer b. Hattâb'ın Ehl-i kitaptan olan Nasranî Arapların kestikleri yenilmez, ya Müslüman olurlar ya da boyunları vurulur, dediğini aktarır. Müellif devamla, bizzat onlardan cizye alındığını gördüğünü, en önemlisi de Hz. Peygamber'in onlardan cizye aldığını, ancak kestikleri hayvanın etini yemeyi sevmediğini nakleder. Hz. Ömer ve Hz. Ali'den (r.a.) gelen habere göre Mecusilerden cizye aldıklarını fakat kestiklerini yemediklerini haber verir. Ehl-i kitap konusunda ise iki görüşün olduğunu belirtir: Birincisi hem kestikleri yenir hem de kadınlarıyla evlenilir. İkincisi ise kestikleri yenmez, ancak kadınlarıyla evlenilir ve cizye de alınır. *el-Vâkıdî*, eş-Şâfiî'den Nasranî Arapların kestikleri ile ilgili sorulduğunda, "yenilemez" dedikten sonra, "Sizden kim onları dost edinirse, kuşkusuz o da onlardandır"³⁸² ayetini okuduğunu zikreder.³⁸³

16. Dârülharpte Mürted Olan Müslümanlarla Birlikte Müşriklerin

Düşmana Karşı Birlikte Savaşması

Muhammed b. Hasan *el-Asl*'da dârülharpte savaş anında bir Müslüman ordusunun içerisindeki bir tabur mürted olup, ordudan ayrılrsa ve aralarındaki anlaşmayı da iptal etseler, müşrik olan düşmandan hem Müslüman olan askerler hem de mürted olan askerler ganimet elde etmelerinin ardından düşman topraklarından ayrılmadan mürted olanlar tevbe edip Müslüman olmaları halinde ele geçirdikleri ganimette ortak olmayacaklarını, ancak hepsinin birlikte savaşmaları durumunda ortak olabileceklerini kaydeder.³⁸⁴ *el-Mervezî* mezkûr konuyla ilgili olarak İmam Muhammed'in üzerinde durmuş olduğu meseleleri, herhangi bir şey ilâve etmeden zikretmekle yetinmiştir.³⁸⁵

17. Öldürülmesi Gereken ve Gerekmeyen Mürted

Hâkim eş-Şehîd mürted kimseleri İslâm'a davet etmeden öldüren kimseye bir şey gerekmeyeceğini belirtir ve buluşa ermemiş bir çocuğun mürted olması durumunda

³⁸¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

³⁸² *el-Mâide*, 5/51.

³⁸³ *Vâkıdî*, *a.g.e.*, ss. 391-392.

³⁸⁴ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 509.

³⁸⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

öldürülmeyeceğini, kâfir olduğu anlaşılırsa hapsedileceğine işaret eder. Devamlı, kıyasa göre ergenlik yaşına erişmemiş bir çocuğun mürted olmasının bir şey ifade etmeyeceğini ifade eden el-Mervezî, cumhura göre buluğa ermemiş bir Mecusî çocuğu Müslüman olsa fiziki olarak büyümüş ve henüz ihtilam olmamış bile olsa Müslüman kabul ettiklerini zikreder. Yine el-Mervezî Ebû Yûsuf'un daha sonra bu görüşünden döndüğünü ve "Müslümanlığı Müslümanlıktır, küfrü küfür değildir."³⁸⁶ dediğini ilâve eder. el-Kudûrî eserinde konuyla alakalı olarak Ebû Hanîfe başta olmak üzere Hanefî imamların görüşlerini aktarır.³⁸⁷ el-Kâsânî *Bedâiu's-Senâi*'de Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye dayandırarak âkil olan bir çocuğun dinden çıkmış ise de öldürülemeyeceğini ifade eder ve mürted olması sebebiyle çocuğu öldürmenin İslâm etiğine uygun olmadığını ancak hapsedilerek Müslüman olması için zorlamanın yeterli olacağına işaret eder.³⁸⁸

el-Mervezî, bir mürted tevbe edip Müslüman olsa, sonra riddet haline geri dönse, ardında tekrar Müslüman olmak isterse kabul edileceğini hatta bu defalarca tekrarlanırsa dahi geçerli olacağını beyan eder.³⁸⁹ Buna karşılık el-Kudûrî, bir mürtedin mühtedi olup tekrar riddet haline geri dönmesi meselesini dörtle sınırlandırmıştır. Ali b. Ebû Talib'in mürtedin üç tevbesinin kabul edileceğini bundan sonraki tevbelerin kabul edilmeyip öldürüleceğini söylediğini nakleder.³⁹⁰ el-Kâsânî eserinde, söz konusu konuyla ilgili olarak Hz. Ömer ve Hz. Ali'den rivayetlerde bulunur. Ebû Hanîfe'nin ise bir kimsenin mürted olduktan sonra üçüncü defa Müslüman olmak istemesi halinde tevbesinde samimi olduğundan emin olunana kadar hapsedileceğini kaydeder.³⁹¹ İmam eş-Şâfî mürted için ibadetin vacip olduğunu dile getirirken, el-Kâsânî ise vacip olmayacağını ifade eder.³⁹²

18. Bir Kimsenin Sarhoşken Mürted Olması

el-Mervezî, istihsan deliline göre bir kimsenin sarhoşken mürted olmasının bir şey ifade etmeyeceğini yani irtidadına hükümedileyeceğini belirtir.³⁹³ Aynı şekilde el-Kudûrî de bir kimsenin sarhoşken ve kendinde değilken mürted olmasının geçerli olmayacağını

³⁸⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a; Merğînânî, *a.g.e.*, C. IV, ss. 349-350.

³⁸⁷ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 160.

³⁸⁸ Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 533.

³⁸⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

³⁹⁰ Kudûrî, *a.g.e.*, s. 141.

³⁹¹ Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 532.

³⁹² Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 536.

³⁹³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

söyleyerek Hanefî imamların kavillerini gerekçe göstermiştir.³⁹⁴ el-Kâsânî de aynı konuda mecnun, çocuk ve sarhoş gibi akli başında olmayan kimsenin dinden irtidat etmesinin istihsana göre bir şey ifade etmeyeceğini, kıyasa göre ise mürted olarak kabul edileceğini kaydeder. Devamla müellif, âkil olup buluğa ermemiş çocuğun dinden çıkmasının kabul edilip edilemeyeceği konusunun ihtilafı olduğunu, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'nin kabul edileceği kanaatinde olduklarını, Ebû Yûsuf'un ise bir çocuğun mürted olarak kabul edilebilmesi için hem âkil hem de bâliğ olmasının gerekli olduğunu ifade ettiğini ilâve eder.³⁹⁵

Hâkim eş-Şehîd bir mürtedin riddet halinde giymiş olduğu elbiseyi varisleri isterlerse onun, ölmeden önce tevbe edip Müslüman olduğunu ispatlamak zorunda olduğunu zikreder. Müellif Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan'ın mürtedin elbisesinin onun malı olduğunu varislerine miras olarak verileceği görüşünü aktarır.³⁹⁶

H. HARİCİLER İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Hâkim eş-Şehîd eserinde haricilerle ilgili baba el-Hadremî'nin konuyla ilgili naklettiği meşhur hadisenin tamamını zikrederek başlamıştır.³⁹⁷ Mezkûr hadisede Hz. Ali'nin isyancıya karşı takındığı tavır konuyu özetler mahiyettedir ve onun bu hadisenin tamamını zikretmesinin ne denli yerinde olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden o, söz konusu konunun iyice anlaşılması için Hz. Ali döneminden örnekler vermiştir. Zira bu dönem, malesef isyan olaylarının cereyan ettiği bir zaman dilimidir. İmam eş-Şâfiî de konuya Hucurât süresinin dokuzuncu ayetini zikrederek başlamıştır.³⁹⁸ Hariciler konusu on iki alt başlıkta ele alınmıştır.

³⁹⁴ Kudûrî, *a.g.e.*, ss. 162-163.

³⁹⁵ Kâsânî, *a.g.e.*, C. IX, s. 226.

³⁹⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

³⁹⁷ Kesîrû'l-Hadramî'nin haricilerle ilgili olarak naklettiği hadise: Küfe mescidine, Kinde yönündeki kapılardan birinden girdim. İçeriye girince küçük bir topluluğun halife Ali (r.a.) hakkında kötü sözler sarf ettiğini duydum. Bunların arasında, birisinin üzerinde kapüşonlu bir palto vardı. Şöyle söylüyordu: "Allah'a ahit ederim ki onu öldüreceğim." Onu yakaladım; arkadaşları dağıldılar. Adamı alarak Ali'nin(r.a.) huzuruna getirdim. "Bu adamın seni öldürmek için Allah'a ahdettiğini duydum," dedim. Ali (r.a.): "Yaklaş! Yazıklar olsun! Kimsin sen?" dedi. O da; "Ben Sivâr'ul Minkarî'yim" diye cevap verdi. Bu konuşmanın peşinden Ali (r.a.), bana; "onu serbest bırak," dedi. "Serbest mi bırakayım? O, seni öldürmek için Allah'a ahit etti," diye hayretimi belirttim. Ben böyle söyleyince Ali (r.a.); "Beni öldürmeden onu öldüreyim mi?" karşılığını verdi. "O senin hakkında çok kötü sözler sarf etti." deyince de; "İstiyorsan sen de ona kötü söz söyle veya bırak gitsin," diye cevap verdi. Bkz. Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124b.

³⁹⁸ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 247.

1. İsyancılar Mağlup Edildiğinde Yapılacak İşlem

Hâkim eş-Şehîd, söz konusu konuyla alakalı olarak Hz.Ali'den cemel gününde, “hiçbir müdebber köleyi takip etmeyin, esiri öldürmeyin, yaralıya vurmayın, gizli şeyleri açığa çıkarmayın ve hiçbir malı almayın.” buyurduğunu nakleder.³⁹⁹

et-Tahâvî, isyancıların adil olan imama tekrar tabi olması halinde onlara dokunulmayacağını, ayrıca itaat etmemeleri halinde ise onlarla savaşılacağını zikreder. Savaş esnasında meşru devlet başkanının müdebber kölelerini ve esirlerini öldürmeyeceğini, yaralılarına dokunmayacağını, mallarını ganimet olarak almayacağını, çoluk-çocuklarını köle etmeyeceğini ve ölülerinin cenaze namazının kıldırılmayacağını ilâve eder.⁴⁰⁰

el-Merğînânî *el-Hidâye Şerhu'l-Bidaye*'de,⁴⁰¹ isyancılara, onların ilk önce öldürmek için saldırmasıyla ve toplumun tefrikaya düşmesiyle son çare olarak saldırılacağını belirtir ve el-Kudûrî'nin de *el-Muhtasar*'ında konuyu böyle ifade etmiş olduğunu ekler. Yine el-Merğînânî, Havâherizâde'nin⁴⁰² isyancıların savaşmak için askerlerini toplamasıyla, onları öldürmek için saldırmakta bir sakınca olmadığını söylediğini, ancak İmam eş-Şâfiî'nin onların Müslüman olmasından dolayı hiçbir şekilde öldürülemeyeceklerini savunduğunu nakleder.⁴⁰³ el-Merğînânî son olarak şerri def etmenin gerektiğini savaş hazırlıkları tamamlanmış olan bir topluluğa son anda müdahalenin mümkün olamayacağını kaydeder ve el-Mervî'nin, Ebû Hanefî'den aktardığına göre fitnenin arttığı dönemde herkesin evinde beklemesi ve önemli haber varsa adil olan imama tabi olmasının gerektiğini ilâve eder.⁴⁰⁴

el-Mervezî meşru devlet, isyancılara karşı savaştığı ve onları bozguna uğrattığı zaman müdebber kölenin takip edilmeyeceğini, esirin öldürülmeyeceğini, yaralıya vurulmayacağını ve kaçanın kovalanmayacağını, ancak bu durumun geride birlikleri olmadığı ve kaçanların bu birliğe sığınarak yeni bir güç oluşturma imkânlarının

³⁹⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124b; Merğînânî, *a.g.e.*, C. IV, s. 355; Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 254.

⁴⁰⁰ Tahâvî, *a.g.e.*, ss. 257-258.

⁴⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Cici, *a.g.e.*, s. 48.

⁴⁰² Semerkand kadısı Ebû Sâbit. Bkz. Merğînânî, *a.g.e.*, C. IV, s. 354.

⁴⁰³ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 254.

⁴⁰⁴ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 256; Merğînânî, *a.g.e.*, C. IV, ss. 354-355.

bulunmadığında olabileceğini belirtir. Şayet geride katılacakları bir birlikleri varsa, o zaman peşlerinin bırakılmayacağını ve onların öldürüleceğini ekler.⁴⁰⁵

Ebû Ca'fer et-Tahâvî eserinde isyancıların savaş esnasında yaralama, insan ve mal kayıplarından dolayı sorumlu tutulmayacaklarını belirtir.⁴⁰⁶

Hâkim eş-Şehîd meşru devlet güçlerinin, isyancılardan ele geçirdikleri binek hayvanları ve silahlarının ihtiyaç duyulduğunda onlara karşı kullanmalarında bir sakınca olmadığını, savaş bitip ortalık sakinleşince, bütün elde edilen şeylerin asıl sahiplerine geri verileceğini ifade eder.⁴⁰⁷ el-Mervezî, Ali'den (r.a.) ulaşan şu bilgiyi de nakleder: O, Rahbe denilen yerde, Nehrevan halkına ait askeri kampta ele geçirilen malları herkesin gözleri önünde attırmış, eşyasını tanıyanlar gelip bunlar arasından kendi eşyasını almıştı, öyle ki, en son birisi tarafından alınan mal, bir demir tencedir.⁴⁰⁸

2. İsyancılarla Birlikte Savaşan Kadınların Durumu

İmam eş-Şâfiî isyancılarla beraber savaşan kadın, köle ve çocuğun aynı olduğunu, karşılaşıldığında onlarla da savaşılacağını belirtir.⁴⁰⁹ el-Mervezî ise kadınlar, isyancılar safında, devlet güçlerine karşı yardım ederlerse veya savaşırılsa, öldürülmesinde bir sakınca olmadığını, ancak savaşa yardım etmiyorlarsa ve katılmıyorlarsa öldürülmeyeceklerini ifade eder.⁴¹⁰

Ayrıca isyancılardan savaşçı bir kadın yakalandığında, bu kadının öldürülmeyeceğini, ortalıkta tek bir isyancı bulunmayınca kadar hapsedileceğini belirten Hâkim eş-Şehîd, ister özgür ister köle olsun, savaşan bir erkek ayaklanma sırasında ele geçirilirse ve bu sırada da düşman karargâhı henüz çökertilememişse, öldürüleceğini, ancak bir köle savaşmadan sadece efendisinin ihtiyaçlarını görüyorsa ortalık sakinleşinceye kadar hapsedileceğini kaydeder. Yine el-Mervezî, Müslümanların isyancılardan ele geçirdikleri ve kullanımına ihtiyaç duymadıkları binek hayvanlarının

⁴⁰⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124b.

⁴⁰⁶ Tahâvî, *a.g.e.*, s. 258.

⁴⁰⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 258; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124b; Merğînânî, *a.g.e.*, C. IV, s. 357.

⁴⁰⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124b.

⁴⁰⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 258.

⁴¹⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

satılıp parasının bekletileceğini, silahların ise savaş tamamen bitinceye kadar bekletildikten sonra sahibine geri verileceğini zikreder.⁴¹¹

İmam eş-Şâfiî isyancıların savaşta öldürülmüş olan çocuklarının ve kadınlarının yetişkin bir kimsenin cenaze namazı gibi kılınacağını belirtir.⁴¹²

3. İsyancıların Ateşkes Talebinde Bulunması

el-Mervezî, bu konuyla ilgili olarak isyancılar, ateşkes talebinde bulduklarında, bunun Müslümanların yararına ise kabul edileceği ve ayrıca böyle bir anlaşma karşılığında onlardan herhangi bir şey alınmayacağını zikreder.⁴¹³ Devamla, isyancılar pişmanlık duyup tevbe ederek, tekrar adil devlete katılırlarsa, yaptıklarından dolayı herhangi bir şekilde hesaba çekilmeyeceklerini ifade eden Hâkim eş-Şehîd, alınan mal, aynıysa elde duruyorsa, sahibine geri verilmesinin lazım olduğunu ilâve eder.⁴¹⁴

İmam eş-Şâfiî mezkûr konuyla ilgili şu iki görüşün olduğunu haber verir: Birincisi, el-Mervezî'nin belirttiği gibi isyancıların herhangi bir cezaya tabi olmayacağı ve alınmış olan malların aynıysa mevcut ise onları iade etmelerinin gerektiği görüşü. İkincisi ise bütün yapıp ettiklerinden sorumlu tutmak şeklindeki görüş.⁴¹⁵ Yine eş-Şâfiî, isyancıların isyan sırasında zimmî bir gruptan yardım istemişlerse, onlar da isyancılarla birlikte savaşa katılmışlarsa, bu davranışları zimmet anlaşmasına hâlel getirmeyeceğini ifade eder ve onların dârülharpte elde ettikleri şeyin sapkınları konumunda olduğunu belirtir.⁴¹⁶ el-Mervezî, bu konuda *el-Kâfi*'de aynı görüşü paylaştığını kaydeder.⁴¹⁷

Ebû Ca'fer et-Tahâvî *Muhtasarü't-Tahâvî*'de, bu değerlendirmelere şöyle bir ekleme yapar: Ehl-i kiblede bir topluluğun isyan ederek ortaya çıkması durumunda, adalet sahibi devlet başkanı onların müşküllerini tespit ederek çözülebilmesi mümkün olan meselelerde anlaşmaya giderek onların yeniden itaat altına girmelerini sağlaması gerekir.⁴¹⁸

⁴¹¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴¹² Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 266.

⁴¹³ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, ss. 259-260; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴¹⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴¹⁵ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 257.

⁴¹⁶ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 264.

⁴¹⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴¹⁸ Tahâvî, *a.g.e.*, s. 257; Merginânî, *a.g.e.*, C. IV, s. 353.

el-Mervezî, meşru devlet güçlerinin isyancılarla karşı karşıya geldiklerinde önce onları adalet çizgisine çağırmasının güzel olacağını, şayet davet etmezlerse bundan dolayı bir şey gerekmeyeceğini belirtir. Yine meşru devletin isterse onların üzerine ok ve mancınık atabileceklerini, su ve ateşe verebileceklerini, gece veya gündüz saldırmalarında da bir sakınca olmadığını kaydeden el-Mervezî, şayet aralarında ateşkes anlaşması yapılırsa, her iki taraf da, birbirlerine rehin vereceklerini, kim anlaşmaya ihanet eder ve rehin alınan kişiyi öldürürse, onların kanı karşı tarafa helal olacağını ilâve eder. Hâkim eş-Şehîd konuyla ilgili olarak bütün bunları zikrettikten sonra kendi görüşünü şöyle ortaya koyar:

Kendileriyle bu şekilde anlaşma yapılan isyancılar, ellerindeki rehineyi öldürürlerse, devlet güçlerinin misilleme olarak ellerindeki rehineyi öldürmesi doğru olmaz. Bütün isyancılar yok oluncaya veya tevbe edinceye kadar hapsedilir. Bu şekilde bir sulh anlaşmasının Müslümanlarla müşrikler arasında yapılması halinde de hüküm böyledir. Ancak müşrikler anlaşmaya ihanet ettiklerinde Müslümanların elinde bulunan rehiner, Müslüman oluncaya kadar hapsedilirler. Eğer bunlar Müslüman olmaya yanaşmazlarsa, Müslümanların zimmetinde olmayı ve cizye vermeyi kabul etmek zorunda oldukları kendilerine söylenir.⁴¹⁹

4. Eman Verme

el-Mervezî, meşru devlet ahalisinden birisinin, isyancılardan birine güvence vermesi durumunda bu güvencenin geçerli olacağını belirtir. Aynı şekilde senin üzerinde yolum yoktur, der ve buna benzer şeyler söylerse ya da başka dilde bu manaya gelebilecek kelime kullanırsa, eman vermenin geçerli olacağını ifade eder. Devamla, bir kadının veya efendisiyle birlikte savaşa katılmayan kölenin, isyancıya verdiği güvencenin geçersiz olduğunu belirten müellif, fakat efendisiyle birlikte savaşa katılmışsa o zaman güvence vermesinin caiz olduğunu, bir zimmînin, devlet güçleri ile birlikte savaşa katılmış bile olsa isyancılara vereceği güvencenin geçerli olmayacağını zikreder.⁴²⁰ İmam eş-Şâfiî de

⁴¹⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a; Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, ss. 259-260, 265.

⁴²⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

mezkûr konuyla ilgili meşru devlet ahalisinden savaşa katılan köle ile birlikte savaşa katılan kadınların da eman verme yetkisinin olduğunu ifade eder.⁴²¹

Hâkim eş-Şehîd isyancılar elinde esir veya tüccar olarak bulunan vatandaşların, kendi aralarında birbirlerine karşı cinayet işlese, daha sonra da devlet güçleri isyanı bastırarsa, işledikleri cinayetten dolayı onlara kısas uygulanmayacağını beyan eder. Ancak devlet görevlisi bir hâkimin isyancı halktan olan bir hâkiminin yazılı hükmünü mahkemede geçerli saymayacağını ekler.⁴²²

İmam eş-Şâfiî bahsi geçen konuya temas eder ve ilaveten dârülharpte de Allah'a (c.c.) ve insanlara karşı bir suç işlenmesi halinde cezasının verileceğini, ancak düşman beldelerinde hırsızlık suçunun cezasının olmadığını ifade eder.⁴²³

5. İsyancıların Atadığı Hâkimin Verdiği Kararlar

Hâkim eş-Şehîd, isyancılar bir şehri ele geçirip şehir halkından olan, ama isyancılar safında yer almayan bir kişiyi hâkim olarak atasalar, bu hâkimin, insanlar arasında adil şekilde had cezalarını, kısas ve diğer hükümleri uygulamasının gerektiğini, başka türlü hareket etmesinin ise mümkün olmadığını ifade eder. Ayrıca böyle bir hâkimin devlete bağlı bir hâkime yazdığı mektupta, kendi önünde yapılan bir tanıklığa dayanarak şehir halkından bir kimse lehine bir hakkı haber verse; şayet kendisine mektup gelen hâkim, diğer hâkim önünde tanıklık edenlerin isyancılardan olmadığını biliyorsa, bu mektubu geçerli kabul edeceğini ve onaylayacağını, eğer bilmiyorsa onun kitabetine izin vermeyeceğini belirtir.⁴²⁴

Yine el-Mervezî, isyancılar bir şehri ele geçirir ve o şehre bir hâkim atarlarsa, bu hâkim de değişik meselelerde kararlar verirse, daha sonra devlet güçleri, şehri tekrar geri alırlarsa, bütün bu kararlar meşru hâkime sunulur ve bu hâkimin kararlardan adaletli bulunduğunu yürürlüğe koyabileceğini söyler.⁴²⁵ İmam eş-Şâfiî de eserinde mezkûr konuya geniş bir şekilde yer vermiştir.⁴²⁶ İsyancılar, isyan edip savaşa başlamadan önce cinayet

⁴²¹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 264.

⁴²² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴²³ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 262.

⁴²⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴²⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴²⁶ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, ss. 262-263.

işler, mal gasp eder, isyandan sonra da bunları geçersiz sayma koşuluyla sulh yapmak isterlerse, böyle bir anlaşmanın geçerli olmayacağını kaydeder, işledikleri suçlar, mala verdikleri zarar ve gasptan dolayı yargılanacaklarını, duruma göre kısasa veya tazminata mahkûm edileceklerini belirtir.⁴²⁷

6. İsyancılarla Savaşırken Ölenlerin Durumu ve İsyancılardan Öldürülenlere Yapılacak İşlem

Hâkim eş-Şehîd, devlet güçlerinin isyancılarla yaptığı savaşta verdiği ölümlerin şehit olduğunu, isyancıların ise cenaze namazlarının kılınmadan defnedileceğini zikreder.⁴²⁸ İmam eş-Şâfiî ise isyancılardan savaşta öldürülenlerin de Müslüman olduğunu dile getirerek onların yıkanacağını ve namazlarının kılınacağını, ancak müşriklerin yıkanmayacağını ve cenaze namazlarının kılınmayacağını belirtir. Müellif meşru devlet güçlerinin ölümleri konusunda iki görüşün olduğunu; birinci görüşe göre şühedadan olması nedeniyle cenaze namazı kılınmadan, yıkanmadan ve kanlı elbiseleri ile defnedileceği, ikinci görüşe göre ise asıl hükmün ölmüş bir Müslümana cenaze namazının kılınacağı öngörüldüğünü haber verir. Ayrıca eş-Şâfiî isyancı grubun şüphe barındırmayan Ehl-i kible topluma saldırıp mallarını almaları halinde bu fiilin eşkıyalık hükmünde değerlendirileceğini ilâve eder.⁴²⁹

el-Mervezî, isyancıların başlarının kesilip belde belde dolaştırılmasını mekruh görür. Çünkü bu fiilin bir müsle olduğu kanaatindedir. Hz. Ali'nin yaptığı savaşların hiçbirinde böyle bir şey yaptığıyla ilgili bir haberin kendisine ulaşmadığını belirtir.⁴³⁰

7. İsyancılarla Savaşta Yakınını Öldürenin Mirasçılık Durumu

et-Tahâvî, Ehl-i adl'den olan bir kimsenin dalâlet ehlinden olan akrabasını öldürmesi halinde, hak üzere savaşmış olmasına bağlı olarak ona mirasçı olabileceğini ifade eder. et-Tahâvî devamla, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî isyancıların mirasçı olabilecekleri Ehl-i adl'den olan birisini öldürmüş ve kendi görüşlerine göre onun haklı olduğunu savunuyor olsalar mirasçı olabileceklerini, hata yaptıklarını anlayıp batıl bir dava için öldürdüklerinin farkına vardıklarında ise mirasçı olamayacaklarını nakleder ve

⁴²⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴²⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴²⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, ss. 265-266.

⁴³⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

kendi görüşünün de bu olduğunu belirtir. Ancak Ebû Yûsuf'a göre ise dalâlet ehlinin hiçbir zaman Ehl-i adl'e mirasçı olamayacağını ilâve eder.⁴³¹

Hâkim eş-Şehîd ise devlet güçlerinden bir askerın isyancılar arasında bulunan babasını savaş sırasında öldürürse ona mirasçı olabileceğini belirtir. Devamla, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre; aynı şekilde isyancı bir kimsenin de kendisine miras bırakan ve Ehl-i adl'den olan kişiyi öldürmesi durumunda, o da öldürenin mirasçısı olabileceğini, Ebû Yûsuf'a göre ise, isyancı öldürdüğü kişinin mirasını alamayacağını ilâve eder. Yine Ehl-i adl'den olan bir kimsenin isyancılardan olan kardeşini veya babasını öldürmeyi bizzat kendisinin üstlenmesinin mekruh olduğunu kaydeden el-Mervezî, aynı şekilde müşrik babasını da öldürmesinin mekruh olduğunu altını çizer.⁴³² İmam eş-Şâfiî de Ehl-i adl'den olan birisinin isyancılar arasında bulunan akrabasını kasten öldürmesini kerih gördüğünü, bununla birlikte müşriklerin safında bulunan babasını, akrabasını ve kardeşini bizzat kendisinin, öldürmekten geri durmasının mekruh olmadığını, aksine böyle yapmasını sevdiğini ifade eder.⁴³³ Hâkim eş-Şehîd konuyla alakalı olarak bir kimsenin, müşrik olan kardeşini ve amcasını öldürmesinde bir sakınca olmadığını, müşrik veya isyancı olan babası, kendisini öldürmek isterse, kendini onlara karşı koruyacağını zikreder.⁴³⁴

8. Bir Kimsenin Müşrik Veya Âsî Olan Bir Yakınını Öldürmesi

el-Mervezî, isyancılar safında bulunmakla birlikte devlet taraftarı olan bir kişi, şayet birisi tarafından öldürülürse, onun diyetini vermekle yükümlü olmayacağını nitekim onların safında bulunan her kişiye karşı savaşın helal olduğunu belirtir. Ancak müellif isyankâr birisi, güvence alarak devlet askerlerinin karargâhına girse ve askerlerden birisi onu öldürse, diyetini vermek zorunda olduğunu da zikreder.⁴³⁵ Yine savaş sırasında, devlet askerlerinden birisi, isyancılardan birine saldırırsa ve o kişi de; “tevbe ettim” diyerek silahını bıraksa, onu öldürmekten vazgeçmesinin gerektiğini ifade eden el-Mervezî, bir isyancının “Beni bırak! Durumumu yeniden değerlendireyim, belki seninle birlik olurum” dediği ve silahı attığında da, sonucun yine aynı olduğunu belirtir. Şayet “Ben senin

⁴³¹ Tahâvî, *a.g.e.*, s. 258; Merginânî, *a.g.e.*, C. IV, s. 358.

⁴³² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴³³ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 266.

⁴³⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴³⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a; Merginânî, *a.g.e.*, C. IV, s. 357-358; Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 265.

dinindenim” der ve silahı da yanında olursa, bu sözüne dayanarak onu bırakmamasının gerektiğini ifade eder. Zira sözünün doğru kabul edileceğini, isyancıların da Müslüman olduğu vurgusunda bulunur.⁴³⁶

İmam eş-Şâfiî, söz konusu konuyla ilgili olarak Ehl-i adl’den bir askerin kendi safından başka bir askeri hata ile öldürdüğüne dair yemin etmesi halinde, yeminle birlikte diyetini ödeyeceğini belirtir. Devamla eş-Şâfiî, Ehl-i adl’den bir askerin, isyancılar safında savaşmış ve tevbe etmiş mücahidi öldürmesi halinde, isyancılar safında olan kimsenin pişmanlık duyduğundan haberinin olmadığını ve kendisine saldıracağını düşündüğüne dair yemin etmesi durumunda diyetini ödeyeceğini ifade eder.⁴³⁷

Hâkim eş-Şehîd, isyancılardan bir grup bir şehri ele geçirirse, bir başka isyancı grup da onlarla savaşıp yenilgiye uğratar ve şehirde bulunan kadın ve çocukları esir almak isterse, şehir halkının bu kadın ve çocukları savunmak için savaşmakla yükümlü olduklarını kaydeder.⁴³⁸ Yine isyancıların dârülharp halkından bir grupla anlaşma yapması halinde, meşru devletin de onlarla savaşmamasının gerektiğini belirten el-Mervezî, isyancılar, bu şekilde anlaşma yapılmış dârülharp halkına, anlaşmayı bozarak saldırırlar ve onları esir alırlarsa, devlete bağlı olanlar, bu esirlerden herhangi birini onlardan alamayacaklarını, isyancıların ne zaman tevbe edip isyanı bırakırlarsa, o zaman kendilerine bu esirleri geri vermeleri gerektiğini ifade eder.⁴³⁹ İmam eş-Şâfiî de bahsi geçen konuya katılmakla birlikte isyancıların anlaşma yapmış olduğu Ehl-i harbin, meşru devlete savaş açması durumunda anlaşmanın bozulduğu anlamına geldiğini ekler.⁴⁴⁰

9. Güç Oluşturmamayan Bir Kaç Kişinin İsyanı

Hâkim eş-Şehîd isyancılar kendilerini koruyacak askeri yapılanma konusunda yetersiz olmuş, bir şehirden yalnız birkaç kişi yanlışı yorumla isyana kalkışmış ve savaşmış, daha sonra da güvence isteyerek teslim olmuşlarsa, işledikleri bütün suçlardan

⁴³⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴³⁷ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 261.

⁴³⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b; Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 267.

⁴³⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁴⁰ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 264.

hesaba çekileceklerini ve böyle bir suçun hırsızlık suçu kapsamında değerlendirileceğini ifade eder.⁴⁴¹

İmam eş-Şâfiî ise eserinde hiçbir sebep olmadan isyan eden, bununla birlikte toplum nezdinde bir tefrikaya yol açmamış azınlık kişilerin Allah'ın (c.c.) sınırları dâhilinde sorumlu tutulacağını belirtir.⁴⁴²

10. Meşrû Müdafaa

Hâkim eş-Şehîd, Ebû Hanîfe'ye göre yerleşim merkezi içinde bir kimse, bir başkasına sopa veya taşla saldırırsa, saldırıya uğrayan kişi de, onu (delici veya kesici) bir demir parçasıyla öldürse, bu öldürmeden dolayı kısas uygulanacağını nakleder. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise, saldırganın saldırıda kullandığı alet, ölüme neden olabilecek bir âlet ise ve saldırıya uğrayan, saldırganı öldürse kısas uygulanmayacağını, saldırganın kanının heder olacağını zikreder. Yine el-Mervezî, saldırıya uğrayan bir kişinin öldürülmek üzere saldırıya uğradığında kendini ölüme karşı koruma hakkına sahip olduğunu belirtir.⁴⁴³

Ebû Ca'fer et-Tahâvî akil olan bir kimsenin öldürmek için silahla saldırması halinde, saldırıya uğrayanın onu öldürmesi durumunda ne diyet ne de kısas gerekmeyeceğini, ancak akli dengesi olmayan bir kimsenin aynı şekilde saldırması halinde saldırıya uğrayan kimse onu kasten öldürürse, katil diyetini kendi malından ödeyeceğini beyan eder. Devamla et-Tahâvî, bir kimseye bir adamın devesi saldırırsa, saldırıya uğrayan kişi de onu öldürse, Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre devenin sahibine hayvanın değerini tazmin edeceğini, kendisinin de bu görüşte olduğunu ilâve eder. Ebû Yûsuf'a göre ise bu durumda saldırıya uğrayan kişiye devenin kıymetini ödettirmeyi kerih gördüğünü aktarır.⁴⁴⁴

el-Mervezî, gecenin bir vaktinde bir adam bir adama baskın yapsa, asa veya silahla tehdit edip eşyasını alsın, ev sahibi de onu öldürse ve sonrasında bunun üzerine delil getirirse ev sahibine bir şey gerekmeyeceğini, kılıç ve silah göstermesi halinde de hükmün

⁴⁴¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁴² Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 255.

⁴⁴³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁴⁴ Tahâvî, *a.g.e.*, s. 258.

değişmeyeceğini ifade eder. el-Mervezî devamlı, bir adam gündüz silahsız tehdit etse, ev sahibi de onu öldürse, âkilesinin onun diyetini ödeyeceğini, ancak silah ve kasıt varsa bunların hepsinin sonuç olarak aynı olacağını zikreder.⁴⁴⁵

11. Haydutların İşledikleri Suçun Cezası

Hâkim eş-Şehîd yolcuların yolunu haydutlar silahsız olarak kesseler, o haydutların öldürülmesi halinde öldürenler için bir şey gerekmeyeceğini kaydeder. Şehirde ise bir adam onunla silahsız olarak dövüşse ve onu silahla öldürmüş olsa diyet gerekeceğini ekleyen el-Mervezî, olayın şehirde ve gündüz olması, dolayısıyla haydutun kendisine saldırmadan önce yardım isteyecek durumda olduğunu ifade ederek diyet hükmünün gerekenlerini de ilâve eder.⁴⁴⁶ Yine el-Mervezî, hırsız olduğu kesin olarak bilinip bir topluluk, bir şehre galip gelip insanları öldürseler ve mallarına el koysalar, sonra Ehl-i adl onlara galip gelse, malların hepsini alacağını belirtir.⁴⁴⁷

12. Devlet Güçleri İle İsyancıların Düşmana Karşı Birlikte Savaşmaları

Hâkim eş-Şehîd'e göre meşru devlet güçleri ile isyancılar, birlikte düşmana karşı savaşsalar, alınan ganimeti ortaklaşa paylaşırlar. Bu şekilde alınan ganimetin beşte birini, meşru devlet başkanı hazineye ayırır. İki gruptan birisinin ganimet ele geçirdiği, diğerinin ise alamadığı durumlarda da hükum aynıdır.⁴⁴⁸ Söz konusu konuyla ilgili olarak İmam eş-Şâfiî de eserinde, zimmet ehlinin Ehl-i adl ile birlikte harp ehline karşı savaşı kazanması halinde, ganimetten humus veya herhangi bir pay alamayacaklarını ancak kendilerine gönül alıcı bir hediye verileceğini belirtir.⁴⁴⁹

Yine el-Mervezî, bir devlet başkanı İslâm ordusuyla savaşa çıkar, düşman topraklarında ölür ve onun yerine komutayı ele alacak kişi konusunda, ordu içinde görüş farklılığı ortaya çıkarsa alınacak ganimetlerde veya içlerinden bir grubun ele geçirdiği ganimette hepsinin ortak olduğunu kaydeder. Buna karşılık ordu, devlet başkanının izni olmadan bir şehre gaza yapsa ve ganimet elde etse, ganimetten humus alınacağını, geri kalanın ise aralarında taksim edileceğini ifade eden el-Mervezî, isyancıların düşman ülke

⁴⁴⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁴⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b; Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 255.

⁴⁴⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁴⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁴⁹ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 265.

halkından bir topluluğu çağırması, o topluluğun da, devlet güçlerine karşı isyancılara yardım ederek savaşa katılmasının hükmünün de aynı olduğunu belirtir. Devlet güçleri, onlara karşı savaşı kazanırlarsa, daha önce açıklandığı gibi, harbî olan düşmanlardan yakaladıklarını esir olarak alınacağını, aynı şekilde eğer isyancılar Ehl-i harpten bir toplulukla anlaşma yapsalar ve Ehl-i harpten bir toplulukla savaşsalar daha sonra Ehl-i adl onlara galip gelse onları esir alacağını ilâve eder.⁴⁵⁰

Hâkim eş-Şehîd, meşru devlet güçlerinin yönetimde hâkimiyetleri devam ettiği sürede onların, isyancılara karşı bir başka isyancı gruptan veya zimmî halktan yardım almasında bir sakınca olmadığını kaydeder.⁴⁵¹ Konuyla ilgili olarak İmam eş-Şâfiî ise Ehl-i adl'in isyancılara karşı müşriklerden, zimmîlerden ve harp ehlinde yardım almasının caiz olmadığını, ancak müşriklere karşı müşrik bir topluluktan yardım almasında bir sakınca bulunmadığını ifade eder.⁴⁵²

el-Mervezî, kaçarak isyancılara sığınan ve onlarla birlikte savaşan bir kişinin dinden çıkmış sayılmayacağını, mallarını mirasçılar arasında paylaşılmayacağını, hanımıyla olan evlilik bağının da kopmayacağını belirtir.⁴⁵³

İ. GANİMET İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Hâkim eş-Şehîd eserinin “Kitâbü’s-Siyer” bölümünün son babında diğer baplardan farklı olarak İmam Muhammed’in *el-Asl*’da yaptığı gibi soru cevap (قال-قلت) şeklinde konuları ele almıştır. Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe’den mezkûr konuyla ilgili sorular sormakta, Ebû Hanîfe de bu soruları gerekli açıklamalarla birlikte cevaplandırmaktadır. Bu bapta zikri geçen konuların çoğu önceki baplarda ele alınmıştır. Konuların hemen çoğu *el-Asl*’da mevcut olup eserin muhakkiki Muhammed Boynukalın nüshalarda silinmiş veya okunması mümkün olmayan bazı cümleleri *el-Kâfi*’nin nüshalarından faydalanarak çıkarmıştır. Mesela kadın, çocuk ve yaşlıları öldürme konusunda muhakkik *el-Kâfi*’den yararlanmışır.⁴⁵⁴ Ganimet konusunu altı alt başlıkta ele alınmıştır.

⁴⁵⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁵¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁵² Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, s. 260.

⁴⁵³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁵⁴ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 530.

1. Savaşa Katılanların Ganimetten Payları

Hâkim eş-Şehîd, düşman topraklarına ticaret için giren bir kimse, Müslümanların bu ülkede kurmuş olduğu askeri karargâhta bulursa, elde edilen ganimetten pay alamayacağını ancak Müslümanlar yeniden düşmanla karşılaşır, bu kişi de onlarla beraber savaşa katılırsa, o zaman ganimete ortak olacağını kaydeder.⁴⁵⁵

2. Savaşmaya Gücü Yetmeyenlerin Savaş Sırasında Öldürülmeleri

el-Mervezî eserinde, Ebû Yûsuf'un; Ebû Hanîfe'ye kadın, çocuk, savaşmaya gücü yetmeyen yaşlı kimseler ve savaşamayan yatalakların öldürülmelerinin hükmünü sorduğunu, onun da böyle bir şeyin yapılmasının yasak olduğunu ve kendisinin de bunu çirkin gördüğünü belirttiğini nakleder. Müellif ayrıca Ebû Yûsuf'tan naklen Ebû Hanîfe'nin manastırlarda (düşmana yardım ve yataklık eden) yaşayanların ve papazların öldürülmesinin daha iyi olduğunu söylediğini ekler.⁴⁵⁶

3. Müslüman Askerin Esir Aldığı Düşman Askerini Öldürmesi

Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*'de, Ebû Yûsuf'un Ebû Hanîfe'ye, bir kimse, düşman halkından ele geçirdiği bir kişiyi öldürebilir mi veya onu devlet başkanına mı getirmeli, diye sorduğunu, Ebû Hanîfe'nin ise "Bunların hangisini yaparsa yapsın, her ikisi de doğrudur" diye cevap verdiğini kaydeder. el-Mervezî, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise Müslüman için hangisi hayırlı ise onu yapmasının gerektiğini söylediklerini ilâve eder.⁴⁵⁷

4. Öldürülen Düşman Askerinin Cesedinin Düşmana Satılması

el-Mervezî, Ebû Hanîfe'nin Müslümanların öldürdüğü düşman askerinin cesedini düşman topraklarında Müslümanlara ait karargâh dışında düşmanlara satılmasında bir sakınca olmadığını söylediğini belirtir. Daha sonra Ebû Hanîfe'nin, dârülharp vatandaşı olan kimselerin mallarını zor kullanarak almak (gasp etmek), bir Müslüman için helal olduğuna göre kendi gönül rızasıyla bir cesede ödediği bedelin alınmasının daha uygun olduğu kanaatinde olduğunu aktaran müellif, Ebû Yûsuf'un ise bunu çirkin gördüğünü ve

⁴⁵⁵ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 568; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁵⁶ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 530; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁴⁵⁷ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 530; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

yasakladığını, bir Müslümanın dârülharpte domuzu, cesedi ve kanı satmasının caiz olmadığı kanaatinde olduğunu ekler.⁴⁵⁸

5. Düşmana Karşı Savaşta Gayri Müslim Vatandaşlardan Yararlanmak

Hâkim eş-Şehîd, Ebû Hanîfe'nin, Müslümanların dârülharp halkına karşı müşriklerden yardım almanın ülkede geçerli, hâkim olan İslam hükümleriyse, Müslümanlar daha üstün ve daha güçlü durumda iseler, bir sakınca yoktur dediğini nakleder.⁴⁵⁹

6. Müslümanların Aldıkları Esirlere ve Canlılara Yapılacak İşlem,

Düşmanla Esir Değişimi

el-Mervezî, Ebû Hanîfe'nin, esirlerin fidye olarak alınmayıp öldürüleceğini, Müslümanlar için daha hayırlı ise devlet başkanı tarafından ganimet olarak paylaşılırak hayatta bırakılacağını, Müslümanların esirleriyle mübadele yapılmasında bir sakınca olmadığını ve satmanın ise mekruh olduğu kanaatinde olduğunu belirtir.⁴⁶⁰ Devamla el-Mervezî, Ebû Hanîfe'ye göre Müslümana ait bir hayvanın, düşmanlar tarafına kaçsa, onlar da bu hayvanı kendi ülkelerinde alıkoysa ve ardından Müslümanlar bu düşman beldesini ele geçirse, sahibinin bu hayvanını paylaşımından önce karşılıksız olarak, paylaşımından sonra ise değerini ödeyerek alabileceğini, ancak efendisinden kaçan bir kölenin durumunun bundan farklı olduğunu zikreder.⁴⁶¹

Yine müşriklerden bir kimsenin Müslümanlardan aldığı bir malı satmak için (güvence alarak) İslam ülkesine gelse, eski sahibi bu malı ondan zorla alma hakkına sahip olmadığını ifade eden el-Mervezî, ancak elindeki kaçak bir köle olursa, onun hükmünün farklı olduğunu, Ebû Hanîfe'nin efendisi böyle bir köleyi, ne durumda bulursa bulsun, karşılıksız geri alma hakkına sahiptir, dediğini kaydeder.

Hâkim eş-Şehîd'in nakline göre Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî; müşrikler, bir Müslümana ait cariyeyi esir alıp ülkelerine götürüp mülkiyet altına alırlarsa, daha sonra bu cariyeyi bir Müslüman onlardan satın alır, cariyeye de onun yanında kör olursa,

⁴⁵⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

⁴⁵⁹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 531; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

⁴⁶⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

⁴⁶¹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 531; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

eski efendisinin onu ancak bedelinin tamamını ödeyerek satın alabileceğini söylemişlerdir. Müellif Ebû Hanîfe'nin de aynı kanaatte olduğunu dile getirir. el-Mervezî aynı şekilde, böyle bir cariye'nin eli kesilmiş, alıcı da kesilen elin diyetini almışsa, efendisi bütün bedeli ödeyerek ve diyetsiz olarak cariyeyi alabileceğini zikreder. Şayet böyle bir cariye'nin müşterinin yanındayken doğum yapması halinde, alıcı da anne veya oğlu özgür kılması durumunda, eski sahibinin onlardan elde kalanının bütün olarak bedelini ödeyerek geri alabileceğini ifade eden müellif, çocuk öldürüldüğünde de efendi anneyi almayı tercih ederse, fiyatın tamamını ödeyerek onu alabileceğini ilâve eder.⁴⁶²

Konuyla alakalı olarak bir kimse bir kişiye cariye satsa, alıcı henüz cariyeyi teslim alıp, parayı ödemedi bu cariye, düşmanlarca esir alınırsa, bir kimse de onlardan bu cariyeyi satın alırsa, ilk satıcı bu cariyeyi sonuncu kişiden almadığı sürece ilk alıcı, cariye üzerinde herhangi bir hak iddia edemeyeceğine temas eden el-Mervezî, bedelini ödeyerek cariyeyi geri alması halinde alıcı, ilk satın alma bedeli ile ikinci fidyeye bedelinin her ikisini de birden ödeyerek bu cariyeyi satın alabileceğine işaret eder. Devamla Hâkim eş-Şehîd, Müslüman askerler Ehl-i harptan özgür bir kimseyi esir alsalar, sonra da bu esir ellerinde iken mühtedi olsa, bu esirin özgür olduğunu, aynı şekilde ümmüveled, müdebber ve mükâteb kölenin durumunun da aynı olduğunu ifade eder.⁴⁶³

Hâkim eş-Şehîd, bir kimse müşriklerin Müslümanlardan esir almış oldukları bir köleyi, onlardan satın alsa ve onu rehin olarak verse, daha sonra ilk efendisi onu almaya gelse, bu rehini çözmedikçe onu alma hakkına sahip olmadığını, şayet gönüllü olarak borcu ödemek isterse, sonra değerini verirse artık onun olacağını ifade eder. Böyle bir durumda rehin veren kişinin bu rehini serbest bırakmaya zorlamayacağına değinen müellif, satın alan kişi, köleyi birisine kiralamışsa eski efendisinin köleyi bedel karşılığı alacağını, kiranın değeri, bu bedelden fazla ise bu fazlalığın boşa gideceğini ilâve eder.⁴⁶⁴

el-Mervezî düşmanlardan bir grup, bir başka düşman gruba savaşta galip gelse ve onları kendi krallarına köle yapsa, daha sonra da bu kral ve sahip olduğu toprakların halkı, Müslüman olsa veya zimmet anlaşması yapsa, yenilgiye uğratılmış olanlar onların kölesi

⁴⁶² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

⁴⁶³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

⁴⁶⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

sayılacağını ve istedikleri şekilde kullanabileceklerini belirtir. Müellif düşmanların yenilgiye uğrayanları ise onları yenilgiye uğratan ve askeri gücünü kullanarak onları kendi mülkiyetine alan kimselerin kölesi olduklarını söyler. Hâkim eş-Şehîd karşı tarafı yenen askerlerinin ise özgür olduğunu haber verir. Şayet kral ölürse, mallarını çocuklarından bir kısmı miras olarak alacağını, diğerleri alamazsa veya her bir çocuğu için belli bir yer ayırırsa, böyle bir şey o kral Müslüman veya zimmî olmadan önce cereyan etmişse, bunun peşinden oğlu Müslüman olmuşsa, bütün yaptıklarının geçerli olacağına işaret eder. Şayet böyle bir şeyi babası öldükten sonra kendi veya kendine bağlı kimselerle yaparsa, mülkiyetin tam sayılacağını ifade eder.⁴⁶⁵

Hâkim eş-Şehîd bir kral oğullarından birine bu şekilde bir beldeyi verdiğinde, diğer oğlu onu yenilgiye uğratmasının ardından öldürür veya başka beldeye sürer ve mülkünü elinden alır, daha sonra da Müslüman olursa, kardeşini yenilgiye uğratan bu kimsenin ele geçirdiği bütün mallarının, yine kendisine ait olacağını belirtir. Şayet bu oğul, bu yaptıklarını yenilgiye uğrayan oğul Müslüman veya zimmî olduktan sonra yaparsa, yine ele geçirdiği ve kardeşini uzaklaştırdığı bütün mal ve mülke sahip olacağını kaydeder.⁴⁶⁶ Devamla, diğer oğul bu yaptığını savaşçı olarak yapmasının ardından Müslümanlar onu yenerek malları ele geçirmesi durumunda ilk oğul, ganimet paylaşımından önce bulduğu mallarını karşılıksız olarak, paylaşımından sonra ise bulduklarının değerini ödeyerek alabileceğini ifade eden el-Mervezî, şayet bir Müslüman tarafından, bu mallar onu ele geçiren düşmanlardan satın alınırsa, bu alış-verişin geçerli olacağını, ilk kardeş, mallarını almak isterse, onları satın alandan ancak bedelini ödeyerek alabileceğini belirtir.⁴⁶⁷

el-Mervezî kardeşini yenen oğul, bunu her iki kardeş de Müslüman veya zimmî iken yapmışsa, Müslümanların bu mallardan herhangi birini ondan satın almasının doğru olmayacağını, satın alması durumunda ise ilk kardeş, satın aldığı malı ondan bedel ödemedi alabileceğini ifade eder.⁴⁶⁸ Hâkim eş-Şehîd, son olarak kardeşini yenilgiye uğratan kimse, böyle bir şey yaptıktan sonra dinden çıkar, kendi beldesini koruyacak askeri bir güç oluşturur ve beldesinde müşrik kanunları geçerlilik kazanırsa, bu beldeyi

⁴⁶⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

⁴⁶⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126b.

⁴⁶⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126b.

⁴⁶⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126b.

mülkiyetine almış kabul edileceğini kaydeder. Daha sonra Müslümanlar bu ülkeyi ele geçirirlerse, kardeşi tarafından yenilgiye uğratılan oğul, paylaşımından önce bulduğu mallarını karşılıksız olarak, paylaşımından sonra ise bulduklarının değerini ödeyerek alma hakkına sahip olduğunu belirtir.

III. EL-MERVEZÎ'NİN MUHTELİF SİYER KONULARINA DAİR GÖRÜŞLERİ İLE İLGİLİ DEĞERLENDİRME

el-Mervezî'nin muhtelif siyer konularına dair görüşleri ile ilgili değerlendirme, ayrı başlıklar altında değil, maddeler halinde yapılacaktır.

1. İslâm ordusunun kâfirlere karşı tavrı konusunda Hâkim eş-Şehîd'in başta Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşlerini zikretmiş olduğu görülmektedir. Bunun sebebinin söz konusu konuyla ilgili imamların içtihadını tercih etmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Böylelikle *el-Kâfi*'nin yazıldığı döneme yakın telif edilen eserlere nazaran el-Mervezî'nin daha az özgün fikirler serdettiği görülmektedir.

el-Mervezî söz konusu başlık altında kâfirlere karşı net olup İslâm'a çağırılacağını, kabul etmeleri veya ret etmeleri durumlarda nasıl bir tavır alınacağını açıklamıştır. Müellif düşmana karşı zafer kazanılması durumunda ganimetin taksimi ve türü ile ilgili konulara da değinmiştir. Son olarak düşman toprakları, ganimet malları ve malların miras durumunu beyan etmiştir.

2. Müşriklerce ele geçirilmiş olan malların ganimet olarak alınması konusunda Hâkim eş-Şehîd'in yaklaşımına baktığımızda genel olarak Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşlerini öncelikli olarak tercih ettiği görülür.

et-Tahâvî, kendisinin de katıldığı Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşüne göre devletin izni olmaksızın düşman ülkesine girip ganimet elde etmesi durumunda kişinin elde edeceği ganimetin kendisine ait olacağını, ancak o kişilerin müfreze hükmünde değerlendirilmeleri halinde elde ettikleri ganimetlerinden humus alınacağını ifade eder. et-Tahâvî, Ebû Yûsuf'un ise müfrezenin değil de seriyyenin esas alınacağını, bunların sayısının da dokuz veya daha fazla olacağını söylediğini haber verir. el-Mervezî ise

konuyla ilgili farklı bir görüş ortaya koyarak bir grup askerin imamın izniyle olsun veya olmasın hatta tek başına gitmiş bile olsa elde etmiş olduğu ganimetten humus alınacağını, ancak o müfrezenin el-Missıysa veya Malatya gibi büyük bir şehirden gönderilmiş olması halinde elde etmiş oldukları ganimetten humus alınmayacağını ifade eder. Komutanın izni olmadan söz konusu şehirlerden iki kişinin gelmesi durumunda da malların tamamına sahip olacaklarını belirtmiştir. Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Asl*'ına⁴⁶⁹ baktığımızda da el-Mervezî'nin vardığı sonuçla aynı olduğu görülmektedir.

Hâkim eş-Şehîd, yanmakta olan gemide kalarak veya suya atlayıp boğularak ölme konusunda Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmiştir. Mezkûr konuyla ilgili Muhammed eş-Şeybânî'nin farklı görüşü bulunmaktadır.

3. Cize ve haraç konusunda *el-Kâfi*'nin, *el-Üm* ve *Şerhu Muhtasari'l-Kerhî* adlı eserlerle mukayese edildiğinde, el-Mervezî'nin esas konuları ayrıntıya girmeden ele aldığı görülür. İhtilafli konularda genel olarak Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşlerini tercih eder. İttifak edilen meselelerde görüş birliğinden bahsetmeden kendi görüşlerini beyan eder. Hâkim eş-Şehîd eserinde söz konusu konuyla ilgili ayet ve hadisi delil göstermemiştir. Bunun sebebi *el-Kâfi*'nin muhtasar eser olmasından kaynaklanması ve konuyla ilgili nassların herkes tarafından bilinen bir şey olması hasebiyle lüzüm görülmemesi gibi ihtimaller ileri sürülebilir.

4. Düşman devletlerle ateşkes ve barış anlaşmaları konusunda Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'de ağırlıklı olarak Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Asl* adlı eserinden faydalandığı görülmekte, bunun sebebi ise diğer eserlerde bu konuların derli toplu veya hiç işlenmemesidir. Konuyu ele alırken Ebû Hanîfe başta olmak üzere Muhammed eş-Şeybânî ve Ebû Yûsuf'un görüşlerini tercih eden el-Mervezî, dârülharpte faiz konusunda ise kendisi bizzat görüş belirtmeden imamların görüşünü zikretmekle yetinmiştir.

5. Dârülharp vatandaşlarının nikâhları ve müslüman tacirlerin eman alarak dârülharbe girmeleri konusunda Hâkim eş-Şehîd başta Ebû Hanîfe olmak üzere Muhammed eş-Şeybânî'nin de görüşünü tercih etmiş, ayrıca *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de bahsi geçen Müslümanların düşman saflarında savaşması konusunu *el-Kâfi*'de ele almıştır.

⁴⁶⁹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 460.

6. Mürted konusu, had cezası gerektiren bir suç olmasına rağmen, Hanefî literatüründe “Kitâbü’s-Siyer” başlığı altında ele alınmıştır. Bunun nedeni olarak genel olarak Hanefî mezhebinin mürted bir kimseye yönelik takınılması gereken tavrın ne olacağı ile ilgili olduğu söylenebilir. Zira Ebû Hanîfe başta olmak üzere diğer hanefî imamlar, mürted olmuş kimseyi küfür ehlinen düşman bir kimse olarak kabul etmişlerdir. Hâkim eş-Şehîd de bu düşünceden hareketle mezkûr konuyu “Kitâbü’s-Siyer” başlığı altında ele almıştır. Bir kimsenin mürted olması meselesi ihtilafli görüşlere açık bir konudur. el-Mervezî, eserinin “muhtasar” olmasına rağmen, yeri geldiğinde tercih etmiş olduğu görüşün ihtilafli taraflarına da ışık tutmaya çalışmıştır. Örneğin, Hâkim eş-Şehîd mevzu bahis konuyla ilgili bütün ayrıntılarını zikretmek yerine önemli olduğunu düşündüğü meseleler üzerinde durmakla yetinmiştir. Konuyla ilgili diğer eserlere baktığımızda, el-Mervezî’nin dikkatten kaçırılması mümkün olmayacak bazı meselelerin, eserinde yer almamış olduğu görülmüştür. Örneğin, İmam eş-Şâfiî *el-Üm*’de diğer fakihlerden farklı olarak tüm den dini değerleri reddetmekle kişi dinden çıktığı gibi kısmen reddetmenin de mürted kategorisinde değerlendirileceğinin üzerinde durur ve buna Hz. Ebû Bekr’in halifelik döneminde Tuleyha ve Müseylime gibi kimselerin İslâm’ın zekât hariç bütün farzlarını kabul ettikleri halde yine onlara karşı savaş açmasını delil gösterir.⁴⁷⁰

Hâkim eş-Şehîd, bütün klasik eserlerde olduğu gibi mürted bir erkeğın öldürülmesinin gerektiğini belirtir.

7. Hâkim eş-Şehîd, hariciler konusunun ana hatlarını Hanefî mezhebi çerçevesinde ele almaya çalışmıştır. Bu konuda Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî’nin görüşlerini tercih etmiş olduğu görülür. Örneğin dalalet ehlinin cenaze namazlarının kılınıp kılınmaması konusunda İmam Muhammed’in görüşünü tercih etmiştir. el-Mervezî kendi görüşü olarak isyancıların ölülerinin kafalarının kesilip belde belde dolaştırılmasının müsele olduğundan dolayı mekruh gördüğünü, konuyla ilgili delilin ise Hz. Ali’nin uygulamaları olduğunu ifade eder.

el-Mervezî yerleşim merkezi içinde bir kimsenin sopayla saldırması sonucu saldırıya uğrayan kimsenin saldırganı öldürmesi meselesinde Ebû Hanîfe’nin görüşünü değil İmâmeyn’in görüşünü tercih eder. Bunun nedenini saldırıya uğrayan kimsenin

⁴⁷⁰ Şâfiî, *a.g.e.*, C. V, ss. 250-251.

öldürölmek üzere saldırılması halinde, kendisini korumak zorunda olduğu gerekçesine dayandırır.

8. el-Mervezî, İslâm devletler hukuku konusunda Kur'ân başta olmak üzere hadisler ve Râşit Halifelerin uygulamalarını delil olarak göstermiştir. Eserinde “Kitâbü's-Siyer” başlığı altında üzerinde duracağı konularla ilgili hadisleri ilk ravileriyle nakletmiş ayrıca gerek duyduğunda ilgili baplarda da hadislere yer vermiştir. Ganimetlerin dağıtılması konusunda Hz. Ömer'in (r.a.) görüşünü hariciler konusunda ise Hz. Ali'nin uygulamalarını delil olarak göstermiştir.

el-Mervezî eserinin “Kitâbü's-Siyer” bölümünde, “Ganimetlerle İlgili Diğer Görüşleri” babı haricinde toplamda Ebû Hanîfe'nin ismini on bir defa, Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin isimlerini ise on dört defa zikretmiştir. Bunların çoğu aynı konuda imamların farklı görüşleri olduğu zamandır. Bizzat Ebû Yûsuf'un görüşünü iki kere, Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşünü ise üç defa vermiş olan el-Mervezî, Ebû Hanîfe'nin ismini ise bizzat bir kere zikretmekle beraber bölümün neredeyse tamamında ismini kaydetmeden onun görüşünü tercih etmiştir.

Hâkim eş-Şehîd bu konuda genelde ayrıntıya girmemeye özen göstermekle birlikte gerektiğinde konuyu iyice aydınlatmak için deytaylı bir şekilde anlattığı yerler de olmuştur. Genellikle imamların farklı görüşleri varsa zikretmiş, kendisi bizzat görüş belirtmemiştir. Ancak müsle ve dârülişlâmın dârülharbe dönüşmesi konusunda kendi görüşüne yer vermiştir. Yine bunların haricinde açıkca bir tercihte bulunmamış olsa da, kanaatimizce “Kitâbü's-Siyer” bölümünde genelde tercihini Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybanî'den yana kullanmıştır. *el-Kâfi*'nin “İhtilafu Ebû Hanîfe ve İbn Ebû Leylâ” bölümünde ise bazen kendi tercihleri olmuştur.

Hâkim eş-Şehîd, bazı konularda farklı görüşler olmasına rağmen ihtilaftan bahsetmeden Ebû Hanîfe'nin görüşünü zikretmekle yetinmiştir. Konuları açıklarken özel bir kaide veya dabit kullanmamıştır. Eserinde zaman zaman İbn Ebû Leyla ve et-Tahâvî gibi âlimlerin görüşlerine de yer veren el-Mervezî, ele almış olduğu konuları inceleyip bir sonuca vardıldıktan sonra, aynı konu *el-Câmiu'l-Kebîr* ve *ez-Ziyâdâd* gibi eserlerde de mevcut ise onu da belirtmiştir. el-Mervezî, delil olarak uygulamadan bir örnek vermek

istediğinde başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere Ömer, Ali ve İbn Abbas (r.a.) için (و قد بلغنا) ifadesini kullanmıştır.

Bütün mezheplerde bazı konularda mezhep içerisinde farklı ve zıt görüşlerin olması, hatta aynı müellifin kendi eserinde zıt görüşlerin dahi olması tabiidir. Bazen de ulemanın görüşünden rücû ettiği de olmuştur. Hâkim eş-Şehîd bu meseleleri göz önünde bulundurarak mezhebin iç tutarlılığını önemsemesinden dolayı eserinde imamların rücû ettiği görüşlerini belirtmiştir. Örneğin Ebû Yûsuf'un yaşlı kadının mürted olması halinde öldürüleceğini söylediğini, daha sonra bu görüşünden rücû edip Ebû Hanîfe'nin görüşüne döndüğünü zikretmiştir. Bir başka örnek de şöyledir: Cumhura göre ergenlik çağına gelmiş bir Mecusî çocuk âkil olduktan sonra henüz ihtilam olmamış Müslüman kabul edilir. Ebû Yûsuf da bu konudaki eski görüşünden rücû etmiş ve cumhurun görüşüne katılarak Müslümanlığının kabul edileceğini, küfrünün ise kabul edilmeyeceğini belirtmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**EL-KÂFÎ İLE EL-ASL, ŞERHU'S-SİYERİ'L-KEBÎR VE EL-MEBSÛT'UN
“KİTABÛ'S-SİYER” BÖLÜMLERİNİN MUKAYESESİ**

Bu başlık altında eserlerin şekil özelliklerine kısaca ve bir hatırlatma sadedinde işaret edilecek, bu bağlamda *el-Kâfi* ile ilgili özelliklere birinci bölümde yer verildiği için burada ayrıca söz konusu esere değinilmeyecektir.

I. ESERLERİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

A. EL-ASL'IN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

el-Asl, malum olduğu üzere Hanefî mezhebi çerçevesinde telif edilmiş *ez-Zâhirü'r-rivâye*'nin en kapsamlı eseridir. Bütün konuları haiz olmasından mütevellit *el-Mebsût* ismini almıştır. Muhammed eş-Şeybânî bölümleri önce müstakil kitaplar halinde yazmış, daha sonraki zamanlarda kitaplar bir araya getirilmiştir. Şöyle ki, *el-Kâfi* ve onun şerhi olan *es-Serahsî*'nin *el-Mebsût*'u ile karşılaştırıldığında *el-Asl*'da takip edilen sıralamanın farklılık arz ettiği görülür. Ebû Hanîfe ve öğrencileriyle yapmış oldukları içtihatları bünyesinde barındıran eser, kendisinden sonra kaleme alınmış olan bütün mezheplere ki fıkıh eserlerine kaynaklık etmiştir, 64 kitaptan ve 1230 baptan oluşmaktadır.

es-Serahsî'nin ifadesine göre eş-Şeybânî eserini ikinci defa gözden geçirmiştir. Ancak bazı bölümlerine dokunmamıştır. Örneğin Radâ'⁴⁷¹ bölümünün diğer bölümlere nazaran biraz farklı üslupta olduğunu tespit etmek zor değildir.

B. ŞERHU'S-SİYERİ'L-KEBİR'İN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

es-Siyeru'l-kebîr, Hanefî mezhebi dâhilinde devletler hukuku ile ilgili telif edilmiş olan en kapsamlı eserdir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin eserini hayatının sonlarına doğru kaleme almış olması, müellifin bu konuyla alakalı olarak en son görüşlerini tespit etme açısından önemlidir. *es-Siyeru'l-kebîr*'in asıl metni maalesef günümüze ulaşmamıştır. Bizim esas aldığımız eser ise *es-Serahsî*'nin *es-Siyeru'l-kebîr* şerhidir. Eser; 5 cilt ve 218 baptan oluşmaktadır. Muhammed Münîb el-Ayntâbî (ö.1238/1822) es-

⁴⁷¹ *Serahsî, el-Mebsût, C. XXX, s. 287.*

Serahsî'nin eserini şerh ederek Türkçe'ye tercüme etmiş,⁴⁷² Muhammed Hamîdullah ise Fransızca'ya çevirmiştir.⁴⁷³

C. EL-MEBSÛT'UN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

el-Mebsût, Hanefî mezhebi dâhilinde en hacimli eser olmasının yanı sıra, mezhep imamlarına ait içtihatların pek çoğunu barındırması bakımından en önemli kaynaklardandır. es-Serahsî eserinde konuları sıralama bakımından klasik eserlerin sistemini benimsemiş olsa da, üzerinde durmuş olduğu meselenin çözümünde kendine özgü bir usul takip etmiştir. Müellif eserini el-Mervezî'nin *el-Kâfi* adlı eserinden faydalanarak yazmış olduğunu belirtse de Muhammed eş-Şeybânî'nin eserlerinden naklederken el-Mervezî'yi zikretmemiştir. Ayrıca eş-Şâfîî başta olmak üzere diğer mezhep âlimlerinin görüşlerine de yer veren es-Serahsî eserinde Hanefî literatürünün ikmali, o eserlerin üzerlerine yazılmış olan şerhler ve muhtasarlardan faydalanmıştır. Eser; 30 ciltten, 62 kitaptan ve 628 baptan oluşmaktadır.

II. ESERLERİN MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

A. ESERLERDE “KİTABÜ'S-SİYER” BÖLÜMÜ

1. Şerhu's-Siyeri'l-kebîr İle el-Kâfi'nin “Kitâbü's-Siyer” Bölümlerinin Mukayesesi

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de, İmam Muhammed Ribat'ın fazileti konusuyla eserine başlarken, Hâkim eş-Şehîd eserinin “Kitâbü's-Siyer” başlığının ardından ele alacağı konulara ilişkin delilleri nakletmiştir.⁴⁷⁴

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de ordu komutanlarına yapılan tavsiyeler konusunda Ebû Hanîfe'nin rivayet ettiği hadis kısa olarak nakledildikten sonra düşmana Allah ve Rasûlü'nün zimmetinin (ahdini) verilip verilmeyeceği konusu ele alınır. Muhammed eş-Şeybânî diğer eseri olan *el-Asl*'da aynı rivayetini ve nakletmiş olduğu hadislerin tam senedini verdiği için *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de genel olarak hadis senetlerini kısa tutmuş

⁴⁷² Boynukalın, *a.g.e.*, s. 42.

⁴⁷³ Muhammed ibn al-Hasan ach-Chaibani, *Kitab as-Siyar al-kabir*, commente Serahsi, traduit Muhammed Hamidullah, Ankara, 1989-1991.

⁴⁷⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b.

olabilir. Hâkim eş-Şehîd ise hadisin tamamını senediyle beraber eserine almış ve zimmet (ahd) konusunu da geniş bir şekilde açıklamıştır. İmam Muhammed eserinde konu ile ilgili olarak üç farklı senetle hadis rivayet ettikten sonra, Hz. Ebû Bekir'in Yezid'e tavsiyeleri başlığı altında savaş kurallarını sıralamıştır.⁴⁷⁵ *el-Kâfi*'de ise savaşta yapılması gerekenleri sıralayan el-Mervezî, bu çerçevede Hz. Peygamber'in (s.a.v) tavsiyelerini zikreder ve *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de senetleriyle verilmiş olan üç farklı hadisin tamamını sadece özetleyerek aktarır.⁴⁷⁶

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de müellif elde edilen toprakları taksim etme ve vergiye bağlama yetkisine sahip komutanlar ve bedevi Arapların hicreti konularında Müslümanlar savaş için müşrik bir kavimle karşı karşıya geldiklerinde neler yapılması gerektiğini ve fey ve ganimetle ilgili konuları ayrıntılı olarak anlatmıştır.⁴⁷⁷ *el-Kâfi*'de Müslümanların savaş için müşrik bir toplulukla karşı karşıya geldiklerinde onların önce İslâm'a çağırılması, kabul ederlerse hak dine girdikleri kabul edilerek onlara saldırmaktan vazgeçilmesi ve hicret etmeleri tavsiye edilir, kabul ederlerse onlara dokunulmamasını, kabul etmezlerse onların da Müslüman bedeviler gibi olacakları, Allah'ın (c.c.) Müslümanlar hakkında yürürlükte olan hükümlerinin onlar için de geçerli olacağı, ancak ganimetten ve feyden⁴⁷⁸ pay alamayacaklarının haber verilmesinin lazım olduğu ifade edilir.⁴⁷⁹ İmam Muhammed fey ve ganimetle ilgili konuyu "Bedevî Arapların Hicreti" babında ele almıştır, düşman toprakları ile ilgili hükümlerde fethedilen düşman ülkeleri konusunda devlet başkanının seçim hakkına sahip olduğunu, isterse araziye beşe bölüp beşte birini hazineye ayırdıktan sonra kalan kısmını savaşçılar arasında taksim edebileceğini, isterse de Hz. Ömer'in yaptığı gibi önceki sahiplerine bırakabileceğini ifade eder.⁴⁸⁰

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de savaşta dua ve İslâm'a davet açısından Müslüman bir ordunun müşrik bir kavmi İslâm'a davet edip edemeyeceği mevzusu farklı hadisler çerçevesinde tartışılır. Müellif, sonuç olarak müşrik kavmin İslâm'a davet edildiğini ve

⁴⁷⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. I, ss. 27-28.

⁴⁷⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b.

⁴⁷⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. I, ss. 67-68, C. V, ss. 315-317.

⁴⁷⁸ **Fey:** Harâç, cizye, ticaret vergileri, müsaleha bedelleri gibi gayri Müslimlerden savaşmaksızın alınan mallar. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 143.

⁴⁷⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b.

⁴⁸⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. I, ss. 67-68.

İslâm'ı kabul etmediği takdirde cizye verme olasılığını bildiğini, hak dine girmeyi kabul etmiyorsa davet etmeden saldırılmasında bir sakınca olmadığını belirtir.⁴⁸¹ *el-Kâfi*'de ise İslâm ordusunun davetinin ulaştığı bir ülkeye, davet etmeden gece veya gündüz saldırmasında, kalelerinin suya verilmesinde ve yıkılmasında bir beis olmadığı kaydedilir.⁴⁸²

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de İmam Muhammed'e göre Süleyman b. Yesâr'ın ichtihadına işaret edilerek haram aylarda kâfirlerle savaşmanın caiz olduğu, Atâ'nın ise "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün..."⁴⁸³ ayetine dayanarak caiz olmadığı kanaatini benimsediği kaydedilir. Buna cevaben "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün..."⁴⁸⁴ ayetiyle neshedilmiş olduğunu ve "Haram aylar çıkınca..."⁴⁸⁵ ayetinden maksadın, bazı müşriklerle yapılmış olan antlaşmaların bittiğine işaret olabileceğini ifade eder.⁴⁸⁶ Hâkim eş-Şehîd ise İbn Abbas'ın (r.a.) nakletmiş olduğu "Rasûlüllah (s.a.v.) Muharrem ayının başlarında savaşa çıkmıştı. Kuşatmayı kırk gün sürdürmesinin ardından şehri fethetti. Bu feth Tâif'in fethiydi. Safer ayında gerçekleşmişti" rivayeti ve Mücâhid'in (rh.) "Haram aylardaki savaş yasağı hükmü yürürlükten kaldırılmıştır. Bu hükmü yürürlükten kaldıran, (Müşrikleri her nerede bulursanız öldürün)⁴⁸⁷ ayetidir" görüşünü delil göstererek haram aylarda müşriklerle savaşmanın caiz olduğunu ifade etmektedir.

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de kesilmiş başları valilere taşımak konusunda Ukbe b. Âmir el-Cühenî'den, Hz. Ebû Bekir'in kesilmiş başların kendisine getirilmesini yadırgadığı ve hoş görmediği aktarılır ve şu rivayet nakledilir: İmam Zührî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber'e Bedir savaşında sadece bir kere kesik baş getirildi, Hz. Ebû Bekir bundan hoşlanmadı sonrasında İmam Muhammed'in de bu konuda Hz. Ebû Bekir ile aynı görüşte olduğuna dair ifadeler yer alır.⁴⁸⁸ *el-Kâfi*'de ise mezkûr konuyla ilgili olarak

⁴⁸¹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. I, ss. 56-60.

⁴⁸² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

⁴⁸³ et-Tevbe 9/5.

⁴⁸⁴ et-Tevbe 9/5.

⁴⁸⁵ et-Tevbe 9/5.

⁴⁸⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. I, ss. 68-69.

⁴⁸⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

⁴⁸⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. I, ss. 79-80.

“İsyancılar” babında, isyancıların başlarının kesilip belde belde dolaştırılmasının mekruh görüldüğü belirtilerek bunun bir müsl⁴⁸⁹ olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹⁰

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de İmam Muhammed para ile cihad etmek konusunda, Ebû Hanîfe'nin, Müslümanların güçlü oldukları müddetçe maddi destek almalarının ve vermelerinin caiz olmadığı, fakat yeterince güçlü değillerse birbirlerine destek vermelerinde bir sakınca olmadığı görüşüne temas eder. Devamında “Allah yolunda hakkıyla cihad edin...”⁴⁹¹ ayetinin tefsirinde can ve mal ile cihad etmenin kast edildiğini ancak cihad edecek kimsenin fakir olması durumunda cihada güç yetirecek kimseden mal almasında bir sakınca olmadığını söyler. Yine eş-Şeybânî konuyla ilgili İbn Abbas (r.a.) ve Hz. Ömer'in görüşlerini naklettikten sonra bizzat kendi fikri olarak bir Müslüman, İslâm'ı kabul etmesi kaydıyla bir müşriğe bir miktar para verse ve o da bu mal karşısında İslâm'ı kabul etse, o kimsenin Müslüman olarak kabul edileceğini zira İslâm'a girmesi için gerekli olan tasdik ve ikrar tahakkuk etmiştir, açıklamasında bulunur.⁴⁹² el-Mervezî de bu meselede İmam Muhammed'in görüşüne katılır ve konuyu ayrıntıya girmeden bir cümleyle anlatır. İlâveten devlet başkanının yanında askeri bir birliğin olduğu sürece kişilerin aralarında yardımlaşarak bir birlik çıkarmalarının mekruh olduğunu belirtir.⁴⁹³

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de Muhammed eş-Şeybânî düşmanla savaşmak üzere orduya katılanların namazları konusunu geniş bir şekilde ele almıştır. Müslümanların iki şehri bulunup bunlardan biri düşman topraklarına daha yakın ve iki şehir arasındaki mesafe bir günlük olursa, düşman topraklarına yakın olan tarafta bulunan şehrin valisi diğerinin valisine “Ordudakilere haber ver yardımınıza gelsinler, halife düşmana saldırmamı emretti, ben şu günde hareket edeceğim” şeklinde haber gönderecek olsa ve uzak şehirde bulunanlar nereye saldıracığını bilmeyip kendi memleketlerinden hareket edecek olsalar, yardım isteyen valinin şehri ile düşman toprakları arasında iki günlük mesafe var ise, kendi şehirlerinden çıkar çıkmaz namazlarını kısaltarak kılacaklarını ifade eder. Ama düşman topraklarına yakın olan şehir ile düşman toprakları arasındaki uzaklık

⁴⁸⁹ **Müsl:** Başkalarına ibret olmak için düşmanın burnunu, kulağını ve diğer organlarını kesmek, çirkin bir şekle sokmak için gözlerini oymak vb. gibi yollarla ölünün vücut ve organ bütünlüğüne saldırıda bulunmadır. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 428.

⁴⁹⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125a.

⁴⁹¹ el-Hacc 22/78.

⁴⁹² Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. I, ss. 98-102.

⁴⁹³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

iki günden az ise, namazlarını tam olarak kılacıklarını beyan eder.⁴⁹⁴ el-Mervezî ise bu hususta sadece şunlara değinir: Şam emiri, bir şehri uzun bir süre kuşatma altında tuttuğunda, kıldırıldığı namazları mukim gibi kıldırılmaz ayrıca bu namazları birleştirilerek de kılamaz.⁴⁹⁵

İmam Muhammed eserinin “düşmandan öldürülmesi mekruh olan ve olmayan kişiler” bahsinde, düşmanlardan sadece savaşın öldürüleceğine temas eder. Savaşmayanlar arasında manastırlarda yaşayanlar ve dağlarda dolaşıp halka karışmayan kişiler de zikredilmiştir. Müellif bu hususta Ebû Yûsuf’un manastırlarda yaşayanlar ve rahiplerin öldürülmesi durumunu Ebû Hanîfe’ye sorduğunu, hayatlarını bir bakıma küfre adadıkları için öldürülmelerinin yerinde olacağını işaret ettiğini, çünkü bunların hayatlarını adadıkları küfürle insanların kâfir olduklarını aktarır. Bu nedenle Ebû Hanîfe’nin, bu kimseler Allah’ın (c.c.) “Küfür önderleriyle savaşın”⁴⁹⁶ beyanının dâhilinde değerlendirilir dediğini nakleder. Savaş projelerini hazırlayan ve öğretene çok yaşlı kişinin öldürüleceğine, herhangi bir fiziksel engeli bulunan kişinin de katledileceğine değinir. Papazlar, diyakozlar (papaz yardımcıları) ve halka karışan gezginlerin öldürülmesinde sakınca olmadığını belirtir. İmam Muhammed, bir Müslümanın müşrik babasıyla savaşta karşı karşıya geldiğinde onu öldürmesinin mekruh olduğunu ifade eder. Zira Allah (c.c.) “Dünyada anne ve babayla güzellikle geçin”⁴⁹⁷ buyurur. Bir baba Müslüman oğlunu öldürmeye kalkışması halinde kurtulmak için onu öldürmekten başka çare kalmadıysa öldürmesinde bir sakınca olmadığını söyler.⁴⁹⁸ Hâkim eş-Şehîd bu konu hakkında *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*’deki meseleleri muhtasar bir şekilde beyan eder⁴⁹⁹ ve ek olarak kör, yatalak ve bunamış olanlarının da öldürülemeyeceğini aktarır.⁵⁰⁰

İmam Muhammed, eserinin düşmanın suyunu kesmek, kalelerine karşı mancınık dikmek ve kalelerini yakmak konusunda ayrıntılı bilgi vermektedir. Şöyle ki;

⁴⁹⁴ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, C. I, ss. 157-164.

⁴⁹⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁴⁹⁶ Tevbe 9/12.

⁴⁹⁷ el-Lokman 31/15.

⁴⁹⁸ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, C. IV, ss. 196-208.

⁴⁹⁹ Serahsî *el-Mebsût*’de geçen bir ifadeye göre *es-Siyeru’l Kebîr*’de Ebû Hanîfe’den onların öldürülemeyeceği görüşünün aktarıldığını ve aynı zamanda bu görüş, Ebû Yusuf ve Muhammed’in görüşü olduğu söylenir. Bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, C. X, s. 144.

⁵⁰⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121 b.

Müslümanların düşman kalelerini ateşle yakmak, içindekileri su ile boğmak, onlara karşı mancınık kurmak, sularını kesmek ya da sularını bozmak için kan, zehir ve ilaç katmak gibi faaliyetlerinde bir sakınca olmadığını ifade eder. Hz. Peygamber'e düşman erkekleriyle beraber evlerde kadın ve çocukların öldürülmesinin durumu sorulduğunda, Rasûlullah'ın: "Onlar onlardandır" buyurduğunu ve Hz. Peygamber'in Şam bölgesinde bir yer olan Ubna'ya saldırıp yakması için Usame İbn Zeyd'i görevlendirdiği, Hayber'de kalelerden biri olan Natat kalesinin suyunu Rasûlullah'ın (s.a.v.) kestirmesi ve Hz. Ömer'in kuşatılan Tüster şehrine karşı mancınık kurması için Ebû Musa el-Eş'ari'ye emretmesi gibi vakaları delil göstermiştir. Devamında İmam Muhammed düşmanın zorla ele geçirdiği ve düşman saflarında tuttukları Müslüman bir kişiyi, Müslüman olduğunu bilmeden başka bir Müslümanın vurup öldürmesi veya Müslüman olduğunu bilip özellikle onu vurmamaya gayret ettiği halde isabet edip ölmesine sebebiyet vermesi, Müslüman olduğunu bilmeden özellikle onu vurması durumunda vuran adama ne bir diyet ne de bir kefaret gerekmeyeceğini ifade eder. Ancak bir Müslüman, düşmanın zorla ele geçirdiği kişinin Müslüman olduğunu bildiği ve bu durumdan haberi olduğu halde özellikle onu vuruyorsa, kıyasa göre kendisine kısas gerekeceğini, istihšana göre ise, kısas gerekmeyeceğini ancak malından vurulanın diyetini vermesinin lazım olduğunu belirtir.⁵⁰¹ el-Mervezî ise aynı konuda İmam Muhammed'den farklı bir şey söylememiş muhtasar bir şekilde konuyu vaz etmiştir.⁵⁰²

Yine İmam Muhammed *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*'in "saldırmazlık anlaşması" ile ilgili konuda Müslümanların güçsüz olduğu bir zamanda müşrik ordusuyla saldırılmazlık anlaşması yapmalarında, anlaşmayı kabul etmelerinin ardından Müslümanlar, düşmanın zayıf noktasını bulup anlaşmayı feshettiğini haber vermeden saldırımlarında ve esir almalarında bir sakınca olmadığına,⁵⁰³ el-Mervezî ise *el-Kâfi*'de ihtilaf olmayan konularda hiç bir görüş beyan etmeden konuyu aynen aktarmıştır.⁵⁰⁴

⁵⁰¹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, C. IV, ss. 221-232.

⁵⁰² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

⁵⁰³ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, C. IV, ss. 16-17.

⁵⁰⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'deki antlaşma için müşriklerin fidiye olarak verdikleri şeyler ve gasp ettikleri mallarla ilgili konu⁵⁰⁵ ile Hâkim eş-Şehîd'in eserindeki⁵⁰⁶ konu ve ifadeler hemen hemen aynıdır. Özetle burada müşriklerin Müslümanlarla yıllık yüz köle teslim etmesi karşılığında kendi ülkelerine saldırmazlık ve ülkelerinde İslâm'ın hükümlerinin kendilerine uygulanmaması üzerine anlaşma yapmak isterlerse, Müslümanların onlardan bir çekinceleri olmadığı sürece böyle bir anlaşma yapamayacaklarını kaydeder. İmam Muhammed ve el-Mervezî olası yapılacak anlaşmada verilecek olan yüz kişinin kendi aralarından her hangi biri değil de, onların kölelerinden olmasına dikkat edileceğini, zira anlaşmanın asıl maksadının onların can ve mal güvenliğini tehlikeye atmamak olduğunu, köle yerine bedelini getirecek olurlarsa kabul edilebileceğini ifade ederler.

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de, İslâm'a giren kimselerin geçersiz olan eski nikahları ile ilgili konuda, bir nikahla iki kız kardeşle evlenmiş bulunan düşman bir kimse Müslüman olduğunda, nikahının geçersiz olacağını, ayrı iki nikâhla onları nikâhlanmışsa ve her ikisi de onunla birlikte Müslüman olmuşsa, birincisinin nikâhının geçerli, ikincisinin nikâhının ise geçersiz olacağı kaydedilir. Aynı şekilde bunu yapan kişi dârülişlâmda bir zimmî ise, sonra İslâm'ı kabul etmiş ve onunla birlikte iki kız kardeş de İslâm'ı kabul etmişlerse, sonucun aynı olacağı, Ehl-i kitaptan karı-koca İslâm'ı kabul ederlerse aralarındaki nikâhın devam edeceği zikredilir. Kadın Ehl-i kitaptan değilse veya Müslüman ise, aralarındaki ayrılık üç hayız döneminin geçmesine bağlıdır. Onlardan Müslüman olanı üç hayız müddeti geçmeden dârülişlâma gelecek olursa, Hicaz ulemasına göre durum yine böyledir. Irak ulemasına göre ise, ülkelerinin ayrı olması nedeniyle hem hükmen hem de fiilen aralarında ayrılık zuhur etmiştir. Bişr'in kızı Ümeyme Müslüman olmuş ve kâfir olup küfür yurdunda ikamet eden kocasından kaçmıştır. Rasûlullah (s.a.v.) Ümeyme'yi Süheyl b. Hanîf ile evlendirmiştir. Kâfir olan kocası İslâm'ı kabul edip gelmesine rağmen Rasûlullah (s.a.v.), karısını ona geri vermemiştir. İmam Muhammed bu hadisin ülkelerin ayrı oluşuyla aralarında ayrılığın meydana geldiğine dair bir delil olduğuna işaret eder. Düşman ehlinden biri dört kadını bir veya iki akitle nikâhlanmışsa ve sonra da o kadınlarla

⁵⁰⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, ss.25-41.

⁵⁰⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

birlikte esir düşmüşse, Muhammed eş-Şeybânî'ye göre onlardan ikisini seçer.⁵⁰⁷ Hâkim eş-Şehîd ise konuyla ilgili olarak bir harbî, kendi ülkesinde evli olan bir kadınla evlense, daha sonra da kadınla birlikte Müslüman olarak dârüliislâma gelse, yeni nikâh yapılmadan bu kadının kendisine helal olmayacağını, hür bir düşman erkek, dört kadınla evlenmiş olsa, daha sonra da eşleriyle birlikte esir düşseler, aralarındaki nikâhın ortadan kalkacağını ifade eder.⁵⁰⁸

Muhammed eş-Şeybânî *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*'de esirleri fidye ile kurtarmak konusunda, fidye karşılığında esirleri serbest bırakmanın, dünya malı için cihadı terk etmek olduğunu, bunun ise helal olmadığını belirtmiş ve delil olarak Rasûlüllah'ın (s.a.v.) Bedir gününde esirlerin mal karşılığında serbest bırakılmasını öneren Hz. Ebû Bekr'in (r.a.) görüşünü benimsemesi üzerine Yüce Allah'ın (c.c.) “Yeryüzünde savaşırken, düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir peygambere yaraşmaz”⁵⁰⁹ ayetini indirdiğini zikretmiştir.⁵¹⁰ Devamında o, eserin esirleri öldürmek veya serbest bırakmak bahsinde ise, Ebû Yûsuf'un aksine Hasan'ın, düşmanı ürkütmek ve korkutmak amacı dışında savaşmış olan esirlerin öldürülmesini istemediğini, Hammâd b. Ebî Süleyman'ın da savaş bittikten sonra esirlerin öldürülmesini tasvip etmediğini haber verir. Esirlerin öldürülmesi veya salıverilmesi konusunda ilgili Hz. Peygamber'in (s.a.v.) uygulamaları başta olmak üzere Hz. Ömer'in uygulamalarını örnek göstererek iki görüşü de anlatmasının ardından kaçmasından veya kimi Müslümanları öldürmesinden korkulmuyorsa, esirin öldürülmemesinin evla olduğunu ifade eden eş-Şeybânî, devlet başkanı esirleri öldürmeyi uygun görürse, onlara susuzluk ve açlıkla eziyet etmemesi yani işkence etmemesi gerektiğini Müslüman bir kimsenin Müslüman bir esir satın alıp ondan kâr elde etmesinin de uygun olmadığını zikreder.⁵¹¹

el-Mervezî ise eserinde esirlerle ilgili hükümleri farklı bap başlıklarında ele almış, “Kitâbü's-Siyer”⁵¹² başlığı altında *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*'de Hakem'in iki Bizanslı esir hakkında Hz. Ebû Bekir'e yazmış olduğu mektupta şöyle dediğini nakletmiştir: “Onlara

⁵⁰⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, C. V, ss. 88-100.

⁵⁰⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b-123a.

⁵⁰⁹ el-Enfâl 8/67.

⁵¹⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, C. IV, ss. 296-297.

⁵¹¹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*, C. III, ss. 124-135.

⁵¹² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b.

karşılık iki müdd⁵¹³ ölçęi dolusu fidye olarak altın verilse de almayın. Ya Müslüman olacaklar ya da onları öldürürsünüz. Hasan ve Atâ'nın esir öldürülmez. Ya fidye karşılığı serbest bırakılır ya da affedilir" sözünü aktarır. Ancak el-Mervezî, bunun ardından Ebû Yûsuf'un, Hasan ve Atâ'nın böyle bir sözünün olmadığını, devamında esirlere işkence konusuna değinmeden devlet başkanının esir alınan erkekleri öldürtebileceği gibi onları hayatta da bırakabileceğini, askerler arasında taksim de edebileceğini ilave eder. Devlet başkanının Müslümanlar için hangisinin yararlı olduğuna bakması gerektiğini belirten el-Mervezî'nin, kendi görüşünü açıktan beyan etmemekle beraber İmam Muhammed'in görüşüne katıldığı görülmektedir.⁵¹⁴

Yine *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de hiçbir açıklama yapmadan devlet başkanının düşman esirlerini isterse öldürebileceği, isterse beşte bir payını alarak geri kalanları ganimet olarak askerler arasında paylaşırabileceği kaydedilirken,⁵¹⁵ *el-Kâfi*'de ise komutanın esirleri, İslâm topraklarına getirilmeden, ihtiyaç duyulsa bile askerler arasında taksim edemeyeceği, esirleri satamayacağı, yürümeye güç yetiriyorlarsa dârülişlâma yürüterek getirmesi gerektiği, şayet yürümeye güç yetiremiyorlarsa ve ganimetler içerisinde ihtiyaçtan fazla yük hayvanı yoksa ve askerlerden bir kısmı esirleri taşıyabilecek güce sahip ise, askerlerin onları taşımaları gerektiği belirtilir. Devamla, komutan esirleri dârülişlâma götürme imkânı bulamadığında onların erkeklerinin öldürüleceğini, kadın ve çocuklarının ise bırakılacağını, ordunun imamı, herkesin kendi taşıma payını yüklenmesi için esirleri düşman topraklarında paylaştırmayı uygun görürse böyle de yapabileceğini ifade eder.⁵¹⁶

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de, esirleri fidye ile kurtarmak konusunda, esir alınan ve anne babaları beraberinde bulunan düşman çocuklarının Müslüman sayılmayacağı ifade edilir, ayrıca el-Mervezî'den farklı olarak eş-Şeybânî'ye göre dârülharpte ganimetler taksim edildiğinde veya satıldığında esir alınmış olan çocuk, bir Müslümanın payına

⁵¹³ **Müdd** (ç. emdâd): Iraklılara göre iki ritl-1 irakî miktarı yani 260 dirhemlik bir kaptır. Hicazlılara göre bir ritl-1 hicazî ile bir ritl-1 üçte biri kadardır. Bir müd, bir sâ'ın dörtte birine eşittir (875 gr kadar ağırlık, İki avuç dolusu kadar bir ölçü). Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 412.

⁵¹⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a-121b.

⁵¹⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 124-135.

⁵¹⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

düşerse, taksim veya satılma ile mülkü haline geldiği kişiye tabi olarak Müslüman olmuş sayılır ve ölecek olursa cenaze namazı kılınır.⁵¹⁷

el-Kâfi'de ise İmam Muhammed'den farklı olarak konu biraz daha ayrıntılı anlatılır, devamla dârülharp vatandaşı olan bir çocuk, esir alınarak İslâm ülkesine getirilse ve getirildiği İslâm topraklarında Müslüman olmadan ölürse, kâfir olan anne babası veya ikisinden birisi yanında yoksa onun cenaze namazının kılınacağı ancak esir edilen bir çocuğun annesi ve babasından birisi yanındayken veya ayrı ayrı, fakat aynı zamanda İslâm ülkesine getirilseler ve çocuk ölse, cenaze namazının kılınmayacağı belirtilir. Yine esirlerin İslâm'a girmemesi durumunda zimmîlere satılmasında bir sakınca olmadığına değinilir.⁵¹⁸

Muhammed eş-Şeybânî eserinin esirlerin zimmîlere satılması bahsinde, İslâm'a girip girmeme şartı koşulmadan Müslümanların elde etmiş oldukları esirleri taksim ederek dârüislâma getirdiklerinde kölelerin zimmîlere satılmasında bir sakınca olmadığına temas eder. Ancak ana babası beraberinde olmayan küçük bir çocuk esir alınmış ise, bu çocuğun zimmîlere satılmasının caiz olmadığını da ekler. Esirleri dârüislâmda emân altında olanlara satmanın caiz olmadığını belirtirken, Ehl-i kitaptan bir kadın çocuklarıyla esir düşüp bir kişinin payına düştükten sonra küçük olan çocuklarından biri Müslüman olacak olursa, o kişinin onları kâfir birine satmasının caiz olmadığını ifade eder.⁵¹⁹

Muhammed eş-Şeybânî *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de esirleri fidye ile kurtarmak konusunda Müslümanların esirleri değiş tokuş yapılabileceğini, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un da görüşlerinin bu olduğunu belirtmeden kendi görüşüymüş gibi zikreder.⁵²⁰ *el-Kâfi*'de ise genel olarak ganimet konusuyla birlikte esirlerin hükmü de işlenmekte olup, Ebû Yûsuf ile Ebû Hanîfe'nin arasında cereyan etmiş olan soru cevap şeklinde konu ele alınır. Ebû Hanîfe "Bir kimse, düşman halkından ele geçirdiği bir kişiyi öldürebilir mi veya onu devlet başkanına getirmeli mi?" şeklindeki soruya, "Bunların hangisini yaparsa yapsın, her ikisi de doğrudur" diye cevap verir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye

⁵¹⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. IV, ss. 296-297.

⁵¹⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a-121b.

⁵¹⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, ss. 380-382.

⁵²⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. IV, ss. 296-297.

göre de Müslümanlar için bunların hangisi hayırlıysa o yapılabilir. Ebû Hanîfe esirlerle ilgili yapılan işlem konusunda, “Öldürülür mü yoksa karşılığında fidye mi alınır?” şeklindeki soruya “Fidye alınmaz, öldürülür. Müslümanlar için daha hayırlıysa, devlet başkanı tarafından ganimet olarak dağıtılır, Müslümanların esirleri ile değiş tokuş yapılmasında bir sakınca yoktur. Satmak ise mekruhtur” diye cevap verir.⁵²¹

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de düşmanın hür olup olmaması ile ilgili ayrıntıya girilmeden, düşman esirler fidye olarak verilmeden önce Müslüman olurlarsa, artık fidye olarak verilmelerinin caiz olmadığı ifade edilir.⁵²² Hâkim eş-Şehîd'in naklettiğine göre düşmanlar hür bir kimseyi esir almalarından sonra bu esir Müslüman askerlerin ellerindeyken İslâma girse özgür olur.⁵²³

Muhammed eş-Şeybânî ganimet konusunu eserinin ikinci cildinde geniş bir şekilde ele almıştır. Enfâl (ganimetler) babına ganimetin esas manasını şiir beyitleriyle açıklayarak başlamaktadır. Daha sonra ganimet mallarının dağıtılmasının en önemli sebeplerinden birisinin savaşa teşvik olduğunu ifade eder.⁵²⁴ el-Mervezî eserinin “Kitâbü's-Siyer” başlığı altında ganimetlerle ilgili olarak rivayet edilen hadisleri zikreder. Rivayet ettiği hadislerde “Ganimetten çalmayın (gulul yapmayın)” ifadesi öne çıkar.⁵²⁵

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de humus konusu farklı rivayetlerle genişletilerek ele alınmaktadır. Bu hususta Said, “Ganimet tahsisi beşte birden yapılıyordu” diyerek Raûlüllah (s.a.v.) zamanında ganimet alındıktan sonra ganimetin beş kısma ayrıldığını haber vermektedir. Daha sonra Ömer'in (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.v.) payı ile ilgili olarak şöyle dediğini nakleder: Rasûlüllah'ın (s.a.v) üç safısı⁵²⁶ vardı; Benî Nadir, Fedek ve Hayber. Benî Nadir sadece karşıladığı ziyaretçi şahıs ve heyetlerin masrafları içindi. Fedek ise ibnu's-sebîl/yolcular içindi. Hayber'i ise üç kısma ayırdı; iki kısmını muhacirlere verdi, bir kısmı ile de ailesinin geçimini sağlıyordu. Bundan bir şey artarsa, onu da fakir muhacirlere veriyordu.⁵²⁷ Müellif konuyla ilgili “Ganimetin Paylaştırılması

⁵²¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b -126b.

⁵²² Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. IV, ss. 296-297.

⁵²³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

⁵²⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. II, ss. 121-132.

⁵²⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b.

⁵²⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. II, s. 134. **Safi:** Rasûlüllah (s.a.v.) ganimet pay edilmeden önce uygun göreceği kılıç, zırh, cariy ve benzeri şeylerden kendine ayırdığı paylara verilen isimdir. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 489.

⁵²⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. II, ss. 134-135.

ve Ganimet Alındıktan Sonra Gelenlerden Kimlere Verileceği” babında, devlet başkanının ganimetleri taksim edeceği zaman bu işe Müslümanlardan adaletli, güvenilir ve işlerin nasıl yapılmasını bilen tecrübeli birini görevlendirmesinin lazım olduğunu, beşte bir payı ayırdıktan sonra da onun başına güvenilir, âlim, kâtip ve dikkatli bir adam görevlendirmesi gerektiğini ifade eder.

İmam Muhammed bu taksimatların nasıl yapılacağını *es-Siyeru's-sağîr*'de ayrıntılı bir şekilde beyan ettiğini kaydetmektedir.⁵²⁸

İmam Muhammed'in *es-Siyeru's-sağîr*'de açıkladım dediği humus konusu *el-Kâfi*'de İbn Abbas'tan (r.a.) şöyle nakledilir: Ganimetin beşte birlik dilimi (humus), Rasûlüllah (s.a.v.) zamanında beş paya bölünüyordu: Allah ve Rasûlü'ne (s.a.v.) bir pay, Rasûlüllah'ın yakınlarına (Ehl-i beyt) bir pay, yoksullara bir pay, yetimlere bir pay, yolda kalmışlara da bir pay. Ebû Bekir, Osman ve Ali (r.a.) ise bunu üçe bölmüşlerdir: Yetimlere bir pay, yoksullara bir pay ve yolda kalmışlara bir pay. Ebû Ca'fer'in Muhammed b. Ali'den aktardığına göre Ali'nin (r.a.) ganimetin beşte biri konusundaki görüşü, Ehl-i beytin görüşü gibidir. Ancak o, Ebû Bekir ve Ömer'in (r.a.) görüşünden ayrılmayı uygun görmemiştir. el-Mervezî, İbn Abbas'ın (r.a.) şöyle dediğini nakleder: “Ömer (r.a.), bize ganimetten beşte birlik dilimi ayırarak onunla bekârlarımızı evlendirmeyi ve borçlarımızı ödemeyi teklif etti. Biz ise, bu parayı bize vermesinde ısrar ettik. Ancak o, bunu kabul etmedi.”⁵²⁹ Bu hususta el-Mervezî Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali'nin (r.anhum) (ganimet mallarını) beşe değil de üç paya ayırdıklarını ve bunların yetimlere, fakirlere ve yolculara verildiğini haber vermektedir.⁵³⁰

İmam Muhammed'in *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de belirttiğine göre çocuk, kadın, köle ve zimmiye pay verilmez. Savaşan hür Müslümanlara verilir. Bunun dışındakiler savaşıyor olursa, bahşiş alırlar. Kadınlara da yaralıları tedavi etmek, yemek hazırlamak gibi işler yaptıklarından dolayı bahşiş verilir. Muhammed eş-Şeybânî, konuyla ilgili İbn Abbas, Said el-Museyyeb, Ebû Hüreyre ve Fudale İbn Ubeyd'den rivayet edilen hadisleri delil gösterir. Bir valinin yukarıda sayılmış olan kişilere pay ayırması hükmünün geçerli olacağını belirtir. Hatta eş-Şeybânî'ye göre bu karar, aksini düşünen başka bir valiye havale edilse, o bu kararı iptal edemez ve onu yerine getirmesi gerekir. Müellif, konuya

⁵²⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 118-119.

⁵²⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b-120a.

⁵³⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

devam ederek hizmet etmek için ücretle tutulan kölenin pay alamayacağını altını çizer. Bu hususla ilgili olarak aktarıldığına göre Abdurrahman İbn Avf üç dinara bir hizmetçi tutmuştur. Bu kişi ganimetten pay isteyince, Rasûlullah (s.a.v) ona “bu dinarlar dünya ve ahiret nasibindir” buyurmuştur. İbn Abbas’tan ise ücretli kişiye pay verildiği rivayet edilmiştir.⁵³¹

Görüldüğü üzere İmam Muhammed konuyla ilgili kendi görüşünü beyan ettikten sonra mezkûr konuyu delillendirmekle kalmayıp aksi görüşü destekleyecek delilleri de zikreder. Bunun sebebi kendisinin böyle düşünmekle birlikte farklı görüşlerin de olduğunu haber vererek okuyucuya tercih etme imkânını sunmaktadır.

Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*’de mezkûr konuyu farklı rivayetler çerçevesinde ele almıştır. Buna göre Atâ (r.a.) Necd’de, İbn Abbas’a (r.a.) mektup yazarak “Kölenin, ganimette payı var mıdır? Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte savaşa katılan kadınların ganimette payı var mıdır? Bir çocuk ganimetten ne zaman pay sahibi olur, yakın akrabaların payı var mıdır?” diye sorar. İbn Abbas (r.a.) da ona, kölenin ganimetten payı olmadığını, ancak ona gönül alıcı az bir şey verileceğini yazar. İbn Abbas (r.a.), mektubuna şöyle devam etmiştir: Kadınlar, Rasûlullah (s.a.v.) ile birlikte savaşa çıkıyor ve yaralıların tedavisiyle uğraşıyorlardı. Hz. Peygamber de, onlara ganimetten gönül alıcı bir şeyler veriyordu. Ergenlik çağına ulaşınca kadar, çocuğun ganimette her hangi bir hakkı yoktur. Bu konuyla ilgili Hz. Ömer’in “kölenin ganimette payı yoktur” dediğini de nakleder.⁵³²

İki müellifin eserlerinde ele aldıkları konularda farklı rivayetler nakletmekle birlikte genel itibariyle aynı sonuca vardıkları görülmektedir. Ayrıca bazen aynı raviden iki farklı ve zıt sonuçlu rivayetlerin sadır olduğu da müşahede edilmektedir. Yukarıda bahsi geçen hususla ilgili olarak ücretle tutulmuş asker için ganimetten pay verileceği konusunda İbn Abbas’tan (r.a.) iki farklı rivayet yer almaktadır.

Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr’de İmam Muhammed devlet başkanının ganimetleri dârülislâma çıkarmadan satmasının ve taksim yapmasının doğru olmadığını söyler.⁵³³ el-Mervezî ise ganimetlerin İslâm topraklarında bölüştürülmesiyle ilgili olarak yine İbn Abbas’tan (r.a.), Rasûlullah’ın (s.a.v.) Medîne’ye gelmesinin ardından Bedir

⁵³¹ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, C. III, ss. 42-44.

⁵³² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

⁵³³ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, C. III, ss. 116-117.

ganimetlerini paylaştırdığını nakletmiştir. Muhammed b. İshâk ve Kelbî'den (rh.) ise Rasûlullah'ın (s.a.v.), Huneyn ganimetlerini Tâif'ten ayrıldıktan sonra, Ci'râne mevkiinde paylaştırdığını nakleder. Hayber'e gelince, Hz. Peygamber (s.a.v.), orasını fethetmiş ve orada İslâm'ın hükmü yürürlüğe girmiştir. Dolayısıyla orada pay edilmesi, Medîne'de pay edilmesi gibi idi. Bu nedenle ganimetleri, Hayber'den ayrılmadan önce orada taksim etmiştir.⁵³⁴

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de ganimetten çalmak konusunda; bir kişinin yükünde ganimetten çaldığı mal çıkarsa, dayak atılacağı, vurulan kamçuların kırkı geçmeyeceği, yaptığından dolayı yükünün yakılamayacağı ve el kesme cezasının da verilemeyeceği kaydedilir cumhurun görüşünün de bu olduğu belirtilir. Devamında, Şam ehlinin, ganimetten çalan kimsenin yükünün yakılacağı hususunda görüş belirttikleri de aktarılan eserde, Hasan'ın (r.a.) bu hususta şöyle dediği nakledilir: Çaldığı mal yükünden alınır ve yükü yakılır. Yükünde Kur'ân varsa yakılmaz. el-Evzâî'nin ise bu hadisi Hz. Hasan'dan merfû olarak kaydettiğini, ancak fakihlerin bu hadisin sahih olduğunu kabul etmediklerini belirtir. eş-Şeybânî çalan kimsenin yükü yakılmadığı gibi, ganimetten payının da kesilmeyeceğini ifade ederek bu görüşünü aklî delillerle pekiştirmiştir.⁵³⁵ el-Mervezî ise konuyla ilgili olarak Ebû Merzûk'un şu naklini eserine alır: "Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Hayber günü, şöyle buyurduğunu işittim: Kim Allah'a ve ahiret gününe inanıyorsa kendi suyuyla başkasının ekinini sulamasın. Paylaştırılınca kadar ganimetten bir şey satmasın. Müslümanlara ait ganimetten bir hayvan binip onu zayıflattıktan sonra, ganimet malları arasına iade etmesin. Yine ganimet mallarından olan bir elbiseyi giyip, onu eskittikten sonra ganimete iade etmesin." Müellife göre askerlerden birinin, ganimetlerden bir eşya çalması halinde eli kesilemeyeceği gibi kölesi veya mahrem bir yakını çaldığında da el kesme cezası verilmez.⁵³⁶

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de komutanın emri ile geçersiz olan ve olmayan tahsisler konusunda ifade edildiğine göre, dârülharbte komutan ordudan bir seriyye gönderse ve dörtte bir tahsis yapsa, onlar biraz uzaklaştıktan sonra onları desteklemek için ikinci bir seriyye gönderse ve "arkadaşlarınıza yetişin, tahsis ve diğer şeylerde ne alırsanız onlarla ortakısınız" derse, bunlar da daha önce ganimeti alan birinci seriyyeye yetişse ve topluca

⁵³⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

⁵³⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr* C. IV, ss. 57-60.

⁵³⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

karargâha dönseler, ikinci seriyye yapılan tahsisten bir şey alamaz. Fakat onlara yetiştikten sonra hep birlikte ganimeti alsalar, ikinci ganimetten tahsislerini alabilecekleri belirtilir. Ancak ikinci seriyye ganimet almadan önce birinci seriyyeye, başkanın kendilerini tahsislerde ortak ettiği haber verse, tahsisler aralarında eşit olarak taksim edilir.⁵³⁷ el-Mervezî destek güçlerinin payı konusunda, Ömer b. Hattâb'ın (r.a.) Sa'd b. Ebî Vakkâs'a (r.a.) yazdığı bir mektupta; "Sana Şam halkından bir birliği destek güç olarak gönderiyorum. Ölülere ayrılmadan önce yanına gelenleri de ganimete ortak et" dediğini, ayrıca buna; "Ebû Bekir (r.a.), İkrime b. Cehl komutasındaki beş yüz kişiyi, Yemen tarafına Ziyâd b. Lebîb el-Beyazî ve Muhâcir b. Ümeyye el-Mahzûrî'ye destek birliği olarak gönderdi. Birlik ulaştığında onlar Nüceyr'i fethetmişlerdi. Ebû Bekir, destek birliğini de ganimete ortak etti"⁵³⁸ bilgisini ilave eder. Yine Hâkim eş-Şehîde göre, ordu ganimet elde etse, fakat ganimet mallarını henüz dârüislâma nakletmemişken başka bir ordu gelse ve savaşmadan sadece ganimet mallarını dârüislâma götürmeye yardım etse, bunlar da ganimet malından pay alabilirler.⁵³⁹

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de düşmana karşı kâfirlerden yardım almak konusunda, Müslümanlar üstün bir durumda iken, başka bir düşman aleyhinde Müslümanların düşmandan yardım istemesinde bir sakınca olmadığı kaydedilmekte ve İbn Ubey'in beraberinde çıkıp kendisiyle birlikte savaşmayı teklif ettiğinde Rasûlüllah'ın (s.a.v.) onu geri çevirdiği ve "Biz müşriklerden yardım istemeyiz" buyruğu, kâfir birinin savaşa gelmesini uygun görmediğine delil getirilmektedir. Zübeyr, Necaşî'nin yanında bulunduğu zaman düşman Necâşî'ye saldırmış ve o gün Necâşî'nin ordusunda büyük bir cengâverlik göstermiştir. Şeybânî, düşman bayrağı altında ve düşman saflarında Müslümanların savaşmasını caiz görenlerin bu hadisi delil gösterdiklerini zikretmektedir.⁵⁴⁰ *el-Kâfi*'de ise konuyla ilgili olarak İbn Abbas'ın (r.a.); "Rasûlüllah (s.a.v.), Kurayza oğullarına karşı, Kaynuka oğullarının desteğini aldı. Ancak onlara ganimetten pay vermedi" şeklindeki rivayeti nakledilir. Dahhâk'tan (rh.) rivayet olunduğuna göre; Rasûlüllah (s.a.v.), Uhud gazvesi için Medine'den ayrılınca silahlı bir birlik gördü. "Onlar kim?" diye sordu. Ona "Falanca oğullarından Yahudiler" dediler.

⁵³⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. II, ss. 160-166.

⁵³⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

⁵³⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁵⁴⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. II, s. 170.

Bunun üzerine, “Biz kâfirlerden yardım almayız” buyurdu.⁵⁴¹ el-Mervezî eserinin “Ganimetlerle İlgili Diğer Hükümler” babında ise Ebû Yûsuf’un Ebû Hanîfe’ye, Müslümanların dârülharp halkına karşı müşriklerden yardım almasının hükmünü sorduğunu; Onun da, “ülkede geçerli, hâkim olan İslâm hükümleriyse ve Müslümanlar daha üstün ve daha güçlü durumda iseler, bir sakınca yoktur” şeklinde cevap verdiğini nakleler.⁵⁴²

Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr’de ganimetlerde bulunan yiyeceklerden taksimden önce yararlanma konusunda, devlet başkanı ganimetleri taksim edip, askerler arasında bölünmesi imkânsız olan basit bir şey kalırsa, devlet başkanı onu miskinlere tasadduk eder beytülmale göndermez denilmektedir.⁵⁴³ Hâkim eş-Şehîd ise eserinde Abdullah b. Ebî Evfâ’nın (r.a.) “Hayber’den ganimet olarak alınan yiyecekler az olduğu için paylaştırılmamıştı. Birimizin bir ihtiyacı olduğunda yetecek kadar alıyorduk” dediğini aktarır.⁵⁴⁴

Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr’de düşman topraklarında ganimet taksimi konusu, “Ganimetlerin Yüklendiği ve Askerlerin Bindiği Hayvanlar, Dârülharpte Ganimetlerin Taksimi Gibi Caiz Olan İşler”⁵⁴⁵ ve “Savaş Alanında Ganimet Tahsisi”⁵⁴⁶ bölümlerinde başlıklar altında geniş ve ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. el-Mervezî *el-Kâfi*’de ise ganimet taksiminin dârülharpte caiz olmadığı, dârülihlâma girdikten sonra ganimeti dağıtmada veya koruma altına almada bir sakınca olmadığını belirtir ve devamla, Ebû Yûsuf’tan yapılan bir nakil ile konuya şöyle açıklık getirilir: Komutan, ganimetleri taşıyacak araçlar bulamadığı zaman dârülharpte ganimet taksimi yapar. el-Mervezî, bu konudaki bilgilerin İmam Muhammed’in kitabında bulunduğunu da ekler.⁵⁴⁷ el-Mervezî’nin *el-Kâfi*’de Ebû Yûsuf’tan rivayet ettiği, İmam Muhammed’in kitabında buldum dediği konu *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*’de ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.⁵⁴⁸

İmam Muhammed *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*’de dârülharpte yiyecek içecek ve kullanılacak eşya konusunda, Müslümanların aldıkları ganimetlerden yiyecek ve içecek

⁵⁴¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

⁵⁴² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

⁵⁴³ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, C. IV, s. 19.

⁵⁴⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

⁵⁴⁵ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, C. III, ss. 136-149.

⁵⁴⁶ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, C. II, ss. 142-154.

⁵⁴⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

⁵⁴⁸ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*, C. III, ss. 136-149.

dışında kendilerinin ve bineklerinin yararlanmasının caiz olmadığını belirtir. Daha sonra konuyu biraz daha genişletir ve Hz. Ömer'in bir valisine yazdığı mektuptaki bilgileri aktarır. Bu mektupta zikredildiğine göre, mücahitler yiyip içmekte ve hayvanlarına yedirmekte serbesttirler. Ancak kim ganimetten bir şey satarsa, beşte bir payından ve Müslümanların paylarından borçlanmış olur. Nihavend günü hizmetçisinin kendisine getirmiş olduğu sepetin içerisindeki ekmek ve peyniri Selman'ın (r.a.) afiyetle yediğini haber verir. Böylece eş-Şeybânî İbn Abbas ve İbn Ebû Evf gibi sahabenin rivayetleri ile kendi görüşünü destekler.⁵⁴⁹

Hâkim eş-Şehîd ise ganimet malları içerisinde yiyecek ve hayvanlar için yem varsa ihtiyaç duyulduğunda bunların kullanılmasında bir sakınca olmadığını, aynı şekilde bir askerin ihtiyaç duyduğunda (ölüm tehlikesi varsa) ganimet malları arasında bulunan silahları, ihtiyacını giderdikten sonra geri yerine koyma şartıyla kullanmasında bir sakınca olmadığını belirtmektedir. Devamında İmam Muhammed'in de buna işaret ettiğini ifade eden "Düşman, Müslümanlara ok attığında bu okun tekrar düşmanlara atılması veya düşmanın elinden alınan kılıcın ona karşı kullanılmasında bir sakınca yoktur" şu sözleri ile el-Mervezî, son olarak Müslümanlardan birinin, ganimetler arasında bulunan herhangi bir eşyayı kullanmaması durumunda ölümüne yol açacak ise onu ganimet paylaşmadan önce kullanmasında bir sakınca olmadığını ifade eder.⁵⁵⁰ Burada özellikle belirtmelidir ki, Hâkim eş-Şehîd'in mezkûr konuya dair İmam Muhammed'den yaptığı rivayetler'in *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de bulunmaması dikkat çekici bir durumdur.

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de piyade ve süvarinin payları konusunda kaydedildiğine göre Müslümanların sahip oldukları ganimetleri paylaşmak istediklerinde Ebû Hanîfe'nin görüşüne göre süvariye biri kendisi, biri de atı için olmak üzere iki pay verilir. Piyadeye ise bir pay verilir. Ebû Hanîfe "atın payını Müslüman adamın payından üstün tutmam" demiştir ki bunun, Basra, Küfe ve Irak ehlinin görüşü olduğuna işaret edilir. Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise süvariye üç pay verilir. Bir pay kendisinin, iki pay da atınıdır. Bu da Hicaz ve Şamlıların görüşüdür. eş-Şeybânî bu görüşün hayvanın üstün tutulması anlamında olmadığını, verilmiş olan iki payın ata değil süvariye verildiğini beyan eder. Burada sadece süvarinin piyadeden üstün tutulduğunu belirtir. Bunun da icma

⁵⁴⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 120-123.

⁵⁵⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

ile sabit olduğunu ifade eder.⁵⁵¹ Yine İmam Muhammed'e göre saf kan Arap atı olmayan atlar konusunda ganimet taksiminde yük hayvanı at gibidir. Melez at ve katır da böyledir. Bu, Irak ve Hicaz ehlinin görüşüdür. Ganimetten pay hak etmede Arap atı ile diğer cins atlar aynı olduğu gibi at için alınan paylarda da durum aynıdır. Çünkü at için ganimetten pay almak, düşmanı korkutup ürkütmek içindir. Yüce Allah (c.c.) şöyle buyurur: "Bağlanıp beslenen atlar hazırlayın. Onlarla sizin ve Allah'ın düşmanlarını korkutursunuz."⁵⁵² Şam ehli ise, ata yakın olması durumunda ancak beygire pay verileceği görüşündedir. Delil olarak da Hz. Ömer'in görüşü zikredilir. Buna göre Ebû Musa, Hz. Ömer'e yazdığı mektupta, "düşmandan sırtı geniş, boyu kısa atlar ganimet aldık, bunların payı ne olacak?" diye sorar, Hz. Ömer de ona şu cevabı verir: "Ona beygir denir. Bak, ata yakın olanlara bir pay ver, böyle olmayanlara bir şey yoktur." Ömer İbn Abdulaziz'den de bu şekilde bir görüş rivayet edilmiştir. O, valisine, Hâlid İbn el-Velîd melez bir at getirerek "toprak yemek, buna pay ayırmaktan benim için daha sevimlidir" demiştir. Külsüm İbn el-Akmer'in şöyle dediği rivayet edilir: Şam'da atlar saldırdı, o gün Arap atları, ertesi sabah da melez atlar ganimete ulaştı. Başlarında Munzir İbn Ebi Hamsa el-Vadiî vardı. O, önce ulaşanı sonra ulaşan ile denk tutmam diyerek, bu durumu Ömer İbn el-Hattab'a (r.a.) sordu. Hz. Ömer de ona şöyle cevap verdi: "Vadiî'yi anası doğurmayaydı! Seni ne kadar zeki doğurmuş?!" Devamında İmam Muhammed, Şam ehlinden bazılarının ata iki, beygire de bir pay verdiklerini, bazılarının da beygire hiçbir şey vermediklerini, yabancı atın sahibinin, katır ve eşek sahibi gibi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵³

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de, Ebû Hanîfe'ye göre süvârinin ancak bir tek at için pay alacağını ve birden fazla atla savaşa katılana ancak atlardan biri için pay verileceğini zikreden İmam Muhammed, kendi görüşünün de bu olduğunu belirtir.⁵⁵⁴ Hâkim eş-Şehîd de konuyla ilgili olarak İbn Abbas'tan (r.a.); Hz. Peygamber'in (s.a.v.), Bedir günü, atlıya iki, piyadeye bir pay verdiğinin nakledildiğini haber vermiş⁵⁵⁵ ve *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de verilmiş olan misallere muhtasar bir şekilde yer verir.⁵⁵⁶

⁵⁵¹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 35-39.

⁵⁵² el-Enfâl 8/60.

⁵⁵³ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 39-41.

⁵⁵⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 37-38.

⁵⁵⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

⁵⁵⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de dârülharpte atın payı konusunda, savaşta kişinin atının telef olması veya öldürülmesi durumunda, süvari payını almaya hak kazanacağı ifade edilir. Devamında ganimetler kendisi piyade olduktan sonra alınmışsa yahut düşman onun atını alıp sahip olmuşsa, bu kişi yine süvarinin alacağı payı hak eder, insanlar atlarının telef olması yahut piyade durumuna düşmek korkusuyla savaşa katılmaktan kaçınacaklarından dolayı taksimatın bu şekilde yapılacağı beyan edilir. Hâlbuki devlet başkanının Müslümanları savaşa daha çok teşvik eden şeyi yapması lazımdır. Ayrıca, payı hak etmek, savaşmak amacıyla dârülharpte atın masrafını çekmekle olur, yoksa süvari olarak savaşmakla olmaz. Huneyin günü Rasûlullah (s.a.v.) süvarilere pay vermiştir. Hâlbuki kaleler piyade olarak fethedilmiştir.⁵⁵⁷

İmam Muhammed'in ifade ettiği üzere bir kimse atını sakınarak karargâhta bir ahırda bağlasa ve piyade olarak savaşsa, yine süvari payını almaya hak kazanır. Buna karşın dârülharbe piyade olarak girip bir at satın alsın ve üzerinde savaşsa, piyade payını alır. İbn Mübarek'in rivayetine göre ise bu kişi süvari payını hak eder. Devlet başkanının emri ile bir Müslüman, ordunun peşinde süvari olarak Dârülharbe girse ve atı telef olduktan sonra askerlere piyade olarak yetişse, kendisine süvari payı verilecektir. İmam Muhammed eserinde "Yük Hayvanlarının Payı" babında da konuyla ilgili olarak Hz. Ömer'in şöyle dediğini zikreder: At yolu (savaşa çıkılırken yolda belirlenen noktayı) geçtikten sonra ölürse, ona bir pay verilir. Bu rivayetin, Hz. Ömer'den yapılan "ganimet savaşa katılanlarıdır" şeklindeki rivayete aykırı olmadığını, çünkü dârülharbe süvari olarak girmenin savaşa süvari olarak girmek gibi olduğu belirtilir. Onun için savaşa katılmamış olsa bile orduya destek olarak gelenlere de alınan ganimetlerden pay düşer.⁵⁵⁸ el-Mervezî eserinde bu konuyu *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de bulunan misallerin haricinde fazladan bir şey eklemeyen kendisine özgü bir üslupla anlatmıştır.⁵⁵⁹

Muhammed eş-Şeybânî *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de ganimet payının miras kalması konusunda, ganimetler elde edilmesinin ardından onları dârülharpte taksim etmeden, satmadan ve sahiplenilmeden önce takviye kuvvet gelip onlara yetişse, alınan ganimette ortak olacaklarını, bundan dolayı onlardan (destek güçlerden) ölenlerin payının miras kalmayacağını belirtir ve bunun Hz. Ali'nin görüşü olduğunu, Hz. Ömer'e göre ise onun

⁵⁵⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, s. 40.

⁵⁵⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 41-42.

⁵⁵⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

payının varislerine kalacağını ilave ederek delillendirir.⁵⁶⁰ el-Mervezî'nin belirttiğine göre ise savaşa katılan kişi, ganimet ele geçirildikten sonra, İslâm topraklarına götürülmeden önce ölse veya şehit edilse, ganimetteki payı, mirasçılara verilmez. Ancak ganimet İslâm topraklarına götürüldükten sonra ölse veya şehit edilse, ganimetteki payı, mirasçılara verilir.⁵⁶¹ Ancak müellif bu kanaatini izah ederek İmam Muhammed'in yaptığı gibi söz konusu görüşün kime ait olduğunu belirtmez. *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de kaydedildiğine göre köleye savaşıma izni verilmediği halde, o sadece efendisiyle beraber hizmet için savaşa girmişse, kıyasa göre kendisine bir şey verilmez, istihsana göre ise ona bahşiş verilir. Sözleşmeli köle diğer köleler gibi ancak efendisinin izni ile savaşır. Efendisinin izni olmadan savaşır ve üstün başarı gösterirse, süvari ve piyade olsun, başarısı oranında kendisine bahşiş verilir. Kendisine savaş izni verilsin veya verilmesin, ganimetler alınmadan ve taksim edilmeden önce köle ölürse, efendisine bir şey düşmez. Ganimetlere sahip olunmadan önce efendisi köleyi satacak olursa kölenin bahşiş payı iptal olmaz.⁵⁶²

Köle efendisinin yanında olup, onun izniyle savaşa katılsa, kendisine gönül alıcı bir ödül verilir. Savaşa katılan çocuk, kadın, zimmî vatandaş ve mükâteb kölenin durumu da böyledir, diyen el-Mervezî, kölenin, savaşa katılmaksızın yalnızca efendisine hizmet etmekle uğraşması halinde ise ona hiçbir ödül verilemeyeceğini belirtir.⁵⁶³

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de hasta veya sağlam olsun, savaşsın veya savaşmasın, savaşta hazır bulunan herkesin ganimette ortak olacağı belirtilir ve şu hadisler delil olarak zikredilir: Rasûlluh (s.a.v.) bir kutsi hadiste şöyle buyurmuştur: "Süt emen çocuklar ve rükûa giden (beli bükülmüş) yaşlılar olmasaydı azabı üzerinize yağdırırdım." Rasûlullah'ın şöyle buyurduğu da rivayet edilmiştir: "Müminin en temiz kazancı, Allah yolunda savaşırken kazandığı ganimet, el emeği ve topraktan ürettiğidir."⁵⁶⁴ *el-Kâfi*'de ise askerlerden biri hastalansa veya yaralanıp çadırına konsa, bu sırada savaşçılar ganimeti ele geçirseler, onun da ganimetten tam pay alacağı kaydedilmektedir.⁵⁶⁵

⁵⁶⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, s. 112.

⁵⁶¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁵⁶² Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 51-52.

⁵⁶³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁵⁶⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 116-117.

⁵⁶⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de ifade edildiğine göre müşrikler, ganimetlere sahip olunmadan önce bir Müslüman askeri esir olsa ama öldürmeseler, esir düşmeden önce alınan ganimetten payının Müslümanlarca ayrılması gerekir. Ama bu kimse esir düştükten sonra alınan ganimetten pay alamaz.⁵⁶⁶ el-Mervezî'nin ifade ettiğine göre ise bir asker, esir düştükten sonra İslâm ordusu ganimeti ele geçirse, daha sonra kaçıp kurtularak bağlı olduğu orduya, ordu henüz düşman topraklarından ayrılmadan katılsa, daha sonra hiçbir çatışma olmasa bile, ordunun ele geçirmiş olduğu bütün ganimetlere ortak olur. Ancak bunun için esir düşmeden önce ordu ile birlikte savaşmış olması şarttır. Müellif devamla, komutanın, ganimet ele geçirildikten sonra herhangi bir savaşçıya ödül olarak ganimetten ek pay verme (tenfîl) yetkisinin olmadığını ilave eder.⁵⁶⁷

İmam Muhammed eserinin tahsisin geçerli ve geçersiz olduğu yerler konusunda ifade ettiğine göre komutan, dârülharpte üç kişiyi öncü olarak gönderip aldıkları ganimetlerin dörtte birini de onlara tahsis etse, onlar da birini esir alsın ve içlerinden biri onu azat etse veya akrabalık bağı bulunsun, esir azat olamaz. Söz konusu komutan onlara, “Ne alırsanız sizindir” derse ve mesele yukarıdaki gibi cereyan ederse, istihsan deliline göre içlerinden birinin azat etmesi yahut onun akrabası olması sebebiyle esiri azat emesinde bir sakınca olmaz, ancak kıyas deliline göre azat edilmez. Müellif devamla, konuyla alakalı olarak ihtilaflar üzerinde durmuştur. Şöyle ki, seriyye dokuzdan az iseler azat etmeleri sahih, dokuz ve daha fazla iseler caiz olmaz. Çünkü Rasûlullah (s.a.v.) dokuz kişilik seriyye göndermiştir. Diğer bir olasılığa göre kırk kişiden az iseler, azat etmeleri caizdir. Bir başka olasılık ise yüz kişiden az iseler, azat etmeleri caizdir. Çünkü Allah şöyle buyurmaktadır: “Şimdi ise, Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi...”⁵⁶⁸ İmam Muhammed bütün bunların muhtemel görüşler olduğunu, bir kimsenin bunlardan birini seçmesi halinde bu ihtimallerin içtihadta yeri olduğunu zikreder, devamında kendi görüşü olarak, kendim ise bunda bir vakit tayin etmiyorum ve diyorum ki, esirler, daha önce caydırıcı güçte değillerse, azat edilmeleri caizdir, bu güçte iseler caiz olmaz.⁵⁶⁹

⁵⁶⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 54-55.

⁵⁶⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁵⁶⁸ el-Enfal 8/66.

⁵⁶⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. II, ss. 164-166.

el-Mervezî ise eserinde konuyu gayet muhtasar bir şekilde zikreder ve İmam Muhammed gibi sayı konusunda bir miktar belirtmez. Şöyle ki, ganimet sancaklara paylaştırıldığında, bir cariye bir sancağa veya daha küçük bir birliğe düşse ve içlerinden biri, onu âzât etse, ortaklar az sayıda ise bu özgür kılma geçerli olur. Ancak ortakların sayıca çok olması durumunda ortaklık genel olur, bu durumlarda ise, ortaklardan birinin, köleyi özgür kılma yetkisi yoktur. “Az”, yüz ve aşığıdır. el-Mervezî bu konuda bir miktar belirtmediğini ifade eder.⁵⁷⁰

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de kendisinden daha önce malı alınmış olan kişinin malını ganimet arasında bulması durumunda, dağıtımdan önce onu karşılıksız alabileceği, dağıtımın ardından bulduğu takdirde isterse parasını vererek alabileceği ifade edilir. Muhammed eş-Şeybânî'ye göre bir Müslüman dârülharbe girip başka bir Müslümanın düşman tarafından ele geçirilmiş eşyasını para ile satın alıp dârüislâma geldiği zaman, bu malın önceki sahibi olan Müslüman isterse parasını vererek malı alabilir. Devamla, kendisinden malı alınmış kişi o malı taksimden sonra bulduğu takdirde alamaz diyerek el-Hasan ve ez-Zührî'nin şöyle dediğini aktarır: “Taksimden önce ve sonra sahibine geri verilmez.” Hz. Ebû Bekr'in de şöyle dediğini rivayet eder: “Delil ile sabit olursa taksimden önce veya sonra sahibine geri verilir.” Muhammed eş-Şeybânî kendi görüşünün de bu olduğunu beyan eder ve bu konuda zimmet ehlinin de Müslümanlar gibi olduğunu ekledikten sonra Mekhûl'dan şunun zikredildiğini aktarır: “Düşmandan bir kimse size bir Müslüman getirirsem bana fidyasını verir misiniz, derse, Müslümanların'da fidyasını vereceklerini söylemesi üzerine belirli bir miktar karşılığında onlarla anlaşta ve Müslümanı getirdi. Ancak anlaşmış oldukları düşman kişi asker arasında iken öldü. Bunun üzerine o Müslümanın fidyesi, getiren kâfir kişinin yakınlarına ödenir, denildi.” Bu bilgileri aktaran İmam Muhammed, düşmana kaçan köle veya cariyeyle galip gelen Müslümanlar zapt edecek olursa, taksimden önce sahibine karşılıksız olarak verileceğini ve Hz. Ömer'in, “cariye'den beşte bir payı alınıp taksim edilmiş ise, payına düştüğü kişindir, ama beşte bir payı alınıp taksim edilmemişse, sahiplerine geri verilir” dediğini belirtir.⁵⁷¹

⁵⁷⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁵⁷¹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. IV, ss. 113-116.

el-Mervezî ise “Kitâbü’s-Siyer” başlığı altında ilkolarak İbn Abbas’tan (r.a.): “Bir adam, ganimet mallarının arasında, önceden müşriklerin ele geçirdiği devesini buldu. Onu alıp alamayacağını Rasûlüllah’a (s.a.v.) sordu, o da, Onu ganimet paylaşılmadan önce bulduysan senindir. Paylaşıldıktan sonra bulduysan istersen parasını ödeyerek onu alabilirsin buyurdu,”⁵⁷² şeklinde naklettikten sonra konuyla ilgili olarak *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*’de ele alınan konuları kendi üslûbuyla muhtasar bir şekilde anlatmış ve İmam Muhammed’den farklı olarak eğer alınan mal, dirhem, dinar, para, misli mallardan ise, böyle bir malı eski sahibi paylaşmadan evvel bulursa karşılıksız olarak alabileceğini, paylaşımından sonra alması durumunda ise o malın dengini ödeyerek almak zorunda olduğunu ifade eder. Devamla Müslüman bir kimsenin kölesi, kaçarak düşmanlara sığınsa, daha sonra esir alınarak paylaşımında savaşıclardan birinin payına düşse, eski sahibinin onu karşılıksız alabileceğini, komutan kölenin parasını beytûlmaldden ödeyeceğini kaydeder.⁵⁷³

Yine eserinin “Ganimetler İle İlgili Diğer Hükümler” bahsinde Müslümanlara ait bir hayvan, düşmanlardan tarafa kaçsa, onlar da bu hayvanı kendi ülkelerinde alıkoysalar, ardından Müslümanlar, bu düşman beldesini ele geçirseler, sahibinin bu hayvanı paylaşımından önce karşılıksız olarak, paylaşımından sonra da değerini ödeyerek alabileceğini belirten el-Mervezî, Ebû Hanîfe’ye göre harbînin satmış olduğu köle müşterinin elinde bulunursa ücretini vermeden alır. İmam Muhammed ve İmam Ebû Yûsuf’a göre ise müşrikler köleyi ihraz etmişlerse ücretini öder. Kölenin esir alınmış olması durumunda, kölenin eski sahibi bu köleyi almak istiyorsa, alıcının vermiş olduğu parayı ona ödeyerek geri alabilir.⁵⁷⁴

Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr’de “Müslümanların Ganimet Aldıkları Yiyecek ve Hayvan Yemlerini Birbirlerine Satmaları” babında birçok misaller verilerek konu geniş bir şekilde ele alınmaktadır. Şöyle ki, ganimeti alan mücahitlerin her birinin dârüislâmda ganimetin ihrazından önce yiyecek ve hayvan yemlerinden alma hakkının bulunduğunu, birinin bunlardan çok miktarda alması halinde ihtiyacı kadarını alıp geri kalanı arkadaşları arasında taksim etmesi gerektiğini beyan eder. Eğer ele geçirdiği bu şeyi başkaları ondan alsın ve aldıklarını tüketmeden önce o kişi mahkemeye başvursa, bakılır, eğer bu kişi aldığı

⁵⁷² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120a.

⁵⁷³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁵⁷⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 126a.

o mala muhtaç birisi ise, mal kendisine iade edilir. İki taraf da zengin ise durum aynıdır. Alan kişi bu şeylere muhtaç değilse, o zaman ona haksızlık etmiş olur. Ama birinci kişi muhtaç olmayıp ikinci şahıs muhtaç ise, o zaman devlet başkanı bu şeyleri ondan geri almaz. Ama ikisinin de ona ihtiyacı yoksa o zaman devlet başkanının o şeyleri alıp başkalarına vermesi gerekir.⁵⁷⁵ el-Mervezî ise *el-Kâfi*'de mevzu bahis olan konuda kısaca şunları zikreder: Bir kimse ganimet malından hayvanları için yem alsın, İslâm topraklarına girdiğinde aldığı bu yemden bir kısmı artmışsa, bu artan kısmı, henüz paylaştırılmamışsa ganimet malları içine koyması, ganimet paylaştırılmışsa, elindeki yemi satması ve parasını sadaka olarak vermesi gerekir. Yemi veya yiyeceği düşman topraklarında, kendi ordusundan bir askere ödünç verse, ondan geri alması caiz olmaz.⁵⁷⁶

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de yanılma meydana gelen ganimetlerin taksimi konusunda ganimet mallarının taksimden önce savaşçıların mülkü olmadığı ifade edilir. Bundan dolayı kimileri esirlerden bazısını azat edecek olursa, yaptığı yerine getirilmez. Mesela biri cariye ile ilişkiye girip bu cariye çocuk doğacak olursa, onun ümmüveledi olmaz ve ondan nesep de sabit olmaz. Sadece şüpheden dolayı had cezasına çarptırılmaz.⁵⁷⁷ *el-Kâfi*'de ise bir askerın ganimet içindeki bir cariyeyi ümmüveled edinmesinin caiz olmadığı belirtilir. Zira nesep sabit değildir. Fakat kesinleşmiş bir mülkiyet hakkı bulunduğundan dolayı, ona zina cezası verilmez. Ama ilişki bedeli (ukr)⁵⁷⁸ ödemesi gerekir. Ayrıca cariye ve ondan doğan çocuk ganimete aittir.⁵⁷⁹

Muhammed eş-Şeybânî dârülharpte Müslüman olan birisinin mallarının durumu konusunda, dârülharpte İslâm'a girmiş olan kimsenin küçük çocuklarının da Müslüman olacağını dile getirir. Müslümanların onları ele geçirmeleri halinde hür olacaklarını ve onlara hiçbir zarar verilmeyeceğini bildirir. Askerlerden biri dârülharbe saldırıp orada Müslüman olan kişinin malından alsın ve malının alınmasının ardından o da Müslümanlara katılsa, taksimden önce veya sonra malı kendisine geri verilir. Sahibi Müslümanların ordu karargâhına gelmesinin ardından bir kişi onun malını helâk edecek veya sarf edecek olursa, ona tazminat ödemesi gerekir.⁵⁸⁰ Hâkim eş-Şehîd'in ifadesine

⁵⁷⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. IV, ss. 67-75.

⁵⁷⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁵⁷⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 149-155.

⁵⁷⁸ **Ukr:** Cariyeyle gayrı meşru ilişkiye girme tazminatı. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 585.

⁵⁷⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁵⁸⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. IV, ss. 3-18.

göre ise dârülharp vatandaşı olan bir kimse, orada İslâm'a girdikten sonra Müslümanlar bu ülkeyi ele geçirseler, onun elinde olan malları, köleleri ve küçük çocukları yine kendisine kalır. Ancak evleri ve toprakları feydir. Aynı şekilde büyük çocukları, gebe eşi ve anne karnındaki çocukları ganimetten sayılır. Dârülharp vatandaşı bir kimse, İslâm topraklarına girmesinin ardından Müslüman olsa ve Müslümanlar onun ülkesini fethetse, ailesi, malları ve çocuklarının hepsi ganimettir. Dârülharpte Müslüman olup dârülişlâma geçen kişinin dârülharpteki malları ülkesini Müslümanların feth etmeleri durumunda, feydir. Ancak küçük çocukları esir edilmez. Şayet mallarından bir kısmını, Müslüman veya zimmi bir kimseye emanet etmişse bu mal da feydir.⁵⁸¹

İmam Muhammed *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de savaş alanında ganimet tahsisi konusunu ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. O, devlet başkanının hiçbir kimseye sıkıntı ve çabasının karşılığı dışında bir şey vermesinin doğru olmayacağını, bunun dârülişlâmdan gönderilen seriyye için geçersiz olduğunu, ancak dârülharpte ordudan gönderilen seriyye için geçerli olduğunu zikreder. Dârülharpte ordu komutanı beşte birden sonra birini sağa, diğerini sola olmak üzere iki seriyye gönderse ve aldıkları ganimetin beşte birinden sonra üçte birini, diğerine de dörtte birini tahsis etse, bu işlemin caiz olduğuna belirtir. Her seriyye'nin getirdiği ganimetin, beşte bir çıkarıldıktan sonra kalan malların seriyye fertleri arasında eşit olarak dağıtılacağını, süvari ve piyadeye de eşit oranda verileceğini, bundan arta kalan olursa seriyye fertleriyle ordudaki bütün fertler arasında ganimet esasına göre paylaştırılmasının lazım olduğunu ifade eder.⁵⁸² Hâkim eş-Şehîd ise konuyla ilgili olarak bir grup askerin, bir kışla veya kamptan ayrılmasının ardından, ganimet malları ele geçirmeleri halinde, bu malların beşe bölünüp beşte birinin beytülmale alınacağını, geriye kalanların kışladaki veya kamptakiler arasında eşit olarak taksim edileceğini zikreder. Bu çıkışın komutanın izni ile olup olmaması veya geride kalan arkadaşlarının destek ve yardımcı güç konumunda olup olmamasının önem arz etmeyeceğini belirtir.⁵⁸³

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de komutanın emri ile geçersiz olan ve olmayan tahsisler konusunda ifade edildiğine göre, el-Missıysa⁵⁸⁴ şehrinin kumandanı şehirden bir seriyye

⁵⁸¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

⁵⁸² Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, ss. 142-154.

⁵⁸³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁵⁸⁴ **Missıysa:** Ceyhan nehrinin yukarısında Tarsus yakınlarında bir yer. Bkz. Yakûtî, *a.g.e.*, c. V, s. 144.

gönderse ve piyadeye bir şey vermeyip sadece süvarilere ganimet tahsisi yapsa, bu tahsis caiz olmaz. Böyle bir seriyyede genel ganimet tahsisinin caiz olmadığı belirtilir. Ancak bunlarla beraber mancınık kullanan bir grup ve kaleye girecek bir bölük gönderip çaba ve gayretlerine karşılık onlara bir ganimet tahsisinde bulunulsa, bu tahsisin caiz olacağı ifade edilir.⁵⁸⁵ *el-Kâfi*'deki ifadeye göre ise devlet başkanı tarafından müfreze⁵⁸⁶ olarak gönderilen bir birlik, el-Mıssıysa veya Malatya gibi büyük bir şehirden gönderilmiş ve bu askeri harekât sırasında ganimetler ele geçirmişlerse, aldıkları bu ganimetler şehir halkı ortak olamaz. Devlet başkanının izni olmadan bir veya iki kişi yukarıdaki şehirlerden gelip ganimet elde etseler de beşe bölünmez.⁵⁸⁷

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de Ebû Hanîfe ve Muhammed'e göre Müslüman biri eman olarak dârülharbe girip orada ticaret yapsa ve atlar, silah, evler ve benzeri şeylere sahip olsa ve daha sonra Müslümanlar o ülkeyi fethetseler, kişinin sahip olduğu gayrimenkuller dışındaki malların tamamı kendisine aittir. Taşınmaz malları ise Müslümanlar için feydir. eş-Şeybânî bu konuda Hz. Peygamber'in (s.a.v.) "Müşrikler birine bir tarla bağışlayacak olursa, tarla onun olmaz, aynı şekilde birine bir ev bağışlayacak olursa, evde onun olmaz" buyurduğunu nakleder.⁵⁸⁸ el-Mervezî ise eserinde *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de bahsi geçen konuyu anlattıktan sonra ilaveten şu konuya temas eder: Müslüman olan bir kimsenin bir kölesi Müslümanlara karşı savaşmışsa, o da ganimetten sayılır ve böyle bir kimsenin gebe bir hanımı varsa o da, karnındaki cenin de fey olur. Bir Müslümana, zimmî veya harbîye bıraktığı emanet, yine kendisine ait olur. el-Mervezî devamla, Müslümanlar böyle bir emaneti ele geçirmişlerse ve ganimeti paylaşırken onu da paylaşımına sokarak birisine vermişlerse, daha sonra gelen sahibi herhangi bir değer ödemededen onu alabileceğini, şayet müşrikler kendi ülkelerinde bu Müslümanı öldürmüş ve malını almışlarsa Müslümanlar bu ülkeyi fethettiklerinde, ganimet paylaşımından önce bu malı öldürülen kişinin mirasçılara karşılıksız olarak geri vereceklerini ifade eder.⁵⁸⁹

İmam Muhammed mürtedler hakkında verilecek hüküm konusunda hür olsun, köle olsun mürted kişinin tekrar İslâm'a dönmediği takdirde öldürüleceğini belirtir ve

⁵⁸⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. III, s. 169.

⁵⁸⁶ **Müfreze:** Türlü askerî görev ve hizmetlerin yapılması amacıyla küçük birliklerden, belli bir kuruluşa bağlı kalmadan geçici olarak oluşturulan grup. Bkz. *Türkçe Sözlük*, 11. B., Ankara, Türk Dil Kurumu Yay., 2011, s. 1722.

⁵⁸⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁵⁸⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, ss. 242-243.

⁵⁸⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

delil olarak Rasûlullah'ın (s.a.v.) “Dinini değiştirenı öldürün” buyurduğunu nakleder. Bu hadisin hem hürleri hem de köleleri kapsadığını belirtir. Nitekim İbn Ömer, İslâm'dan dönüp Hıristiyanlığa giren bir kölesini kendisi öldürmüştür. Çünkü irtidat etmekle, öldürme hususunda düşman hükmüne girmiştir. eş-Şeybânî, emana sahip olmayan düşman kişiyi her bir Müslümanın öldürme hakkına sahip olacağını, ancak iyi olanın, meselenin mahkemeye intikal ettirilmesi ve mahkemenin onun öldürölme emrini vermesi olduğunu, mürtedin tevbe etmesi istendiğinde tevbe etmesi halinde meselenin kendiliğinden çözüleceğini, bu için defalarca tekrarlanması durumunda yine tevbesinin kabul edileceğini beyan eder. Müellif tevbeler için bir sınır olmadığını, İbrâhîm en-Nehâî'nin görüşünün de bu olduğunu, Hz. Ali ve Ömer'e (r.a.) göre ise, üç defadan sonra tevbenin kabul edilmeyeceğini nakleder. Ebû Yûsuf'tan ise, aldatmasından dolayı öldürölür ve bu fiili tekrar ettiği takdirde kendisinden tevbe etmesi istenmeden öldürölür görüşünü aktarır.⁵⁹⁰

Hâkim eş-Şehîd ise mezkûr onuda *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'den farklı olarak mürted kimse kendisine vakit verilmesi isteğinde bulunursa, ona üç gün süre tanınacağını belirtir ve mürtedin öldürölmesinin gerektiğine esas olan delilin Hz. Peygamber'den (s.a.v.), Hz. Ali, Abdullah b. Mes'ûd ve Muâz b. Cebel (r.a.) gibi sahabeden nakledilmiş olduğunu ifade eder. Mürtedi İslâm'a davet etmeden öldürölmenin hükmü ile ilgili olarak, dinden çıkan kimseleri İslâm'a davet etmeden önce öldüren bir kimseye herhangi bir cezanın söz konusu olmadığını söyleyen el-Mervezî, mürtedin mallarının İslâm hukukundaki pay oranına göre Müslüman mirasçılara dağıtılacağını söyler ve Hz. Ali'nin (r.a.) bir mürtedi öldürölüğünü, malını da Müslüman olan mirasçuları arasında paylaştırdığını kaydeder.⁵⁹¹

İmam Muhammed'in *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de bir kimsenin irtidat ettiğine dair iki Müslüman şahitlik edecek olursa hâkim, mürted ile karısının artık bir ilişkisinin kalmadığına ve malının mirasçuları arasında taksim edilmesine karar verir. Hâkim hükmünü verdikten sonra o kişi Müslüman olarak geri dönüp şahitlerin kendisi aleyhindeki şahitliklerini inkâr edecek olursa, onun bunu inkâr etmesinden dolayı hâkimin verdiği karardan geri dönmeyeceğini ifade eder.⁵⁹² el-Mervezî ise eserinde bir

⁵⁹⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, ss. 166-167.

⁵⁹¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b.

⁵⁹² Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, ss. 209-210.

kimsenin dârülharbe katılması durumunda, devlet başkanının onun mirasını mirasçılara paylaştıracağını, o kişinin dârülharbe katılmasının ölümü konumunda olacağını, borcunun ödeneceğini, ümmüveledlerinin ve müdebber kölelerinin azat olacağını ve vasiyetlerinin iptal edileceğini, iddet beklemekte olan eşinin ona mirasçı olacağını belirtir. Devlet başkanının yukarıda saymış olduğumuz işlemleri yapmasından sonra mürted tevbe ederek dönerse imamın yapmış olduğu bütün işlemlerin geçerli olacağını, sadece malları olduğu gibi mirasçılarının elindeyse onu geri alabileceğini zikreder.⁵⁹³

Muhammed eş-Şeybânî *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de ifade ettiğine göre mürted dârülharbe intikal etmiş fakat hâkim onun intikal ettiğine karar vermemişse ve bu arada mürted olan kişi dârülişlâmda bulunan kölelerini âzâd etmiş yahut kendisiyle birlikte dârülharpte bulunan bir Müslümana onları satmışsa ve sonra da hâkim, onun iltihak ettiğine karar vermeden ve mallarını miras olarak taksim etmeden tevbe edip geri dönecek olursa, malının tamamı kendisine iade edilecektir.⁵⁹⁴ el-Mervezî'ye göre de aynı şekilde devlet başkanı, dinden çıkararak düşman ülkesine kaçmış olan bir kimsenin, o ülkeye sığındığına karar vermeden ve malını mirasçılara paylaştırmadan, o kişi tevbe ederek geri dönmesi halinde, bütün malları yine kendisinin olacaktır.⁵⁹⁵

Şerhu's-Siyeri'l-kebîr'de İmam Muhammed'e göre bir kimsenin irtidat ettikten sonra ve dârülharbe gitmeden önce kazandıklarının miras olarak kullanılabilmesi, Ebû Hanîfe'ye göre ise, bu müddet içerisinde kazandıklarının fey olacağı kaydedilir.⁵⁹⁶ Yine mürtedin kestiği hayvanın Hristiyan olsa dahi yenilemeyeceği belirtilir. Devamla eş-Şeybânî, mürted, yol kesicilik yaparken birini öldürecek olursa, kendisine kısas uygulanacağını, yanlışlıkla bir adam öldürecek olursa irtidat etmezden önce öldürmüşse, âkile⁵⁹⁷ durumunda olan yakınlarının diyeti ödeyeceklerini, irtidat ettikten sonra öldürmüşse diyeti kendi malından ödeyeceğini söyler.⁵⁹⁸ el-Mervezî ise dinden çıkanın işlediği cinayetin diyeti konusunda şu bilgileri verir: Bir mürted diyet ödemek zorunda olduğu bir cinayet işlerse, bu diyeti âkile üstlenmez, dolayısıyla yaraların ve organ

⁵⁹³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b.

⁵⁹⁴ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, ss. 155-156.

⁵⁹⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b.

⁵⁹⁶ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, ss. 149-150.

⁵⁹⁷ **Âkile:** Kasıtsız olarak işlenen cinayet diyetini veya "gurre" denilen malî tazminatı yüklenip ödeyen asebe, aşiret, divan üyeleri, meslek kurluşları vb.dir. Herbirine âkil, tümüne birden de âkile denir. Bkz. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 20.

⁵⁹⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, ss. 212-214.

kayıplarının diyeti mürtedin kendi malından alınır Mürtedin gasp ve itlaf suçlarını işlemesi halinde bu zararlar aynı şekilde onun kendi malından ödenir. Bir kimsenin dinden çıktıktan sonra kazandığı mal bulunursa, bütün borçlar bu maldan ödenir. Müellif yine mürtede yönelik işlenen bir cinayetin heder olduğunu yani bu cinayetin cezalandırılmayacağını zikreder.⁵⁹⁹

Muhammed eş-Şeybânî'nin belirttiğine göre irtidad eden kadın, hür ya da, cariye olsa öldürülmez. Hür ise hapsedilir ve İslâm'a dönmeye zorlanır. Ama cariye ise ev sahiplerinin onun hizmetlerine ihtiyaçları olması durumunda, onlara hizmet etsin diye kendilerine teslim edilir. Onlar İslâm'a dönmesi için kendisini zorlayacaklardır.⁶⁰⁰ el-Mervezî ise bu konuyla ilgili İmam Muhammed'den farklı olarak İbn Abbas'ın (r.a.) "Bir kadın mürted olursa hapsedilirdi, öldürülmezdi" dediğini, Hz. Peygamber'in (s.a.v) de savaşta müşrik kadınları öldürmeyi yasakladığını, "Ondan ölümü uzaklaştırın, malı ve elbisesinin hepsi o mürted kadına aittir" buyurduğunu nakleder. Mürted kadının alım-satım, köle azat etme ve hibe gibi bütün yaptıklarının caiz olduğunu, mürted bir erkek kölenin ise dinden çıkışı nedeniyle öldürüleceğini, kazandıklarının ise sahibine ait olduğunu, mürted bir cariyenin öldürülmeden hapsedileceğini, böyle bir kadının hapiste veya dârülharpte ölmesi durumunda, malının mirasçılara dağıtılacağını ifade eder.⁶⁰¹

eş-Şeybânî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de müşrik araplar ve harp yurdunda bulunan mürtedler konusunda karı-koca irtidat ederek dârülharbe gidecek olsalar ve kadın orada kocasından hamile kalıp doğum yapsa ve Müslümanlar düşman topraklarına sahip olup o doğan çocuğu ele geçirecek olsalar, çocuğun Müslümanlar için fey olacağını ve Müslüman olmaya zorlanacağını, doğan çocuk büyüyüp onun da çocuğu olsa ve Müslümanlar bu çocuğu ele geçirecek olsalar, çocuğun fey olacağını ama Müslüman olmaya zorlanmayacağını belirtir.⁶⁰² Hâkim eş-Şehîd de *el-Kâfi*'de aynı meseleleri ele almış ve ek olarak çocuğu dârülharbe sadece babası götürmüş, anne Müslüman olarak dârülislâmda kalmışsa, o zaman çocuğun ganimet olmayacağını, aynı şekilde annesi Müslüman olarak ölmüşse, annenin Hıristiyan bir zimmîye olması durumunda da hüküm böyle olacağını, ayrıca ahdini bozan zimmî bir babanın, dârülharp vatandaşı olma

⁵⁹⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b.

⁶⁰⁰ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. V, ss. 166-167.

⁶⁰¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b-124a.

⁶⁰² Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, C. v, ss. 197-198.

konusunda dinden çıkan ve düşman ülkeye sığınan bir Müslümana benzeyeceğini ifade eder.⁶⁰³

Konu ile ilgili şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür:

Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*'nin “Kitâbü’s-Siyer” bölümünü kanaatimizce İmam Muhammed’in *el-Asl* adlı eserinin esas konularını kapsayacak şekilde kısaltarak kaleme almıştır. Durum böyle olunca *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr* gibi İslâm devletler hukuku ile ilgili telif edilmiş olan beş ciltlik en geniş eser olması konuların hepsine vakıf olması anlamına gelmez. Bununla birlikte *el-Kâfi*, muhtasar eser olmasına rağmen yukarıda da şahit olduğumuz gibi sade bir üslûpla konuları arz etmesi, mezkûr konularla ilgili fikrini beyan edip delillerle üzerinde durması bakımından kendine özgü özellikleri olan bir eserdir.

el-Mervezî *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*’deki ihtilaflı olmayan bazı konuları anlaşılır bir şekilde zikretmiş, üzerinde durup yorum yapmamıştır. İhtilaflı konularda ise ihtilaf eden tarafları ve delillerini zikretmiş, delilleri analiz ettikten sonra sunulmuş olan delillerde yanlış anlaşılmış olması muhtemel olan kısımlar üzerinde kıymetli yorumlar yapmış, “bize gelen bilgiye göre ...” diyerek kendi kanaatini belirtmiş, hatta bazı konularda İmam Muhammed’in aksine görüş serd etmiştir.

Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*’de “Kitâbü’s-Siyer” başlığından sonra üzerinde duracağı konularla ilgili delillere yer vermiş ve konuların gidişatına göre gerekli olan yerlerde de deliller zikretmiştir. Delil olarak başta Kur’ân olmak üzere hadisler ve ulemanın görüşleri yer alır.

Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr ve *el-Kâfi* arasındaki en bariz fark, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*’in sadece devletler hukuku ile ilgi kaleme alınmış olmasına karşın, *el-Kâfi*’nin genel itibarıyla furu’ konularını içeren bir eser olmasıdır. eş-Şeybânî, *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*’de meseleleri incelerken konuya dair hadisleri senetleriyle beraber nakleder, konuyla alakalı misaller verir, zamanında yaşanmış bazı olaylardan bahseder, ele alınan konuyu en ince ayrıntısına kadar araştırmaya özen gösterir ihtilaf edilen konularda iki tarafın delillerini inceler ve delillerin sıhhat durumlarıyla ilgili bilgiler verir. Daha sonra konuyla ilgili kendi kanaatini beyan eder. O, konuya sadece tek taraflı bakmayıp, konuyla ilgili farklı

⁶⁰³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124a.

görüşleri zikretmesinin ardından delilleri analiz eder ve kabul etmediği görüşleri çürüterek doğru olduğuna inandığı fikirlerini beyan eder. Müellif eserini yazarken sadece Ebû Hanîfe ve onun halkasında tartışılmış olan meseleleri kaydetmeyip, kendisine has usul ile sistematik bir şekilde kendi etrafında oluşan olayları ele alarak da okuyuculara sunmaktadır.

İmam Muhammed *Şerhu's-Siyeril-kebîr*'de çoğu zaman konuyu en ince ayrıntısına kadar ele almakla beraber bazen önemli sayılabilecek ayrıntılar eserinde görülmemektedir. Bunun sebebi söz konusu meselenin herkes tarafından malum olup, izaha muhtaç olmadığını düşünmesi olabilir. Ayrıca eser devletler hukuku ile ilgili yazılmış geniş hacimli kitap olduğu için küçük ayrıntıların gözden kaçmış olması muhtemeldir. el-Mervezî eserinde bu açığı ustalıkla kapatmıştır. Çünkü elinde mezkûr konuyla ilgili yazılmış geniş çaplı bir eser bulunmaktadır. Bu itibala o, eseri iyice inceledikten sonra konuya vakıf olmasından dolayı bazı ilavelerde bulunabilme imkânına sahip olmuştur.

el-Mervezî eserinde zamanında meydana gelmiş olan olayları örneklerinde kullanmıştır. Muhammed eş-Şeybânî'den sonra yaşamış ulemanın eserlerini de kaynak göstermiştir. *el-Kâfi* daha önce de ifade ettiğimiz gibi Hanefî mezhebinin genel olarak bütün konularını kapsayan muhtasar bir eserdir. Bundan sebep el-Mervezî, devletler hukuku ile ilgili bahisleri ele alırken önemli bulduğu konuları mana bütünlüğüne sadık kalarak muhtasar bir şekilde sunmaya çalışmıştır. İncelediği konulara dair birkaç hadisi özet olarak delil göstermiş, bazı konuları anlatırken İmam Muhammed'in diğer eserlerine de atıfta bulunmuştur. Örneğin, el-Mervezî cariyeyi rehin olarak bırakmak konusunda, eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu'l-kebîr*'ini referans göstermiştir.⁶⁰⁴

2. el-Asl, el-Kâfi ve el-Mebsût'un "Kitâbü's-Siyer" Bölümlerinin Mukayesesi

Bu başlık altında Hanefî mezhebinin temel eserleri olan *el-Asl*, *el-Kâfi* ve *el-Mebsût*'un "Kitâbü's-Siyer" bölümündeki bağ ve ilişki tespit edilmeye çalışılacaktır. Mezhebin ilk ve hacimli eseri şüphesiz İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-Asl* adlı eseridir. Bu eser Hanefî mezhebinde cevaplanmış hemen hemen bütün konulara şâmil olup

⁶⁰⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 21b.

öncelikle Ebû Hanîfe olmak üzere öğrencileri Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî gibi fıkhîta derin bilgiye sahip olan ulemanın görüşlerini içermektedir. Bundan sonra kaleme alınmış olan eserlerin İmam Muhammed'in *Kitâbü'l-Asl (el-Mebsût)* eserinden yararlanmış olmaları kaçınılmazdır.⁶⁰⁵ Bunun bariz örneği Hanefî mezhebinin en önemli muhtasar eserlerinden olan *Muhtasarü't-Tahâvî*, *Muhtasar'l-Kerhî* ve Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin *el-Kâfi*'sidir. Eserinin mukaddimesinde zikrettiğine göre Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*'sini, İmam Muhammed'in *el-Mebsût*'u ile *el-Cevâmi'* adlı eserlerden tekrarları çıkartmak ve kısaltmak suretiyle telif etmiştir.⁶⁰⁶ el-Mervezî eserinin "Kitâbü's-Siyer" bölümünün büyük bir kısmında *el-Asl*'dan faydalanmış olduğu görülmektedir. Şemsü'l-Eimme es-Serahsî'nin *el-Mebsût*'u ise *el-Kâfi*'nin elimizdeki tek şerhi olma özelliğine sahiptir. es-Serahsî eserinin mukaddimesinde her konuda güvenilir görüşle yetinerek, meselelerin açıklanmasında etkili olabilecek bir şerh kaleme aldığını belirtmiştir.⁶⁰⁷ Bu cümleden anlaşılıyor ki, es-Serahsî *el-Mebsût*'u yazarken sadece *el-Kâfi*'ye bağlı kalmamıştır. Tezimizin ana konusu olan "Kitâbü's-Siyer" bölümü incelendiğinde de bunu açıkça görmek mümkündür.⁶⁰⁸

el-Asl'da "Kitâbü's-Siyer" başlığı altında ilgili konuda hadis rivayetleri nakledildikten sonra Ebû Yûsuf ve Ebû Hanîfe arasında soru cevap (قال-قلت) şeklinde anlatım cereyan eder.⁶⁰⁹ el-Mervezî ise *el-Kâfi*'de konuları soru cevap şeklinde işlemeyip *el-Asl*'da verilmiş olan cevapları mana bütünlüğünü bozmadan muhtasar ve muntazam bir biçimde düz metin olarak telif etmiştir. İmam Muhammed her konuya ayrı bir bap açarken, el-Mervezî *el-Asl*'daki bap başlıklarından konuları yakın olanlarını tek bap altında sunmuştur.⁶¹⁰ es-Serahsî ise *el-Mebsût*'ta, *el-Kâfi* ile aynı baplar üzerinde durmuştur. Gerektiğinde açıklamalarda bulunmuş, ulemanın görüşlerini de zikretmiştir.⁶¹¹ Genel olarak *el-Asl*'da pek çok konuya değinilmiş olmasından dolayı konuyu sınırlı tutmak için burada sadece üzerinde çalışmış olduğumuz eser olan *el-Kâfi*'de zikredilmiş olan meseleler incelenecektir.

⁶⁰⁵ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 421.

⁶⁰⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 1b.

⁶⁰⁷ Serahsî, *el-Mabsût*, C. I, s. 3.

⁶⁰⁸ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 3-150.

⁶⁰⁹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 436.

⁶¹⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 1b.

⁶¹¹ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 35.

İmam Muhammed *Kitâbü'l-Asl*'da “Kitâbü's-Siyer: Düşman Toprağı Hakkında” (كتاب السير في ارض الحرب) başlığı altında konuyla ilgili hadisleri senetleri ile beraber vermiştir. Üzerinde duracağı konulara ilişkin rivayetleri mukaddimede zikretmekle hem konuların iyi anlaşılmasını hem de konu ile ilgili delilleri açıklamayı amaçlamıştır.⁶¹² el-Mervezî ise *el-Kâfi*'de “Siyer Kitabı” (كتاب السير) diye zikretmiş olduğu başlık altında birazdan göreceğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere *el-Asl*'da oluğu gibi konularla ilgili hadisler rivayet etmiştir. Fakat muhtasar eser olması nedeniyle hadislerin senetlerinin tamamını vermemiş, sadece ilk râviyi ve hadis metninin tamamını veya bir kısmını zikretmiştir.⁶¹³ *el-Mebsût*'ta ise, “Siyer Kitabı” (كتاب السير) başlığı altında siyer ve sîret kelimelerin anlamları açıklanarak konuya başlanmış, daha sonra Müslümanların müşriklere karşı tutumları, cihadın türleri ve cihadın fazileti konularına değinilmiş ve konuyla ilgili hadislerin sadece metinleri verilmiştir.⁶¹⁴ *el-Asl*'da rivayet edilmiş olan hadislerin büyük bir kısmı hem *el-Kâfi*'de hem de *el-Mebsût*'da mevcuttur. Bütün hadislerin rivayet edilmemiş olmasının sebebi ise, aynı konu ile ilgili birden fazla hadis bulunmasıdır. İşte bu yüzden el-Mervezî ve es-Serahsî eserlerine hadislerin tamamını almamışlardır.

Hanefî ekolü çerçevesinde yazılmış olan örneğin *Şerhu Muhtasari'l-Kerhi*⁶¹⁵ ve *Muhtasaru't-Tahâvi*⁶¹⁶ incelendiğinde “Kitâbü's-Siyer” başlığı altında cihadın öneminden bahsedildiği görülmektedir.⁶¹⁷

el-Asl ve *el-Kâfi*'nin Siyer Kitabı'nın en başında Ebû Süleyman, Ebû Hanîfe, Alkama b. Mersed, Abdullah b. Büreyde'nin babası Büreyde kanalıyla rivayet edilmiş olan hadiste, savaş kuralları ile ilgili önemli bilgiler verilmektedir. Hz. Peygamber'in bu hadiste savaş kuralları, ordu komutanlarına yapılan tavsiyeler ve zimmetin anlamı gibi İslâm devletler hukukunun ana konularının hatlarını çizmiş olduğu müşahede edilmektedir. *el-Kâfi* muhtasar eser olmasına rağmen bu hadisin senedindeki râvilerin Ebû Süleyman hariç tamamının ve hadis metninin tam olarak eserde bulunmuş olması

⁶¹² Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 421-436.

⁶¹³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b-121b.

⁶¹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, C. X, ss. 3-5.

⁶¹⁵ Güney, *a.g.e.*, ss. 9-36.

⁶¹⁶ Tahâvî, *a.g.e.*, ss. 257-268, 281-295.

⁶¹⁷ Tahâvî, *a.g.e.*, s. 281; Güney, *a.g.e.*, s. 12.

dikkat çekmektedir.⁶¹⁸ *el-Mebsût*'da ise es-Serahsî hadisin bir kısmını rivayet etmiş ve konuyu Âl-i İmrân süresinin 125. ayeti başta olmak üzere pek çok delillerle ele almıştır.⁶¹⁹

İmam Muhammed→İmam Ebû Yûsuf→ el-Kelbî Ebû Sâlih→ İbn Abbas (r.a.) yoluyla şöyle nakledilmiştir: “Ganimetin beşte birlik dilimi (humus), Rasûlüllah (s.a.v.) zamanında beş paya bölünüyordu: Allah ve Rasûlü’ne bir pay, Rasûlüllah’ın yakınlarına (Ehl-i Beyt) bir pay veriliyordu. Daha sonra Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Ali (r.a.), bunu üç paya bölmüşlerdir: Yetimlere bir pay, yoksullara bir pay ve yolda kalmışlara bir pay.” *el-Asl*'da⁶²⁰ senedi tam olarak aktarılmış olan bu hadisin, *el-Kâfi*⁶²¹ ve *el-Mebsût*'taki senedinde sadece İbn Abbas bulunmaktadır.⁶²²

el-Asl'da genel konuyla alakalı olarak toplam elli üç hadis rivayet edilmişken, *el-Kâfi*'de bu sayı otuz bir hadis ile sınırlanmıştır.

el-Mebsût'da ise es-Serahsî üzerinde durduğu meselede ihtiyaç duyduğunda konuyla alakalı ayet, hadis ve diğer mezhep imamlarının görüşlerini nakletmiştir. Konuyu fazla uzatmamak için yukarıdaki hadis örnek göstermekle yetinilmiştir. Bu giriş bilgisinden sonra *el-Asl*, *el-Kâfi* ve *el-Mebsût* adlı eserleri altı başlıkta mukayese edebiliriz.

a. İslâm Ordusunun Kâfirlere Karşı Tavrı

İmam Muhammed *el-Asl*'da dârülharpte ordunun savaşı bahsinde, savaştan önce İslâm'a çağrı konusunu ele alırken, önceden İslam davetinin ulaştığı düşman ordusunun İslâm'a davet edilmesinin de, davet edilmemesinin de güzel (caiz) olduğunu, düşmanı İslâm'a davet etmeden gece veya gündüz saldırmak, kalelerini yakmak ve suya gark etmekte bir sakınca olmadığını, ganimetlerin de İslâm ülkesine getirilmeden ve dârülharp topraklarından çıkartılıp ihraz edilmeden paylaşırılamayacağını belirtir.⁶²³ Hâkim eş-

⁶¹⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b.

⁶¹⁹ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 3-150.

⁶²⁰ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 434.

⁶²¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 119b.

⁶²² Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 11.

⁶²³ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 436.

Şehîd ise *el-Kâfi*'de "İslâm Ordusunun Kâfirlere Karşı Tavrı" babında konuyla ilgi aynı meselelere değinir.⁶²⁴ es-Serahsî de *el-Mebsût*'ta *el-Kâfi*'deki gibi hemen hemen aynı bap başlıklarını kullanmıştır. Ancak savaştan önce İslâm'a davetle ilgili *el-Kâfi*'de zikredilmediği halde, el-Mervezî'nin İslâm davetinin ulaşmadığı bir ülkeye İslâm ordusunun İslâm'a davet etmeden saldırmasının caiz olmadığını beyan ettiğini kaydeder. es-Serahsî, düşman kalelerinin ateşe verilmesi ile ilgili olarak ise el-Mervezî ile benzer ifadeleri kullanır ve konuyu pek çok örnek vererek açıklar.⁶²⁵ Devamla müellif davet yapılmadan düşmana saldırılması halinde günahkâr olunacağını, fakat Hanefîlere göre Müslümanların neden oldukları can ve mal kaybını ödemekle yükümlü olmadıklarını ifade eder. Ayrıca konuyla ilgili hadislerle İmam eş-Şâfiî ve el-Evzâî gibi ulemanın görüşlerine de yer verir.⁶²⁶

el-Asl'da esirlerle ilgili hükümler konusunda dârülharpte esirlerin taksim edilemeyeceği, askerin taşıma imkânı varsa komutanın esirleri taksim etmesinde bir sakınca olmadığı, askerin taşıma imkânı yoksa ve esirlerin de yürümeye mecalleri yoksa erkeklerinin öldürüleceği, kadın ve çocuklarının ise bırakılacağı fakihlerin de bu konuda ihtilaf ettikleri ifade edilir.⁶²⁷ *el-Kâfi*'de ise ganimetin dârülharpte paylaştırılmayacağını zikredilmesinin ardından taksim yapılması halinde caiz olduğu belirtilir. Müellif bu konuyu biraz daha izah eder ve komutan esirleri taşımak için araç bulursa, esirlerin o araçlarla taşınabileceğini Ebû Yûsuf'tan nakleder⁶²⁸ ve benzer ifadelerin İmam Muhammed'in kitabının bazı rivayetlerinde bulunduğunu da ekler.⁶²⁹ es-Serahsî *el-Mebsût*'da aynı konulara değinir ve *el-Kâfi*'de bulunan kısa ibareleri açıklar. Örneğin; *el-Kâfi*'de esirlerin erkeklerinin öldürülüp kadın ve çocuklarının bırakılacağı konusunu izah ederken es-Serahsî, erkek esirlerin öldürülme sebebinin serbest kalmaları halinde tekrar güç oluşturup saldırma olasılığının olduğunu, kadın ve çocuk esirlerin sağ bırakılmasının nedeninin ise düşman askerlerin bunlardan yararlanma olasılığı olduğunu belirtir.⁶³⁰

⁶²⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b. Ayrıca bkz. Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-kebîr*, C. II, ss. 133, 153.

⁶²⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, C. X, ss. 35-36.

⁶²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, C. X, ss. 37-41.

⁶²⁷ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 438.

⁶²⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

⁶²⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b. Ayrıca bkz. Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-kebîr*, C. II, ss. 133, 153.

⁶³⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, C. X, s. 42.

b. Ganimetlerle İlgili Hükümler

İmam Muhammed *el-Asl*'da komutan dilerse beşte birini hazineye ayırdıktan sonra fethedilen araziye savaşa katılan askerler arasında bölüştürebileceğini, dilerse Hz. Ömer'in Sevâd arazisinde yaptığı gibi eski sahiplerine bırakarak onları haraca bağlayacağını belirtir ve Hz. Ömer'den bize gelen bilgi böyledir diye de ekler.⁶³¹ *el-Kâfi*'de konu aynı şekilde anlatılır fakat elde edilen haracın Allah'ın kitabındaki gibi beş paya ayrılacağı zikredilir.⁶³² *el-Mabsût*'ta da konu aynen zikredildikten sonra bu konudaki tartışmalara yer verilir. Devamla konuyla ilgili eş-Şâfi'ye göre komutanın fethedilen arazinin beşte birini devlet hazinesine ayırmasının ardından askerlere dağıtılmasının gerekli olduğu el-Kerhî'nin ise bu konuda eş-Şâfi'ye muhalif olduğu kaydedilir.⁶³³

İmam Muhammed *el-Asl*'da humusun Allah'ın kitabında belirtildiği gibi beş paya ayrıldığını ancak Ebû Bekir, Ömer ve Ali'den (r.a.) ulaşan bilgiye göre onların bunu yetimler, fakirler ve yolcular için olmak üzere üç paya ayırmış olduklarını belirtir.⁶³⁴ *el-Kâfi*'de Hâkim eş-Şehîd mezkûr konuyu muhtasar bir şekilde değerlendirmiştir. Burada el-Mervezî'nin eserinde *el-Asl*'daki (و قد بلغنا) ifadesini aynen kullanmış olması dikkat çekicidir.⁶³⁵ el-Mervezî'nin bu ifadeyi İmam Muhammed'in görüşüne katıldığı zaman kullanmış olması muhtemeldir. es-Serahsî bu konuyla alakalı olarak farklı bir şey zikretmemiştir.⁶³⁶

el-Asl'da, atlı ve yayanın ganimetteki payı ile ilgili olarak İmam Muhammed süvari için iki pay, yaya için bir pay olduğuna işaret eder. Bunun sebebinin Hz. Ömer'den aktarılan rivayet olduğunu ve Ebû Hanîfe'nin görüşünün de bu olduğunu ifade eder. Konuyla ilgili Ebû Yûsuf ve kendisinin görüşü, atına iki pay süvariye ise bir pay olmak üzere üç pay verilmesi şeklindedir. Müellif Arap atı olmayan ve katır sahibinin eşit olduğunu, bu kimselere de iki pay verileceğini ve yayanın da bir pay alacağını belirtir.⁶³⁷ el-Mervezî eserinde konuyu aynen aktarmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken *el-*

⁶³¹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 438-439.

⁶³² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

⁶³³ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 43.

⁶³⁴ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 439.

⁶³⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

⁶³⁶ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 43-44.

⁶³⁷ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 436-437.

Asl'daki (بلغنا...) kelimesini aynen aktarmasıdır. Bunun yukarıdaki mezkûr sebepten farklı olarak ibareden de anlaşıldığına göre herkes tarafından bilinen bir rivayet olmasından dolayı olabilir.⁶³⁸ es-Serahsî yukarıda bahsi geçen konuyu eserine almakla beraber bu iki görüş ile ilgili hadisleri rivayet ettikten sonra Ebû Yûsuf, Muhammed eş-Şeybânî ve eş-Şâfiî'nin görüşü olan atlıya üç pay verileceği konusunda, Şam ve Hicaz fakihlerinin de görüşünün bu olduğunu haber verir ve bu konuda Hicaz fakihlerinden Irak fakihlerinin daha bilgili olduklarını ifade eder.⁶³⁹

el-Asl'da ve *el-Kâfi*'de bulunmayan bazı bilgilerin *el-Mabsût*'da bulunduğunu görmekteyiz. Örneğin; askerlerden birisi sınırı geçtikten sonra henüz savaş başlamadan atını satsa Hasan b. Ziyâd'ın Ebû Hanîfe'den nakline göre, bu kimse yine de atlı payı, *ez-Zâhirü'r-rivâye* nakline göre ise piyade payı alacağını kaydeder ve kendi görüşünün de piyade payı alacağı olduğunu ilave eder. Çünkü komutanın ordu kayıtlarını sınır geçilirken tuttuğunu, daha sonraki aşamalarda tekrar kayıt yoklaması yapmasının imkânsız olduğunu, kayıtlara piyade olarak yazdırmışsa piyade olarak değerlendirileceğini ifade eder.⁶⁴⁰

Ganimet malının miras kalması konusunda, *el-Asl* ve *el-Kâfi* hemen hemen aynı ifadeler kullanmış olup, İmam Muhammed savaşta galip olan delinin ganimetten pay alamayacağını söylerken,⁶⁴¹ el-Mervezî ve es-Serahsî bu konuya yer vermemiştir.

İmam Muhammed *el-Asl*'da, askerlerden biri savaşta yaralansa yarası sebebiyle savaşa devam edemese, ordu savaşta galip gelip ganimeti İslâm topraklarına götürseler, yaralı askerin ganimette payı olduğunu kaydeder.⁶⁴² Hâkim eş-Şehîd eserine *el-Asl*'da zikredilmiş olan konuyu alır ve bir askerin esir düştükten sonra ganimet dârülharpten çıkarılmamışsa, Ehl-i harpten bir kimsenin Müslüman olup orduya katılması, bir Müslüman tacirin ve mürtedin tabi olup orduya katılması ancak önceden orduyla beraber savaşmış olması şartıyla ganimetten pay alabileceklerini belirtir.⁶⁴³ es-Serahsî ise *el-Mabsût*'ta aynı konuları zikretmekle birlikte Müslüman bir esirin kaçarak düşman

⁶³⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 120b.

⁶³⁹ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X. ss. 47-48.

⁶⁴⁰ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 51-52.

⁶⁴¹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 442.

⁶⁴² Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 441.

⁶⁴³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

topraklarında bulunan ve ganimet elde etmiş diğer bir birliğe katılsa, yeni bir çatışmaya girip onlarla beraber savaşmadan ganimetten pay alamayacağını ifade eder.⁶⁴⁴

İmam Muhammed *el-Asl*'da tenfili, ganimet ihraz edilmeden önce komutanın, "kim bir düşmanı öldürürse bütün eşyası kendisine ait veya eşyasını ele geçirse ona aittir" demesidir, şeklinde tanımlar ve Ebû Hanîfe'nin, Hammad'ın ve İbrâhîm'in böyle dediklerini haber verir.⁶⁴⁵ *el-Kâfi* de konu "İslâm Ordusunun Kâfirlere Karşı Tavrı" babında ele alınmıştır. el-Mervezî eserinde ganimet ele geçirildikten sonra, komutanın savaşçılara ganimetten bir vaatte (tenfil) bulunmasının caiz olmadığını ifade ettikten sonra "tenfil" terimiyle ilgili İmam Muhammed'in açıklamasına benzer açıklamada bulunur.⁶⁴⁶ es-Serahsî eserinde *el-Kâfi*'deki bu konuyu zikreder ve tenfilin askeri savaşa teşvik etmek olduğu için müstehap görüldüğünü ilave eder.⁶⁴⁷

eş-Şeybânî, *el-Asl*'da "Esirlerin Azat Edilmesi" babında, askerin ganimet içinde bulunan cariye veya köleyi azat etmesinin caiz olmadığını söyler ve bunun sebeplerini açıklar.⁶⁴⁸ el-Mervezî konuyu eserinin "İslâm Ordusunun Kâfirlere Karşı Tavrı" babında ele almış ve azat etmenin istihsan deliline göre caiz olmadığını ifade eder.⁶⁴⁹ es-Serahsî ise bir askerin ganimet içinde bulunan cariyeyi kıyasa göre özgür kılmasının caiz olduğunu bunun sebebi olarak ganimet üzerindeki hakların dârülharbe getirilmesiyle gerçekleşmiş olacağını zikreder.⁶⁵⁰

el-Asl'da ganimetler sancaklara veya daha küçük birliklere taksim edilse ve ganimette bulunan cariyeyi birlikteki bir asker azat etse, bunun caiz olduğuna temas edilir ancak bu birliğin asker sayısının yüz veya yüzden az olmamasının lazım olduğu aksi takdirde caiz olamayacağı zikredilir. Devamla müellif yeri geldiğinde zıt gibi görünen meseleleri izah etme ihtiyacı duymuş olacak ki, yukarıda bahsi geçmiş olan meselede ganimet içinde bulunan cariyeyi azat etmenin caiz olmadığını belirtirken sonra küçük birliklerdeki cariye veya kölenin azat edilebileceğini söylemekte olan Ebû Hanîfe'den

⁶⁴⁴ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 54-55.

⁶⁴⁵ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 433-434.

⁶⁴⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁶⁴⁷ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 55.

⁶⁴⁸ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 44-446.

⁶⁴⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁶⁵⁰ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 59.

konuyla ilgili detaylı bilgiyi aktarmıştır. Şöyle ki, kıyasen cariyeyi azat etmenin caiz olamayacağını, istihşanen ise caiz olduğunu haber verir.⁶⁵¹ Hâkim eş-Şehîd küçük birliğin yüz veya daha az olması bilgisini verdikten sonra “Ben bu konuda herhangi bir miktar belirtmiyorum.” Demiştir.⁶⁵² es-Serahsî ise mezkûr konuyu ele alır ve sayılar konusunda bir görüş belirtmediğini, ancak İmam Muhammed’in (rh.) *Şerhu’s-Siyeri’l-kebîr*’de “Az ile çok arasındaki sınır kırktır” dediğini nakleder.⁶⁵³

c. Önceden Bir Müslümana Ait İken Müşriklerce Ele Geçirilmiş Olan Malların Ganimet Olarak Alınması İle İlgili Hükümler

es-Serahsî, Hâkim eş-Şehîd’in, bu baptaki meselelerin ihtilafı olduğunu, ancak Hanefilere göre, kâfirlerin zor kullanarak Müslümanlara ait malları ele geçirip ihraz etmesi halinde o mallara sahip olacaklarını söylediğini zikreder. Ancak *el-Mabsût*’un muhakkiki Muhammed Hasan b. İsmail mezkûr ifadenin el-Mervezî’ye değil İmam Malik’e ait olduğunu iddia eder.⁶⁵⁴ Bizim incelemekte olduğumuz *el-Kâfi* nüshalarında da böyle bir ifadenin geçmemiş olması muhakkikin iddiasının isabetli olduğunu göstermektedir.⁶⁵⁵

el-Asl’da “Esirlerin Azat Edilmesi” babında, kâfirler tarafından ele geçirilmiş eşyası ganimetler arasında bulunan bir Müslümanın ganimet dağıtılmadan önce eşyasını bulursa karşılıksız, ganimet dağıtıldıktan sonra bulursa değerini ödeyerek alabileceği, ancak eşyasının kendisine ait olduğunu ispat etmekle yükümlü olduğu kaydedilir. Yine müşriklerin ele geçirmiş oldukları ganimetin dinar, dirhem ve fülûs cinsinden olması halinde de, ispat etmek mecburiyetinde olmasının lazım olduğu ve ganimetin taksiminden önce alamaması halinde taksimden sonra malının dengini ödeyemeyeceğinden dolayı alamayacağı belirtilir.⁶⁵⁶ Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*’de bu konuyu “Ganimet İçinde Bulunan ve Önceden Bir Müslümana Ait İken Müşriklerce Ele Geçirilmiş Olan Mallarla İlgili Hükümler” babında ele almıştır. Bir Müslümanın ganimet arasında bulunan malının

⁶⁵¹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 436.

⁶⁵² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁶⁵³ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 60.

⁶⁵⁴ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 65.

⁶⁵⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁶⁵⁶ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 446-447.

kendisine ait olduğunu ispat etme şartı haricinde aynı konulara değinmiştir.⁶⁵⁷ es-Serahsî eserinde aynı konulara değinir ve konuyla ilgili Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) naklettiği şu hadisi aktarır: “Buna göre Müşrikler Müslümanlardan birisinin devesini ele geçirerek kendi ülkelerine götürmüşlerdi. Daha sonra deve Müslümanların ele geçirdiği ganimetler arasından çıkınca, sahibi devesini almak için teşebbüste bulundu, Rasûlullah (s.a.v.) ona; Deveni, paylaşımından önce bulmuşsan karşılıksız olarak alabilirsin.⁶⁵⁸ Eğer paylaşımından sonra bulmuşsan ve onu almak istiyorsan, değerini ödeyerek alabilirsin, buyurmuştur.”⁶⁵⁹

el-Asl'da, kölenin kaçarak sığındığı dârülharp ülkesi Müslümanlar tarafından feth edildikten ve mallar ihraz edildikten sonra, ganimet taksim edilsin veya edilmesin sahibi kölesini bulursa bir şey ödemededen alacağı, aynı şekilde sahibi kaçmış olan kölesini ganimetlerin taksim edilmesinin ardından bir adamın elinde bulursa bir şey ödemededen alabileceği, kölenin bedelini devlet başkanının beytülmalinden ödemesinin lazım olduğu kaydedilir. Eserde Ebû Hanîfe ve İmameynin görüş ayrılıklarına da yer verilmiştir. Meselâ Ebû Hanîfe'ye göre bir Müslümanın kaçmış olan kölesini, Ehl-i harpten birisi başka bir Müslümana satmış ise köle müşterinin elinde bulunursa bir şey ödemededen geri alır. İmam Muhammed ve İmam Ebû Yûsuf'a göre ise müşrikler köleyi ihraz etmişlerse sahibi ücretini ödemek zorundadır.⁶⁶⁰ *el-Kâfi*'de de aynı konu zikredilmiştir.⁶⁶¹ *el-Mabsût*'ta ise söz konusu konu ele alınır ve konuyla bağlantılı olarak Abdullah b. Ömer'in rivayet etmiş olduğu şu hadisi nakleder: “Müslüman bir kimsenin kölesi düşman ülkeye kaçmıştı. Daha sonra düşman ülkeden alınan esirler arasında bu kölenin de olduğu görüldü. Kölenin sahibi, Rasûlullah'a (s.a.v.) gelerek kölesini almak için talepte bulundu. Allah'ın Rasûlü; Köleni paylaşımından önce bulmuşsan karşılıksız olarak alabilirsin. Eğer onu paylaşımından sonra bulmuşsan ve almak istiyorsan, değerini ödeyerek alabilirsin buyurdu.” Bunun ardından es-Serahsî, Ezher b. Yezîd'in nakletmiş olduğu bir olayı zikreder: Buna göre birisinin cariyesi, düşman ülkesine kaçtı. Daha sonra ele geçirilen esirler arasında görüldü. Sahipleri onu geri almak için davacı oldu. Ordu komutanı Ebû Ubeyde b. Cerrâh (r.a.), bir mektup yazarak durumu Ömer b. Hattab'a bildirdi. Hz. Ömer

⁶⁵⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a.

⁶⁵⁸ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 74; Dârekutnî, “Sünen”, C. IV, s. 14.

⁶⁵⁹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 63.

⁶⁶⁰ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 449-450.

⁶⁶¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121a-121b.

“Cariyeyi paylaşımından önce bulmuşsa alabilir paylaşımından sonra bulmuşsa artık paylaşım geçerlidir.” şeklinde cevap verdi.⁶⁶²

İmam Muhammed’in *el-Asl*’da belirttiğine göre Ehl-i harpten bir kimse köleyi esir alsın ve sonra birisine hediye etse, ardından kölenin sahibi hediye edilen kimsenin elinde köleyi bulsa kıymetini ödeyerek alır. eş-Şeybânî, Ehl-i harpte müşterisinin elinde bulunan kölenin üzerinde, kıymeti olan ve ölçüye tartıya gelen bir şey bulunması halinde kıymetini ödeyerek sahip olabilir der ve konuyla ilgili meydana gelmesi mümkün olan olasılıkları zikreder.⁶⁶³ el-Mervezî eserinde sadece ana konuya değindiği için olasılıklar üzerinde durmamış,⁶⁶⁴ es-Serahsî ise konuyla ilgili geniş bilgi vermiştir.⁶⁶⁵

el-Asl’da bin dirhemlik değeri olan cariyenin bin dirhemlik borç karşılığında rehinken düşman tarafından esir alınması ve bir kimsenin de cariyeyi onlardan bin dirhem ödeyerek satın alması durumunda, mürtehinin (rehin bırakılan) bedelini ödeyerek ilk olarak alma hakkına sahip olduğunu belirtir. Cariyenin değeri bin dirhem etmiyorsa rehin alan, dilerse cariyenin eski sahibine bedelini ödeyerek rehin olarak elinde tutabilir. İstemiyorsa bedelini ödemez ve cariyeyi almaz.⁶⁶⁶ Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*’de bu konuyu zikrettikten sonra aynı konunun *el-Câmiu’l-kebîr*’de incelenmiş ve açıklanmış olduğunu kaydeder.⁶⁶⁷ es-Serahsî ise *el-Mabsût*’ta aynı konuya değinir ve meselenin iyice anlaşılması için bazı ilave açıklamalarda bulunur.⁶⁶⁸

el-Asl’da, dârülislâm ve dârülharpte alışveriş yapmak konusunda, Müslüman bir tacirin, dârülharpte müşriklerin Müslümanlardan zorla ele geçirmiş olduklarını bildiği halde malları satın almasında, satın aldığı cariyeye ile orada cinsel ilişkiye girmesinde, satın aldığı hayvana binmesinde ve yiyeceklerden yemesinde bir sakınca olmadığı kaydedilir ve devamla şu açıklama yapılır: Fakat dârülharpte cariyesi ile ilişkiye girmesinin, Müslüman bir çocuğun düşman topraklarında köle olma olasılığından dolayı mekruhtur. Müslümanlardan zorla alınan bir köle dârülharp vatandaşı bir kimseye satılmış ise o kişi

⁶⁶² Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 63-64.

⁶⁶³ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 447-448.

⁶⁶⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

⁶⁶⁵ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 64-69.

⁶⁶⁶ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 450.

⁶⁶⁷ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

⁶⁶⁸ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 68-69.

köleyi azat etse bir Müslümana satılmış ve o da azat etmiş gibidir. Aynı durum hür bir insan, ümmüveled, müdebber veya mükateb köle olsa ve ihraz edilir, sonra Müslüman olmalarının ardından azat edilirlerse önceki halleri nasılsa o hal üzere kalırlar Müslüman olduktan sonra satılmaları halinde de durum değişmez.⁶⁶⁹ el-Mervezî *el-Kâfi*'de bu konuyla ilgili hür bir insan, ümmüveled, müdebber veya mükateb köle kısmını zikretmeden sadece esir alınan kimsenin durumunu açıklamakla yetinmiştir.⁶⁷⁰ es-Serahsî ise eserinde konuyu aktardıktan sonra bir tacirin eman alarak düşman ülkesine girmesinin ardından oradan bir cariye çalarak İslâm ülkesinde satmasıyla aynı konu olmadığına dikkat çeker ve iki ülke arasındaki anlaşmayı bozma anlamına geldiği için bunun caiz olmadığını belirtir.⁶⁷¹

İmam Muhammed'in *el-Asl*'da esirlerin cenaze namazını kılma konusunda zikrettiğine göre askerler dârüislâma geldikten sonra taksim edilen ganimetin içerisinde bulunan kız veya erkek çocuk, Müslüman olduğuna dair bir alamet olmadığı halde vefat ederse bakılır, beraberinde anne ve babası veya onlardan biri kâfir olarak bulunuyorsa cenaze namazı kılınmaz. Anne ve baba veya onlardan bir tanesi Müslüman olur da çocukları vefat ederse cenaze namazı kılınır. Önce esir edilmiş çocuk daha sonra ise anne ve babası dârüislâma getirilse ve çocuk vefat etse, çocuğun cenaze namazı kılınır. eş-Şeybânî daha sonra konuyla ilgili mümkün olan bütün olasılıklar üzerinde durarak pek çok örnek verir ve şöyle devam eder: Kâfir kadın ve erkek esirlere İslâm tebliğ edilir ve onlar İslâm'ı kabul ederlerse zimmî ve Ehl-i harbe satılamazlar. İslâm'ı kabul etmedikleri halde esirlerin zimmî ve Ehl-i harbe satılmasında bir sakınca yoktur.⁶⁷² el-Mervezî konuyla ilgili *el-Asl*'dan farklı örnek vermeden sadece yukarıda zikrettiğimiz misalleri zikretmiş ve daha sonra kâfir olan esirin zimmîye veya Ehl-i harpten olan birisine satılmasında bir sakınca olmadığını belirtmiştir.⁶⁷³ es-Serahsî ise *el-Mabsût*'ta mezkûr konuyu ele alır ve konuyla ilgili şu hadisi nakleder: Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Her çocuk İslâm fitratı üzerine doğar. Onu Yahudileştiren veya Hristiyanlaştıran yahut

⁶⁶⁹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 69.

⁶⁷⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

⁶⁷¹ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 69.

⁶⁷² Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 452-454.

⁶⁷³ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

da Mecûsîleştiiren ana-babasıdır. Bir gün gelip de, kendi lisanı, kendi inancı şükreden veya inkâr eden birisi olarak dile getirinceye kadar bu böyle devam eder.”⁶⁷⁴

eş-Şeybânî, *el-Asl*'da imamın isterse dârülarpte esir alınmış olan erkek köleleri öldürebileceği gibi Müslümanlar arasında taksim etme yetkisinin olduğunu ve bu tercihlerden hangisi Müslümanlar için daha hayırlıysa onu yapmasının lazım olduğunu beyan eder. Esirlerin Müslüman olması halinde onların katledilemeyeceğini, ancak fey olarak taksim edileceğini belirtir. Devamla, esirler Müslüman olmayı kabul etmeyip eman isterlerse ve bir gurup Müslüman onlara eman verdiklerini söylerlerse, onların emanlarının geçerli olmayacağını, Müslüman ordudan başka bir adil grup, o esirlere eman verdiklerini söylerse onların emanlarının geçerli olacağını, yatalak ve bunamış olan esirlerin ise öldürülemeyeceğini ilave eder. Yine düşman kalesinin içinde, düşmanların köleleri, kadınları, yaşlıları ve çocukları ile Müslümanlardan esirler ve tacirler de olsa bu kalenin suya boğmasında ve mancınıkla ateşe verilmesinde bir sakınca olmadığına temas eden eş-Şeybânî, yukarıda zikri geçmiş olan misallerin nedenlerini de açıklar. Ayrıca düşman, kalenin surlarına Müslüman çocukları dizerse, çocukları hedef almamak kaydıyla bu kaleye mancınıklarla, kılıçla ve okla saldırılabileceğini, eğer saldırı anında Müslümanlardan bir çocuk, kadın, erkek, yaşlı, Ehl-i harpten olan kör, kötürüm veya yatalak isabet alırsa, diyet ve kefaretin gerekmediğini belirtir.⁶⁷⁵ el-Mervezî *el-Kâfi*'de söz konusu bu meseleyi zikretmekle yetinmiştir.⁶⁷⁶ es-Serahsî de eserinde zikri geçen meseleleri ele alır. Daha sonra Hasan b. Ziyâd'a göre, böyle bir şehirde Müslüman olduğu ve bu şekilde saldırıda bulunulduğunda orada bulunan Müslümanların ölebileceği biliniyor ise, saldırmanın caiz olmayacağını belirtir ve gerekçe olarak bir Müslümanın öldürülmesinin haram olması, bir kâfiri öldürmekten vazgeçmenin ise caiz oluşunu ve sonuç olarak Hanefilerin görüşünün kâfirlere karşı savaşmak olduğunu ifade eder. Eğer savaşta hiçbir Müslümanın şehit olmamasını dikkate alırsak kâfirlere karşı savaşamayacağını, zira her bir düşman topraklarında Müslümanların yaşadığını dile getirir. es-Serahsî, düşmanların Müslüman çocuklarını kendilerine kalkan olarak kullanması konusunda Hasan b. Ziyâd'a göre, böyle bir durumda atış yapmanın caiz

⁶⁷⁴ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 71; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. II, s. 233; Buharî, “Cenaiz”, s. 92; Müslim, “Kader”, s. 22.

⁶⁷⁵ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 454-455.

⁶⁷⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

olmadığını, aynı zamanda İmam eş-Şâfiî'nin görüşünün de bu yönde olduğunu dikkat çekerek şöyle der: “Biz Hanefiler diyoruz ki; kâfirlere karşı savaş farzdır.”⁶⁷⁷

el-Asl'da İmam Muhammed düşman ülkesine güvence alarak veya tacir olarak giren bir adamın, düşman elinde bulunan cariyesini gasp etmesini veya onunla cinsel ilişkiye girmesini kerih gördüğünü söyler. Mekruh olma gerekçesi ise cariyeyi düşmanların ihraz etmiş olmalarıdır. Eğer cariye müdebber ve ümmüveled veya hür bir kimseyse, onu gasp etmesinde veya onunla cinsel ilişkiye girmesinde bir sakınca olmadığını ifade eder. Müellif konuyla ilgili pek çok misaller vererek meseleyi biraz daha derinlemesine incelemiştir.⁶⁷⁸ el-Mervezî, *el-Kâfi*'de konuyu ana hatlarıyla ele almış ve ek olarak, cariyesi elinden alınarak esir edilmiş kimsenin kendisi de düşman tarafından esir edilmesinin ardından, cariyesini onların elinden gasp etmesinde ve çalmasında bir sakınca olmadığını kaydeder ve mezkûr kişinin güç yetirmesi durumunda öldürme, mallarından ve çocuklarından alma hakkının olduğunu da ekler.⁶⁷⁹ es-Serahsî bu konuyla ilgili olarak *el-Mabsût*'da Muhammed eş-Şeybânî'nin zikrettiği birinci sebebi olan düşmanın cariyeyi ihraz etmiş olmasına yer vermekle beraber buna ilaveten ikinci ve en önemli bir sebebe daha işaret eder ki bu neden bu davranışın iki devlet arasındaki diplomatik ilişkileri zedeleyecek olmasıdır.⁶⁸⁰

İmam Muhammed'in *el-Asl*'da zikrettiğine göre Ehl-i harpten olan bir kimse dârülharpte Müslüman olduktan sonra İslâm topraklarına girse ve Müslümanlar bu kimsenin yaşadığı darülharp beldesini feth etseler, onun elinde olan malları, eşyaları ve köleleri ona bırakılır. O kimsenin dini üzerine olduğu kabul edilerek, küçük çocuğu köle edilmez. Büyük çocuğu ve toprakları fey hükmünde olur. eş-Şeybânî, mal ile toprağın farkını izah sadedinde; mal sahibi, malını dârülharpten çıkarmaya kadir olduğu halde, toprak sahibinin böyle bir imkânı yoktur diyen eş-Şeybânî, küfür ehlinden olan hamile bir kadının, karnındaki bebekle birlikte fey olduğunu, ceninin babasının Müslüman olması halinde, kâfir olan annenin fey, karnındaki çocuğun ise Müslüman olarak kabul edildiğini ifade eder. Müellifin naklettiğine göre, bir harbî izin alarak İslâm topraklarına

⁶⁷⁷ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 73-74.

⁶⁷⁸ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 455-456.

⁶⁷⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b.

⁶⁸⁰ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 74.

gelse ve burada Müslüman olsa, daha sonra Müslümanlar bu harbînin dârülharpte ki topraklarını ele geçirirse, bu kimsenin ailesi ve malları fey olur. Bunun sebebi ise İslâm topraklarında Müslüman olmasıdır. Yine dârülharpte Müslüman olduktan sonra İslâm topraklarına eman alarak gelen kişinin küçük çocuğu hariç her şeyinin fey olacağını belirtir. Malını Ehl-i harpten olan bir kimseye emanet olarak verdikten sonra gelmesi halinde bu malı da fey olacaktır. Dârülharpte tacir olan bir kimse Müslüman veya zimmîye malını emanet etmişse sahibine iade edilecektir. Müslüman ve zimmîye emanet edilmiş malın dârülharpte olsa da güvencedir. Harbînin elinde olması ise güvence altına alınmış sayılmaz. Müslüman ve zimmî bir adam eman ile dârülharbe girse ve orda bir şeyler satsa ve mal, köle, toprak ve ev satın alsa, daha sonra Müslümanlar buraları feth etse, ellerinde bulunan köle, mal ve eşya onlara ait, ev ve toprak ise fey olacaktır. Bu şekilde satın alınmış olan köle Müslümanlara karşı savaşmış ise köle de fey kapsamında olur. Müslüman bir kimse dârülharbe eman alarak girse ve oradan bir kız veya erkek çocuk esiri azat etse ve bu azât ettiği kimseyi kâfir olduğu halde orada bıraksa ve ardından Müslümanlar o beldeyi feth etse, azat edilmiş olan bu çocuk fey hükmünde olur. eş-Şeybânî'ye göre bunun sebebi, ihraz edilmemesidir.⁶⁸¹

Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*'de, *el-Asl*'da ele alınmış olan bu konuları zikreder ve ilave olarak Müslüman veya zimmîye mal emanet etme meselesinde Müslümanların böyle bir malı ele geçirmesinin ardından, ganimet malları ile birlikte onu da paylaşırlarsa, daha sonra gelen bu emanet malın sahibinin, hiçbir şey ödemediğini ifade eder. Eğer malın sahibini müşrikler kendi ülkelerinde öldürmüş ve malını almalarının ardından Müslümanlar orasını feth etmiş ve henüz ganimet dağıtılmadan önce öldürülen kimsenin mirasçıları gelmişse, malı karşılıksız olarak geri alabilirler. Mirasçıları ganimet dağıtıldıktan sonra gelirse ancak değerini ödeyerek o malı alabilirler. Ancak mal içinde bulunan altın ve gümüş türü şeyleri alamazlar. Yine *el-Kâfi*'de ifade edildiğine göre dârülharpte bir Müslümanı öldürüp malını almış olan müşrikler, kendi ülkelerinde Müslüman olduktan sonra İslâm devletiyle barış anlaşması yapsalar, mirasçıları, öldürülen kimsenin malından hiçbir şey alamazlar. Müslüman bir kimseyi öldürdüklerinden dolayı da diyet vermeleri gerekli değildir.⁶⁸² es-Serahsî de *el-Mebsût*'ta

⁶⁸¹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 456-458.

⁶⁸² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 121b-122a.

aynı konulara değinir. Bununla beraber dârülharpte Müslüman olmuş kimsenin taşınır malları kendisine ait olduğu gibi Ebû Yûsuf'a göre, istihsan deliline dayanarak taşınmaz mallarının da kendisine ait olacağını ifade eder. Ebû Yûsuf'un bu görüşüne delil olarak el-Kelbî'nin ve Muhammed b. İshak'ın rivayet ettikleri şu hadisi nakleder: Rasûlullah (s.a.v.), kendilerini kuşatma altına aldığında, Benî Kureyza kabilesinden bir grup İslâm dinine girdiler. Böylece canlarını ve mallarını korumuş ve kurtulmuş oldular. Taşınır ve taşınmaz mallarla ilgili olarak ise bu arazilerin, sonuç itibariyle dârülharpten bir parça olduğunu, bundan dolayı diğer topraklar gibi Müslümanların ganimeti olduğunu ifade eder. Devamla, Ebû Yûsuf'un delil olarak nakletmiş olduğu hadisin yorumuna ilişkin olarak, şayet böyle bir sahih hadis varsa işaret edilmiş olan malın taşınır mallara delalet ettiği görüşünde olduğunu söyleyen es-Serahsî, İmam Muhammed'in hilafına Hanefilere göre anne karnındaki çocuğun da ganimetten sayılacağını, buna karşılık eş-Şafiî'nin de bu konuda İmam Muhammed gibi düşündüğünü nakleder.⁶⁸³

el-Asl'da, Ehl-i harpten bir kişinin müslüman olması konusunda, dârülharpte ticaret yapan veya esir olan kimsenin, bir esire veya tacire İslâm ülkesine girmesi için eman veremeyeceği, aynı şekilde Ehl-i harpte Müslüman olan kimsenin de eman vermesinin geçerli olmadığı ve düşman şehrini kuşatmış olan Müslüman ordudan bir askerin eman vermesinin ise geçerli olacağı ifade edilir. Devamla, bir erkeğin ve kadının eman vermesi konusunda Hz. Zeynep bnt. Rasûlullah'tan rivayet edilmiş olan hadisi zikreden eş-Şeybânî, kölenin eman vermesiyle ilgili olarak eğer köle sahibi ile savaşa katılmışsa verdiği emanın geçerli olduğunu, katılmamışsa batıl olduğunu nakleder ve kendine göre emanın iki durumda da geçerli olacağını belirtir ve savaşta Müslümanlara yardım eden zimmîlerin eman vermesinin ise batıl olduğunu ifade eder. eş-Şeybânî daha sonra kölenin verdiği emanla ilgili olarak Hz. Ömer'den kendisine ulaşan şu hadiseyi zikreder: Hz. Ömer'in kölesi Mahsûrîn, kavmine güvence vermiş, Hz. Ömer de bunun caiz olduğunu söylemiştir.⁶⁸⁴ Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*'de konuları tek bir hadis zikretmeden muhtasar bir şekilde ele alır ve bir Müslüman eman alarak düşman ülkesine girdikten sonra, köle olan kız ve erkek çocukları satın alarak özgür kılsa, daha sonra onları

⁶⁸³ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 74-75.

⁶⁸⁴ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 458-459. Hadis için bkz. Abdürrezzak, *Musannaf*, C. V, s. 222; Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, C. II, s. 274.

o ülkede bırakarak İslâm topraklarına dönse ve çocuklar kaldıkları ülkede kâfir olarak büyüseler, Müslümanlar o toprakları fethetseler, o çocukların ganimet sayılacağını belirtir.⁶⁸⁵ es-Serahsî *el-Mabsût*’ta aynı konuyu ele alır ve el-Mervezî’nin zikretmiş olduğu konuya ilave olarak Ebû Yûsuf’a göre, bu özgür kılmanın, geçerli bir özgür kılma olduğunu, bu çocukların diğer özgür dârülharp vatandaşları gibi olduklarını kaydederek kadınların eman vermesi konusunda Ümmü Hânî’den (r.a.) şunu rivayet eder: “Mekke’nin fethi günü iki kayınımı korumam altına almıştım. Ali (r.a.) evime girdi ve onları öldürmek istedi. Karşı çıkınca kızdı ve müşrikleri mi koruyorsun? dedi ve çıkıp gitti. Daha sonra Rasûlullah’a durumu izah edince Hz Peygamber; “Bunu yapmaya hakkı yok. Senin koruduğunu biz de korur, güvence verdiğine biz de güvence veririz buyurdu.”⁶⁸⁶

el-Asl’da kaydedildiğine göre devlet başkanı, “Kim bir ganimet elde ederse elde etmiş olduğu kendisininindir” derse ve bir adam da cariyeye elde ederse, dârülharpte rahminin temiz olduğunu tespit ederek istibra (bir süre bekletme) yaparsa, onunla cinsel ilişkiye girmesi caiz olmaz. Cariyenin Ehl-i kitaptan olması veya ihraz edilmiş olması ilişkiye girmek için bir neden olamaz. Bu cariyeye ile ilişkiye girmenin veya onu satmanın caiz olabilmesi için câriyenin önce dârülişlâma götürülmesi gerekir. Bir gurup asker kışladan veya bölükten ayrıldıktan sonra ganimet ve esirler elde etseler, humus yapıldıktan sonra geri kalan kışladaki askerlerle birlikte aralarında bölüşürler. Eğer ganimet ve esir elde eden bir gurup asker değil de tek bir asker ise hüküm yine aynıdır. Komutanın izni dışında, bölük veya kışladaki askerlerin yardımı olsun veya olmasın, bu durum yine değişmez. Eğer bu çıkışın büyük şehirlerden örneğin Missise’den⁶⁸⁷ veya Malatya’dan başkan tarafından gönderilmiş bir seriyye olması durumunda, bu askerlerin ganimet elde etmeleri halinde, ganimetlerin hepsine sadece bu askerlerin kendileri sahip olacaktır. Bir veya iki adam şehirden ayrıldıktan sonra dârülharbe saldırı sonucu ganimet elde etseler, elde etmiş oldukları ganimet kendilerine ait olur. İmamın göndermiş olduğu casus ganimet elde ederse, humus ayrıldıktan sonra bu ganimetin kalan kısmı bölükteki askerler arasında eşit miktarda taksim edilir. eş-Şeybânî eserindeki bazı konuların anlaşılması için

⁶⁸⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁶⁸⁶ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 77-78.

⁶⁸⁷ **Missiysa**: Ceyhan nehrinin yukarısında Tarsus yakınlarında bir yer. Bkz. Yakûtî, *a.g.e.*, C. V, s. 144.

izaha ihtiyaç duymuş olmalı ki, yukarıda zikretmiş olduğu iki hükümle ilgili şu açıklamayı yapar: Komutan tarafından casus olarak gönderilen bir askerle kendi iradeleriyle düşman topraklarına gidip ganimet elde eden iki adamın elde etmiş oldukları ganimet sadece kendilerine ait olur. Yukarıda zikredilen iki kişi, devlet başkanının izni olmadan cariyeye elde etseler ve onlardan hiç biri kendi hissesine düşen cariyeyi sahibine satamaz veya dârülharpte onunla ilişkiye giremez. Çünkü bu cariye onun kendi mülkü olsa da henüz onu ihraz etmemiştir. Müslüman bir kimsenin dârülharbe girdikten sonra Nasranî bir cariyeye satın almasının ardından isterse onunla ilişkiye girmesinde bir sakınca olmadığını belirten İmam Muhammed, dârülharpte Müslümanların eşiyile veya cariyesiyle cinsel ilişkiye girmesinin, neslin orada kalması endişesiyle mekruh gördüğünü ifade eder.⁶⁸⁸ el-Mervezî de *el-Kâfi*'de bu konulara değinmiş ve yaşlı ve muhtaç olanlarla ilgili konuya ise bu bapta hiç değinmemiştir.⁶⁸⁹ es-Serahsî ise *el-Mabsût*'ta bir kimsenin, dârülharpte elde etmiş olduğu cariyenin rahminin temiz olduğunu tespit ettikten sonra, İslâm topraklarına götürmediği sürece onunla ilişkiye girmesinin veya onu başkasına satmasının Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'a göre caiz olmadığını, Muhammed eş-Şeybânî'ye göre ise o kimsenin cariyeye ile münasebette bulunmasının veya onu satmasının caiz olduğunu ifade eder ve ihraz,⁶⁹⁰ yurt üstünlüğü ve müfreze gibi konuları geniş bir şekilde ele alır.⁶⁹¹

Kısaca belirtmek gerekirse, *el-Asl*'da dârülharpte (müslümanların) bir şehri kuşatması ve namazları kısaltması meselesinde mukayesesini yaptığımız üç eser arasında elle tutulur bir farklılık yoktur.⁶⁹² es-Serahsî konuyla ilgili Rasûlullah'ın (s.a.v.), Tebûk'de yirmi gün ikamet ettiğinde namazları kısaltarak kıldığını, Abdullah b. Ömer'in (r.a.) ise Azerbaycan'da altı ay ikamet ettiği halde namazları kısaltarak kıldığını nakleder.⁶⁹³

d. Harâc Vergisi Koyma İle İlgili Hükümler

İmam Muhammed *el-Asl*'da harâc konusunu iki babta incelemiştir. Onlardan birisi “Sulh,” diğeri ise “Tağlip Oğullarından Olan Nasranîlerin Öşrü ve Farklı Yerlerde

⁶⁸⁸ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 460-461.

⁶⁸⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁶⁹⁰ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 461.

⁶⁹¹ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 80-84.

⁶⁹² Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 462-463; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁶⁹³ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 84.

Toprağı Olanın Şufası”⁶⁹⁴ babıdır. el-Mervezî ise *el-Kâfi*’de “Harâc Vergisi Koymayla İlgili Hükümler”⁶⁹⁵ babında tek başlıkta konuyu ele almıştır. İki eserde de Hz. Ömer’den konuyla ilgili rivayet edilen hadis ile başlanmıştır.⁶⁹⁶ eş-Şeybânî *el-Asl*’da zimmet ehlinde olanın ve konuşma engeli olan kadının küçükbaş ve büyükbaş hayvanlarından harâc alınamayacağını dile getirir. Ehl-i zimmetten olan çocuğtan, kadından ve mükâteb köleden, sağlam olan zimmîlerden alınan harâc gibi harâc alınacağına temas eder.⁶⁹⁷ el-Mervezi ise *el-Kâfi*’de kadınlar, çocuklar, amâ, yaşlı, kötürüm ve çalışmayan fakirlerden harâc alınamayacağını belirtir. Zimmîlerin meralara çıkıp otlayan hayvanlarından, çocuklarından, kadınlarından, mükâteb kölelerinden harâc alınamayacağını haber verir.⁶⁹⁸

el-Asl’da, borcu olan bir zimmîden harâc alınamayacağı, senede iki veya üç defa buğday veya buna benzer şeylerden mahsul alan zimmî bir çiftçinin, senelik her bir cerîbi⁶⁹⁹ için bir defa dirhem veya kafiz ile ödeme yapacağı kaydedilir. Devamla, toprağında çok ağacı olanın harâcının katlanarak alınacağını beliren ve bir adam ilk sene toprağına buğday ve başka şeyler ekse sadece buğdaydan her bir cerîb için kafiz ve dirhemden harâc alınacağını ifade eden eş-Şeybanî, Müslümanın kâfirden toprak satın almasının ardından toprağın harâcını ödemeye devam edeceğini, zimmîden satın alınan toprağın üzerinden harâc ödemenin mekruh olmadığını ileri sürerek konuyla ilgili Abdullah b. Mesûd ve Hasan b. Ali b. Ebî Talip’ten rivayet edilen hadisleri zikreder. Yine bir kavim anlaşma yaparak zimmî olmayı kabul ettikten sonra Müslüman olsa veya onlardan bir kişi Müslüman olsa topraklarından öşür alınmasının lazım olduğunu söyler. el-Mervezi eserinde bu konulara değinmemiştir.⁷⁰⁰ es-Serahsî ise eserinde diğer iki eserde ele alınmış olan meseleleri zikretmekle beraber kişi başı cizye almanın meşruluğunu kitap ve sünnet ile delillendirir ve “...küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”⁷⁰¹ ayetini zikreder. Müellif cizye alışı şekline de değinir ve zimmînin cizyesini kendi

⁶⁹⁴ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 463-466, 466-469.

⁶⁹⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁶⁹⁶ Ayrıca geniş bilgi için bkz. İbn Ebû Şeybe, *el-Musannaf*, C. VI, s. 429.

⁶⁹⁷ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 470.

⁶⁹⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁶⁹⁹ **Cerîb**: Dönüm anlamındadır; miktarı belde örflerine göre farklılık arzeder. Bazı beldelerde on bin zira miktarıdır. Erdoğan, *a.g.e.*, s. 71.

⁷⁰⁰ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁷⁰¹ et-Tevbe, 9/29.

getirmeyip başkası aracılığıyla göndermesi durumunda o zimmînin cizyesinin kabul edilemeyeceğini, cizyeyi bizzat kendisinin getirmesi ve ayakta teslim etmesi, teslim alan kişinin ise oturarak teslim alması gerektiğini ifade eder. es-Serahsî bir başka rivayette de cizyeyi teslim alan, zimmînin yakasından tutup onu sarsarak; “Ey zimmî! Cizyeni ver” diyerek cizyeyi alacağını ifade edildiğini aktarır.⁷⁰² Buna, “Kendilerine Kitap verilenlerden Allah’a ve ahiret gününe inanmayan, Allah ve Resûlünün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselere, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”⁷⁰³ ayetini delil olarak gösterir.

Muhammed eş-Şeybânî, *el-Asl*’da Arap yarımadasında yaşayan Nasranî Araplar ile ilgili konuda, harâc topraklarından toprak satın alan Tağlibî Hristiyanların harâc vermekle yükümlü olduğunu, eğer bu kimseler öşür arazilerinden toprak aldıysa harâc ödemeyeceklerini ancak öşrü katlanarak vermek zorunda olduklarını, zimmet ehlinin kadın, çocuk ve vâsisinin satın almış olduğu topraklarının da aynı şekilde olduğunu ifade eder. Devamla, öşür arazisinin ebediyen öşür arazisi olduğunu, satın alınmayla bu durumun değişmeyeceğini belirten eş-Şeybânî, aynı şekilde harâc arazisinin de ebediyen harâc arazisi olduğuna işaret eder.⁷⁰⁴ el-Mervezî *el-Kâfi*’de bu konuyu muhtasar bir şekilde zikreder.⁷⁰⁵

el-Asl’da sahibi tarafından azat edilmiş nasranî veya tağlibî kölenin, harâc veya öşür arazisinden yer satın alması durumunda ondan harâcın öşür olarak alınacağı ve Müslüman bir köleden ise öşür veya harâc arazisi gözetmeksizin sadece harâc alınacağı kaydedilir. Öşür arazisinden vergi alınamayacağını da belirten eş-Şeybânî, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf’a göre onlardan katlanarak öşür alınır, Tağlip oğullarından zimmî bir kişi öşür arazisinden toprak satın alsa ve daha sonra zimmîden o araziye şufa sebebi ile bir Müslüman satın alsa, şufa ile almasından dolayı öşür vermesi gerekir diyerek şu ilavede bulunur: Ehl-i harpten bir kavim kendi arazilerini veya evlerini teslim aldıklarında onlar harâc değil de arazileri için öşür ödemekle mükelleftirler. Bir Müslüman bir arazi satın alırsa öşür ödemekle sorumludur. Tağlibînin arazi satın alması halinde ise öşür katlanarak

⁷⁰² Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 86-92.

⁷⁰³ et-Tevbe, 9/29.

⁷⁰⁴ Eserin muhakkiki dipnotta düştüğü notta öşür arazisinden toprak alınmışsa harâc ödeneceğini belirtir. Bkz. Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 466.

⁷⁰⁵ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

alınır. Müellifin naklettiğine göre bir kimse harâc arazisinden kiraladığı toprağa bir şeyler ekse, oradan hasat ettiği üründen, sahibinin anlaşması dâhilinde harâc verir, hasattan bir şey ödemez. Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*'de aynı konulara değinmiş ve son olarak İmam Muhammed ve Ebû Yûsuf'un zimmînin öşür arazisinden toprak satın alması halinde katlanarak öşür alınacağını söylediğini zikrederek bu babı bitirmiştir.⁷⁰⁶ es-Serahsî ise konuyla ilgili yukarıda bahsi geçen meseleleri ayrıntıya girmeden aktarmıştır.⁷⁰⁷

e. Düşman Devlet Başkanları İle Ateşkes ve Barış Anlaşmaları

Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Asl*'da “Düşman Devlet Başkanları İle Barış Anlaşması”⁷⁰⁸ babında, incelemiş olduğu bu mesele ile, el-Mervezî “Düşman Devlet Başkanları İle Ateşkes ve Barış Anlaşmaları”⁷⁰⁹ babında ele aldığı mesele hiç bir farklılık arz etmemektedir. es-Serahsî de eserinde konuyu aynen aktarmakla beraber, köleleri bulunan bir kralın Müslümanlarla zimmet akdi yaptığında veya bizzat kendisi Müslüman olduğunda kölelerinin yine kendisine ait olmasıyla ilgili Rasûlullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu aktarmaktadır: “Kim İslâm dinine girdiğinde elinde mal bulunursa, o mal yine kendisine aittir.”⁷¹⁰ es-Serahsî, İslâm'da caiz olmayan şeyleri yapabilme koşulunu öne sürerek zimmet akdi yapma talebi ile ilgili de şu hâdiseyi nakleder: Sakîf'ten Rasûlullah'a (s.a.v.) bir heyet gelip Hz. Peygamber'e; “Biz rukûya ve secdeye eğilmemek koşuluyla İslâm'a gireriz. Arkamızın başımızdan daha yukarda olmasını çirkin buluyoruz” dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.v.) onlara şöyle buyurdu: “İçinde namaz olmayan bir dinde hayır olmadığı gibi, içinde rükû ve secde olmayan bir namazda da hayır yoktur.”⁷¹¹ Devamla müellif, bir devlet başkanının İslâm'a ters düşen koşulları kabul etmesi durumunda, akdin geçerli olamayacağına ilişkin delil olarak “Allah'ın kitabında olmayan her koşul batıldır.”⁷¹² Hadisini nakleder. Yine es-Serahsî zimmet ahdi yapan bir kimsenin, casusluk yapması veya Müslümanlara saldırmaya devam etmesi halinde Hanefîler'de dolayısıyla *el-Asl* ve *el-Kâfi*'de zikredildiği gibi zimmet akdinin

⁷⁰⁶ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁷⁰⁷ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 93.

⁷⁰⁸ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 469-470.

⁷⁰⁹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122b.

⁷¹⁰ Zeyleî, *Nasbu'r-râye*, C. III, s. 414; Ebû Ya'la, *Müsned*, C. X, s. 226; Beyhakî, *Sünenü'l-kübrâ*, C. IX, s. 113.

⁷¹¹ Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, C. IV, s. 218.

⁷¹² Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, C. IV, s. 213; Buhârî, “Şurût”, nr: 2584; Müslim, “İtk”, s. 8; İbn Mâce, “İtk”, s. 3; Nesâî, “Talâk”, s. 31.

bozulmayacağını, İmam Mâlik'in aynı görüşte olmadığını, ona göre zimmet akdinin bozulacağını ifade eder.⁷¹³

İmam Muhammed Ehl-i harp ile barış anlaşması konusunda, Müslümanlardan kimsenin girmemesi ve İslâm hükümlerinin uygulanmaması koşuluyla, belirli bir harâc karşılığında anlaşma yapmak isterlerse, devlet başkanının yarar görmedikçe bu anlaşmayı kabul etmeyeceğini söylerken, el-Kâfi ve el-Mebsût'ta sadece İslâm hükümlerinin uygulanmaması şartının zikredildiğini görürüz.⁷¹⁴ el-Asl⁷¹⁵ ve el-Kâfi'de düşmanlar, Müslümanları kuşatma altına aldıktan sonra yıllık harâc karşılığında anlaşma yapmak isterlerse, bunun kabul edilemeyeceği ancak anlaşmanın Müslümanların güvenliği için zaruri olması durumunda kabul edilebileceği zikredilmektedir. es-Serahsî de eserinde bu konuda hem fikir olmakla beraber böyle bir anlaşmanın Müslümanlar için küçük düşürücü bir durum olduğunu söyler ve mezkûr konuyla ilgili olarak müşrikler, hendeğin çevresini kuşattıklarında “İşte orda iman sahipleri, imtihandan geçirilmiş ve şiddetli bir sarsıntıya uğratılmışlardı”⁷¹⁶ ayetini zikreder.

f. Dârülharp Vatandaşlarının Nikâhlarıyla İlgili Hükümler ve Müslüman Tacirlerin Eman Alarak Dârülharbe Girmeleri

Muhammed eş-Şeybânî *el-Asl*'da Ehl-i harbin nikâhı konusunu farklı örnekler vererek açıklamıştır. Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*'de bu örneklerden sadece bir tanesini zikretmiştir. eş-Şeybânî Ebû Hanîfe'nin özgür bir erkeğin dört kadınla evlenmesinin ardından eşleriyle beraber esir edilmesi halinde, hanımları ile arasındaki nikahın bozulacağını söylediğini haber verir. el-Mervezi ise aynı örneği Ebû Hanîfe'yi zikretmeden eserine almıştır.⁷¹⁷ es-Serahsî *el-Mebsût*'ta mezkûr konuda sonuç itibariyle aynı neticeye varır. Ancak esir düşmüş kimsenin eşleri arasındaki nikâh bağının bozulmasını esir olmasına bağlar. Bir esirin dört kadınla değil de iki kadınla evli olmasında bir sakınca olmadığını belirtir.⁷¹⁸

⁷¹³ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 94-95.

⁷¹⁴ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 122a.

⁷¹⁵ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 470-472.

⁷¹⁶ el-Ahzâb, 33/11.

⁷¹⁷ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 487; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123a.

⁷¹⁸ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 105.

eş-Şeybânî, düşman topraklarında müslümanın köle satın alması konusunu, örnekler vererek ele almıştır. el-Mervezî mezkûr bapta bulunan misallerin çoğunu eserinde zikretmiştir. Bir örnek vermek gerekirse; eman olarak dârülharbe girmiş olan bir Müslüman oradaki halktan birini öldürür, malını veya kölesini gasp eder, ardından dârüislâma giriş yaparsa, mal sahibi mühtedi veya zimmet anlaşması yapmışsa, hiç bir talepte bulunamayacağını belirtir.⁷¹⁹ es-Serahsî bu konuyla alakalı olarak iki müellifin vardığı sonuca katılmakla beraber, eman ile düşman topraklarına girmiş olan kimsenin bölge halkına haksızlık ve hainlik yapmasının hoş olmadığını kaydeder ve Rasûlüllah'ın (s.a.v.); “Her ğadr (ihanet) eden kimsenin, kendine ait bir bayrağı vardır, arka tarafındaki kapıya dikilir ve böylece onun ihanet eden biri olduğu herkesçe bilinir” buyurduğunu ifade eder.⁷²⁰

g. Mürtedle İlgili Hükümler

Muhammed eş-Şeybânî mürtedlerle ilgili konuyu geniş bir biçimde incelemiştir. Konunun *el-Asl*'da uzun olmasından dolayı el-Mervezî de mezkûr konuyu eserindeki diğer baplardan biraz daha geniş tutmuştur. Biz burada konuyla alakalı olarak *el-Asl*'da bulunan 13 babın isimlerini zikredeceğiz: “1. İslâm'dan İrtidad Edenlerin Hükümleri, 2. Mürtedin İşlemiş Olduğu Cinayet, 3. Mürted Olmuş Kadın, 4. Mükateb Köle ve Kölenin Mürted Olması, 5. Mürted Olmuş Cariye ve Kölenin Satılması, 6. Bir Kimsenin Kölesiyle Birlikte Mürted Olması, 7. Mürtedlerden Esir Alınanlar ve Alınmayanlar, 8. Zimmet Anlaşmasını Bozma, 9. Mürtedlerin Ülkelerine Galip Gelmesi, 10. Müşrik Araplar, 11. Düşman Topraklarında Bir Toplumun Müslümanlarla Birlikte Mürted Olması, 12. Mürtedlerden Öldürülmesi Lazım Olanlar ve Olmayanlar, 13. Bir Kimsenin Sarhoşluk Anında Mürted Olması.”⁷²¹ Hâkim eş-Şehîd *el-Kâfi*'de sadece “Mürtedlerin Hükümü” babında mezkûr konuları birer örnekle incelemiştir.⁷²² Tezimizin ikinci bölümünde konuyu incelememiz ve *el-Asl*'daki görüşlere de yer verdiğimizden burada örnekler üzerinde durmayacağız. es-Serahsî de konuyu geniş bir şekilde ele almıştır. Ayrıca diğer iki müelliften farklı olarak Kur'ân-ı Kerîm'de “...veya Müslüman olurlar”⁷²³ ayetinin

⁷¹⁹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, s. 490; Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b.

⁷²⁰ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 105. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. II, s. 16; Buhâri, “Cizye”, 21; Müslim, “Cihâd”, 13; İbn Mâce, “Cihâd”, 42; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 150; Tirmizî, “Fiten”, 26.

⁷²¹ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 492-511.

⁷²² Mervezî, *a.g.e.*, vr. 123b.

⁷²³ el-Fetih, 48/16.

mürtedler hakkında indirildiğini söyler ve ilâveten Rasûlüllah'ın (s.a.v.) “Kim dinini değiştirse onu öldürün” hadisini de nakleder.⁷²⁴

es-Serahsî, Muhammed eş-Şeybânî'nin *ez-Zâhirü'r-rivâye*'de mürtedin düşünmesi için süre talebinde bulunmaması durumunda derhal öldürülebileceği görüşünü zikrettiğini belirterek *en-Nevâdir*'de ise Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf'un dinden çıkan kimse, süre tanınması talebinde bulunsun veya bulunmasın, devlet başkanının ona üç gün süre tanınmasının müstehab olduğu görüşünde olduklarını ifade eder.⁷²⁵ es-Serahsî mürtedin vasiyetiyle ilgili konuda eş-Şeybânî'nin *el-Asl*'daki görüşünü aktarır.⁷²⁶

h. Hâricilerle İlgili Hükümler

Muhammed eş-Şeybânî *el-Asl*'da konuya, Kesîru'l-Hadermî'nin Ali (r.a.) ile ilgili anlatmış olduğu hadiseyle başlamıştır. Daha sonra bu konuyla ilgili Hz. Ali'nin uygulamalarını zikrederek meselenin en ayrıntısına kadar farklı yönlerini ele alır.⁷²⁷ el-Mervezî'nin mezkûr konuyu ele alış biçimi de bazı cümlelerin haricinde hemen hemen *el-Asl*'daki gibidir.⁷²⁸ Tezimizin ikinci bölümünde bu konuyu incelediğimizden burada örnekler vermeyeceğiz. es-Serahsî ise *el-Mabsût*'ta isyancılar babına Hasan b. Ziyâd'ın Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği, fitne ve karışıklık zamanında fitneden uzak durmanın ve kendi evinde oturmanın lazım olduğu görüşüne yer vererek başlar. Daha sonra konuyla alakalı el-Hucurât süresinin dokuzuncu ayetini zikreder. Ayrıca Rasûlüllah'tan hadisler rivayet eder. Bundan sonra diğer iki eserde zikredilmiş olan Kesîru'l-Hadermî'nin anlatmış olduğu hadiseyi aktarır. Müellifin bu meseleyi ele alırken diğer iki eserden farklı olarak, konuyu misaller ve olaylarla zenginleştirmiş olduğu görülür.⁷²⁹

i. Ganimetlerle İlgili Diğer Hükümler

“Ganimetlerle İlgili Diğer Hükümler” babı, devletler hukukunu konu edinen diğer eserler incelendiğinde veya eserlerin siyer bölümlerine bakıldığında sadece *el-Asl*, *el-Kâfi* ve *el-Mabsût*'ta bulunduğu görülmektedir. Bunun sebebi de eserlerin arasındaki malum

⁷²⁴ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 110. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, C. I, s. 217; Buhârî, “İstîtâbetü'l-mürted”, 2; İbn Mâce, “Hudûd”, 2; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 1; Tirmizî, “Hudûd”, 25; Nesâsî, “Tahrîmu'd-dem”, 14.

⁷²⁵ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, ss. 107-108.

⁷²⁶ Serahsî, *el-Mabsût*, C. X, s. 112.

⁷²⁷ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 512-525.

⁷²⁸ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 124b-125b.

⁷²⁹ Serahsî, *el-Mabsût*, C. VII, ss. 132-133, 136.

olan bağıdır. *el-Asl*'ın tamamında görüldüğü gibi EbûYûsuf, Ebû Hanîfe'ye konuyla ilgili soru sormakta, Ebû Hanîfe de cevaplandırmaktadır.⁷³⁰ el-Mervezî söz konusu babın haricinde *el-Asl*'dan farklı olarak düz metin şeklinde aktarmıştır.⁷³¹ Aynı şekilde es-Serahsî de *el-Mebsût*'ta el-Mervezî'yi takip etmiş, ancak mezkûr bapta iki eserde de *el-Asl*'daki sistem tercih edilmiştir.⁷³²

B. DEĞERLENDİRME

Tez konumuzu teşkil eden Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin *el-Kâfi*'si ile mukayese etmiş olduğumuz eserlerin, “Kitâbü's-Siyer” bölümlerinin arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr* haricindeki eserler yani *el-Asl* ve *el-Kâfi* ile *el-Mebsût* arasında daha yakın bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu yakınlığın nedeni el-Mervezî'nin, *el-Kâfi*'nin ilgili bölümünü, *el-Asl*'ın siyer bölümünden faydalanarak telif etmiş olmasıdır. Diğer bir nedeni ise *el-Kâfi*'nin bu bölümü, İmam Muhammed'in diğer eseri *es-Siyeru's-sağîr*'den istifade etmiş olmasıdır. es-Serahsî ise *el-Mebsût*'un siyer bölümünü bitirirken *es-Siyeru's-sağîr*'in şerhini tamamlamış olduğunu belirtir.⁷³³ *es-Siyeru's-sağîr*'in mukayese yapmış olduğumuz eserlerle bağlantısı ne olabilir, sorusunun cevabı oldukça önemli olmakla birlikte araştırmalarımızın sonucunda kesin bir sonuç elde edilememiştir.

Eserlere kronolojik olarak bakıldığında eş-Şeybânî'nin ilk olarak *el-Asl*'ı, sonra *es-Siyeru's-sağîr*'i, daha sonra ise *es-Siyeru'l-kebîr*'i telif etmiş olduğu kaynaklarda zikredilmiştir. Bunu, müellifin en son eseri olan *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de diğer iki esere atıfta bulunması da doğrulamaktadır. Bu eserlerden sonra Hâkim eş-Şehîd'in *el-Kâfi*'si ve es-Serahsî'nin *el-Mebsût*'u gelir. Asıl mesele *es-Siyeru's-sağîr*'in günümüze kadar müstakil bir eser olarak gelememiş olmasıdır. Ulemanın bir kısmı eş-Şeybânî'nin *es-Siyeru's-sağîr*'i genişleterek *es-Siyeru'l-kebîr*'i telif etmesinden dolayı bu iki eseri tek eser olarak kabul etmişlerdir. Diğer bir kısmı ise, İmam Muhammed'in pek çok eserini toplayıp *el-Asl*'ı ortaya çıkarmasından dolayı *es-Siyeru's-sağîr*'in *el-Asl*'ın içerisinde olduğunu savunmuşlardır. Bizim kanaatimiz de bu yöndedir. eş-Şeybânî'nin *Şerhu's-*

⁷³⁰ Şeybânî, *el-Asl*, C. VII, ss. 526-538.

⁷³¹ Mervezî, *a.g.e.*, vr. 125b.

⁷³² Serahsî, *el-Mebsût*, C. X, ss. 144-150.

⁷³³ Serahsî, *el-Mebsût*, C. X, s. 151.

Siyeri'l-kebîr'de, *el-Asl* ve *es-Siyeru's-sağîr*'e atıfta bulunması *es-Siyeru's-sağîr*'in *el-Asl*'in içerisinde bir kitap olmasına engel değildir.

İmam Muhammed *el-Asl* adlı eserinin bölümlerini bilindiği kadarıyla önce müstakil eserler şeklinde telif etmiş, daha sonra bu eserler tek bir kitap haline gelmiştir. Bu durum eş-Şeybânî'nin diğer bir eseri olan *es-Siyerü's-sağîr*'in müstakil bir eser mi, yoksa sonradan birleştirilerek günümüze gelmiş olan *el-Asl*'in içerisinde yer alan bir kitap mı/bölüm mü olduğu sorusunu akla getirmektedir. Halen *es-Siyerü's-sağîr*'in nüshası elimizde bulunmamaktadır. Ancak *el-Asl*'in bünyesinde bulunan İmam Muhammed'e ait siyer kitabı mevcuttur. İnternet sitesi **kaynaklı bilgiye göre**⁷³⁴ İslâmâbât'ta bulunan Câmî'atü'l-İslâmiyyetü'l-Âlemî Üniversitesi'nin İslâmî İlimler Araştırma Merkezi'nde Dr. Mahmûd Ahmed Ğâzî tarafından (1998 yılında) hazırlanmış olup *es-Siyerü's-sağîr*'in nüshası olduğu iddia edilmiş olsa da, bunun, *el-Kâfi*'nin İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Hacıbeşirağa, nr: 288) kayıtlı nüshası ile yapılan karşılaştırmada, *el-Kâfi*'nin “Kitâbü's-Siyer” bölümü ile büyük ölçüde aynı olduğu görülmüştür. Ayrıca **o nüshanın haşiyelerinin İstanbul nüshasında aynen mevcut olması** da onun, *es-Siyerü's-sağîr*'in gerçek nüshası olmadığını göstermektedir.

Şunu da belirtelim ki, söz konusu nüsha/İstanbul nüshası el-Mervezî'nin *el-Kâfi* adlı eseri olarak kaydedilmekle bitlikte “Kitâbü's-Siyer” başlığına eklenen küçük harflerle yazılı “es-Sağîr” kelimesi, muhtemelen sonradan eklenmiştir. Çünkü başlıkta renk farkı da göze çarpmaktadır. Mezkûr nüshanın, *el-Kâfi*'nin diğer nüshalarından farklı olmasına karşın, farklı nüshaları incelememiz sonucu değiştirmek için yeterli olmamıştır.

el-Kâfi'nin “Kitâbü's-Siyer” bölümünün *el-Asl*'in bünyesinde bulunan *es-Siyeru's-sağîr*'in muhtasarı olduğu söylenebilir. Söz konusu eserler arasında yapmış olduğumuz mukayesede de sonuç itibarıyla bu kanata vardığımızı ifade etmeliyiz. es-Serahsî'nin *el-Mebsût*'unun “Kitâbü's-Siyer” bölümün sonunda söylemiş olduğu *es-Siyeru's-sağîr*'de *el-Asl*'in içerisinde bulunan eserden bahs etmiş olması da *es-Siyeru's-sağîr*'in muhtasarı olması ihtimaline bir adım daha yaklaştırmaktadır.

⁷³⁴ Eseri indirip *el-Kâfi*'nin nüshaları ile karşılaştırma fırsatımız olmuştur. Site şu anda aktif olmadığından adresi verilememiştir.

Eserler konuyu genel hatlarıyla ele almakla birlikte birbirinden farklı olarak bazı küçük ama önemli bilgilerin ilâve edilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin, ganimet mallarının düşman topraklarındaki taksimi ile ilgili olarak el-Mervezî, İmam Ebû Yûsuf'un görüşünü zikreder ve bu görüşün İmam Muhammed'in bazı rivayetinde de (*es-Siyeru'l-kebîr* gibi) bulunduğunu ilave eder. *el-Kâfi*'de özellikle Ebû Yûsuf'un bu görüşüne dikkat çekilmiş olması, el-Mervezî'nin sadece nakille yetinmeyip konuyla alakalı olarak farklı görüşlerin de olduğunu haber vermesi açısından önemlidir. Muhtasar eserlerin önemli sayılabilecek taraflarından biri de eserin en önemli noktalarını yakalayabilmektir. Nitekim *el-Muhtasaru'l-Kâfi*'de bu husus rahatlıkla görülebilmektedir.

es-Serahsî, *el-Kâfi*'de bulunmadığı halde el-Mervezî'den İslâm davetinin ulaşamadığı bir ülke halkını İslâm'a davet etmeden saldırmanın caiz olmadığı meselesini aktarır. Hâlbuki elimizde mevcut olan *el-Kâfi* nüshalarında böyle bir görüşün zikredilmemesi, konunun el-Mervezî'nin belki de *el-Muntekâ* gibi diğer eserlerinde ele almış olma ihtimalini gündeme getirmektedir. es-Serahsî, davet yapılmadan saldırmanın caiz olmamakla birlikte, saldırılması halinde Hanefilere göre hiç bir şeyin gerekmediği gibi bir sonuca ulaşmaktadır.

SONUÇ

İmam Ebû Hanîfe'nin Kûfe'de öğrencileriyle birlikte oluşturduğu ders halkası, Hanefî mezhebinin doğuşu ve mezhepleşmesi anlamında önemli adımlardan biri olmuştur. Ebû Hânîfe'nin kişiliği ve tedrisatta izlediği müzakere yöntemi farklı bölgelerden öğrencileri kendisine cezbetmiştir. III. yüzyıl sonları ve IV. yüzyıl başlarından itibaren Mâverâünnehir ve Horasan bölgesi, İmam Muhammed eş-Şeybânî'nin öğrencilerinden Ebû Süleyman el-Cûzcânî (ö. 200/816) ve Ebû Hafs el-Kebîr el-Buhârî (ö. 264/877) aracılığıyla Hanefî mezhebi ile tanışmıştır. Bölgede büyük devletlerin kurulması, siyasî istikrarın sağlanması ve devletin ilim adamlarına önem vermesi genel olarak ilmin gelişmesini sağlamıştır. Bu durum doğal olarak Hanefî mezhebinin gelişmesi için de zemin hazırlamıştır. Nitekim takip eden dönemlerde mezhebin uleması daha çok bu topraklardan yetişecektir. Üzerinde çalışmış olduğumuz Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî de bu topraklarda yetişmiş olan Hanefî mezhebinin öncü âlimlerindedir. Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin haleflerinin de çabasıyla Hanefî mezhebi Türkistan ve mücavir alanların en yaygın mezhep formu haline gelmiştir.

el-Mervezî, dönemin Hanefî uleması tarafından kabul gören *el-Kâfi fî fîru 'i'l-Hanefiyye* adlı eserinde mezhebin ilk eserlerini tespit edip onları farklı bir statüde değerlendirmiştir. Eserinde Ebû Hanîfe başta olmak üzere Ebû Yûsuf ve Muhammed eş-Şeybânî'nin görüşlerine öncelik vermiş ve meseleleri söz konusu imamların görüşlerinden yola çıkarak çözümlenmiştir.

Hâkim eş-Şehîd'in eserinin mukaddimesinde verdiği bilgidен hareketle İmam Muhammed'in en geniş eseri olan *el-Asl'ı (el-Mebsût)* özetlediği genel kabul görmekte birlikte “*cevâmi'ihî*” ifadesinden eş-Şeybânî'nin hangi eserlerini özetlemiş olduğunda fikir birliği bulunmamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla “*cevâmi'ihî*” ifadesiyle Muhammed eş-Şeybânî'nin *el-Câmi 'u's-sağîr* ve *el-Câmi 'u'l-kebîr* ile birlikte *ez-Ziyâdât*

eserini de kastetmiş olmalıdır. Zira *el-Kâfi*'de, *en-Nâdirü'r-rivâye*'den de alıntı yapıldığı görülmektedir.

el-Kâfi'nin muhtasar eser olması müellifin kendi görüşlerini ön planda tutmasını bir nebze de olsa engellemiştir. Bu durum istisnaları olmakla beraber bütün muhtasar eserler için geçerlidir. el-Mervezî devletler hukuku konusunda fukaha arasında ihtilaf olmadığı sürece mezhep içerisinde varılan sonuçlara karşı görüş beyan etmemiştir. Ayrıca genel olarak konularla alakalı az görüş vermiş, buna karşılık çokça tercihlerde bulunmuştur. Yukarıda belirtildiği gibi *el-Kâfi*'de Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'nin görüşlerine öncelik verilmiştir. Mezkûr imamların arasındaki ihtilaf ise Ebû Hanîfe'nin görüşünü öncelemiştir. el-Mervezî özellikle siyer konusunda tercihini Ebû Hanîfe ve Muhammed eş-Şeybânî'den yana kullanmıştır.

Hâkim eş-Şehîd'in mezhebin eserlerine ve meselenin siyak ve sibakına vakıf olması *el-Kâfi*'de konuları kendince farklı anlatmasına ve yorumlamasına olanak sağlamıştır. Bu yönüyle eser özgünlük kazanmıştır. *el-Kâfi*'nin bütününe bakıldığında "Kitâbü's-Siyer" bölümünün diğer kitaplardan bazı farklı yönlerinin olduğu fark edilir. Örneğin "Kitâbü's-Salât" başlığı altında diğer *ez-Zâhirü'r-rivâye* eserlerinden çokça alıntılar yapıldığı görülür. Ayrıca burada Ebû Hanîfe ve öğrencilerinin dışında diğer fukahanın da görüşleri zikredilir. "Kitâbü's-Siyer" bölümünde ise konular Ebû Hanîfe ve İmâmeyn'in görüşleri çerçevesinde işlenmiştir. Devletler hukuku konusunun diğer bahislere nazaran yeni olması, bazı fakihlerin eserlerinde bu mevzuyu yeterince ele almaması sonucuna yol açmıştır.

Devletler hukuku konusu, Hanefî mezhebi imamları arasında müzakere edilip Muhammed eş-Şeybânî tarafından telif edilmiş olan *el-Asl*, *es-Siyerü's-sağîr* ve *es-Siyerü'l-kebîr* adlı eserlerde ayrıntılı olarak toplanmıştır. Bu çalışmada, inceleme konusu yapılan *el-Kâfi*'nin mezkûr eserlerden hangisinin özeti veya hangisine daha yakın olduğuna dair de birtakım araştırmalar yapılmıştır. *es-Siyerü'l-kebîr* ile *el-Kâfi* arasındaki karşılaştırma neticesinde, Hâkim eş-Şehîd'in eserin mukaddimesinde kaydettiği "*el-Mebsût*" ifadesine *es-Siyerü'l-kebîr*'in dâhil olmadığı kanaatine ulaşılmıştır. *es-Siyerü'l-kebîr*'in sadece siyer konusunu içeren beş ciltlik hacimli bir eser olması, *el-Kâfi*'nin ise ihtiva ettiği kitap bölümlerinden sadece biri olarak kısa sayılan "Kitâbü's-Siyer" adıyla

bir kitap bölümü olması ve pek çok konunun *el-Kâfi*'de bulunmaması söz konusu kanaatimizi teyit etmektedir.

KAYNAKÇA

- AĞIRAKÇA Ahmet, *İslâm Tarihi (İbnü'l-Esîr el-Kâmil Fi't-Tarih Tercümes)*, C. VIII, İstanbul, Bahar Yay., 1991.
- AHMED B. HANBEL, *Müsned*, C. I, s. 217.
- ALGÜL Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul, Gonca Yay., 1986.
- APAK Adem, *İslam Tarihi*, İstanbul, Ensar Yay., 2007.
- ATAGARIYEV Yegen, Muhammed Annanepesov, *Türkmenistan'ın Tarihi Hakında Materyallar*, Aşkabat, Mağarif, 1995.
- AYDINLI Osman, *Fethinden Sâmânîler'in Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2001.
- BAĞDADÎ, İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, C. III, Mektebetü'l-Müsenna, Beyrut, 1955.
- BARTHOLD, "Mâverâünnehir", *İA*, C. VII, İslam Ansiklopedisi Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, ss. 408-409.
- -----, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, İstanbul, Türk Tarihi Kurumu, Yay., 1981.
- BEDİR Murteza, *Buhara Hukuk Okulu*, İstanbul, İSAM Yay., 2014.
- BEKRÎ, Ebû Ubeyd, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, (Thk. Adreon Fan Lyufn), I-II, C. I, Dâru'l-Garb ve'l-İslâmî, 1992.
- BELÂZÜRÎ, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahya, *Futûhu'l-buldân*, Beyrut, Muesssetü'l-meârif, 1987.

- BİLMEN Ömer Nasuhî, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye, Kamusu*, C. I, İstanbul, Bilmen Yay., 1967.
- BOYNUKALIN Mehmet, *İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani 'nin Kitâbü 'l-Asl Adlı Eserinin Tanıtımı ve Fıkıh Usulü Açısından Tahlili*, 1. B., İstanbul, Ocak Yay., 2009.
- BUHÂRÎ, “İstitâbetü'l-mürted”, 2.
- CEZERÎ, İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fî tehzîbi 'l-ens 'ab*, Kahire, Mektebetü'l-müsennâ, 1938.
- CİCİ Recep, *Osmanlı Dönemi İslam Hukuku Çalışmaları*, Bursa, Arasta Yay., 2001.
- ÇETİN Osman, “Horasan”, *DİA*, C. XVIII, s. 234.
- EBÎ YÂKÛB, Ahmed b. Ebî Yâkûb b. Ce'fer, *et-Târîh*, (Thk. Abdülemir Mihna), I-II, C. II, Beyrut, Şirketü'l-ilmî, 2010.
- EBÛ DAVUD, “Cihad”, 82.
- EBÛ MUHAMMED Abdullah b. Abdülhakem, *Muhtasaru 's-Sağır fî fıkıh*, (Thk. Ali b. Ahmed, Ebû Abdurrahman), Müessetü Beynûne Yay., 2012.
- EBU'L-FİDÂ, Imâdü'd-Dîn İsmail b. Muhammed b. Ömer, *Takvîmu 'l-buldân*, Beyrut, Dâru's-Sadır, 1830.
- EKAYEV Orazpolat, ÖVEZ Gündoğdiyev, *Marı Şaların Kalbı*, Aşkabat, 1998.
- ENÇAKAR Orhan, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi – Kudûrî'nin Muhtasar'ının “İcâre” Bölümü Çerçevesinde*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2013.
- ERDOĞAN Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. B., İstanbul, Ensar Yay., 2005.
- EVZÂÎ, Ebû Amr Abdurrahmân b. Amr, *Siyeru 'l-Evzâî (eş-Şâfiî, el-Üm)*, C. IX.
- G. Yver, “Horasan”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. V, M.E.B., Yay., s. 560.

- GERDİZÎ, Ebû Saîd Abdulmelik b. Dahhak, *Zeyne'l-ahbâr*, Tahrân, 1948/1367.
- , *Zeynu'l-ahbâr*, (Trc. Affaf es-Seyyid Zeydân), Kahire, Meclisu'l'Alâ li's-Sakafeti, 2006.
- GÖZÜBENLİ Beşir, "Hâkim", *DİA*, C. XV, s. 195.
- GÜNEY Necmeddin, *Kudûri'nin Şerhu Muhtasari'l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.
- GÜNGÖR Mevlüt, "Cessâs", *DİA*, C. VII, ss. 427-428.
- HAMEVÎ, Ebû Abdullah Yâkût b. Abdullah, *M'ucemu'l-buldân*, I-V, C. II, Beyrut, Dâru's-Sadâr, 1977.
- HAMİDULLAH Muhammed, "*Prof. Majid Khadduri'nin İslam Devletler Hukuku: Şeybânî'nin Siyer'i*", Beyrut.
- , *900. Ölüm Yıldönümü Münasebetiyle Büyük İslâm Hukukçusu Şemsu'l-e'imme es-Serahsî Armağanı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1965, LXIII. Sayı, s. 17.
- *Hudûdu'l-âlem mine'l-meşriki ile'l-mağrib* (Müellifi meçhul), (Thk. Yusuf el-Hâdî), Dâru's-Sekafeti li'n-Neşir.
- İBN BATTÛTA, Ebû Abdullah Muhammed Tancî, *Rihletu İbn Battûta Tuhfetu'n-nazzâr fî gazâibu'l-emsâr ve acâibu'l-esfâr*, I-II, C. I, Beyrut, Dâru A'yâu'l-ulûm, 1987.
- İBN EBÛ ŞEYBE, *el-Musannağ*, C. VI, s. 429.
- İBN HALLİKAN, *Vefâyâtu'l-âyan ve ebnâu ebnâi'z-zamân*, (Thk. İhsan Abbâs, Dâru Sâdır,) Beyrut, 1978.
- İBN HAVKAL, Ebu'l-Kâsım en-Nasîbî, *Sûretü'l-arz*, Dâru Mektebetu li't-tıba'ati ve'n-neşir, 1992.

- İBN KUTLUBOĞA, *et-Tâcu't-terâcim*, (Thk. Muhammed Hayır Remezan Yusuf), Daru'l-Kalem, 1996.
- İBN MACE, "Cihad", 38.
- İBN MANZÛR, *Lisânü'l-arab*, C. III, Beyrut, Dârü Sâdir, 1999.
- İBNÛ'L-ESÎR, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-târih*, (Thk. Muhammed Yûsuf), I-XI, C. VIII, 1. B., Beyrut, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1987.
- İBNÛ'L-ESÎR, *el-Kâmil fit-tarih*, (Thk. Muhammed Yûsuf ed-Dakak,) C. VII, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987.
- İLTAŞ Davut, "Tahâvî", *DİA*, C. XXXIX, s. 385.
- İSTAHİRÎ, Ebû İshâk İbrâhim b. Muhammed, *Mesâlikü'l-memâlik*, Beyrut, Dâru Samr, 1927.
- JUKOVSKIY, *Razvalini Starogo Merva*, Sanktpetersburug, 1894, ss. 3-4;
- JUMABAYEV Halilullah, *Hadiste Merv Ekolu (İlk Üç Asır)*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2004.
- KAHRAMAN Hayreddin, *İslam Hukuku Tarihi*, 6. B., İstanbul, İz Yay., 2009.
- KALKAŞENDÎ, Ebû Abbâs Ahmed, *Subhu'l-a'sâ fi sinâati'l-inşâ*, I-XIV, C. IV, Kahire, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1922.
- KALLEK Cengiz, "Ebû Saïd el-Berdaî", *DİA*, C. X, ss. 219-220.
- KANDEMİR Yaşar, "Hâkim", *DİA*, C. XV, ss.190-91.
- KÂSÂNÎ, Alâu'd-Dîn Ebî Bekir Mesûd, *Bedâiu's-senâi' fi tertibi's-şerâi'*, C. IX, 2. B., Lübnan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- KÂTİP ÇELEBÎ, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, C. II, Beyrut Dâru İhyâi't-turasıl Arabiyye.

- KAVAKÇI Yusuf Ziya, *Karahanlılar Devrinde İslam Hukukçuları*, Ankara, Atatürk Üniversitesi Yay., 1976.
- KAYA Eyyüp Said, “el-Mebsût”, *DİA*, C. XXVIII, s. 195.
- KEHHÂLE Ömer Rıza, *el-Mu’cemu’l-müellifîn*, Mektebetü’l-müsennâ, Beyrut.
- KESİKOĞLU Osman, *Fıkıh Tarihi ve İslam Hukuku*, Müftüoğlu Yay., 1969. –
-----, *Fıkıh Tarihi ve İslâm Hukuku*, 2. B, Ankara, Müftüoğlu Yay., 1980.
- KILIÇER M. Esat, “Ashâbü’l-vücûh”, *DİA*, C. III, s. 472.
- KÖSE Saffet, “İbn Ebû Leylâ”, *DİA*, C. XIX, s. 436.
- KUDÛRÎ, Ebû Hasan, *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*, (Nşr. Necmeddin Güney, “*Kudûrî’nin Şerhu Muhtasari’l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.
-----, *Şerhu Muhtasari’l-Kerhî*, (Nşr. Necmeddin Güney, “*Kudûrî’nin Şerhu Muhtasari’l-Kerhî Adlı Eserinin Siyer Bölümünün Edisyon Kritiği*” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2006.
- KUREŞÎ, Muhyi’d-dîn Ebî Muhammed Abdulkadir b. Muhammed, *el-Cevâhirü’l-mudıyye*, (Thk. Abulfettah Muhammed), C. III, Daru’l-hicr, 1993.
- LEKNEVÎ, Muhammed b. Abdulhay, *el-Fevâ’idü’l-behiyye*, Daru’l-Marife, Beyrut.
- MAKDÎSÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü’t-tekâsim fî mârifeti’l-ekâlim*, 2. B, Leydeni’l-Mahrûsî, Beril yay., 1906.
- MALİK B. ENES, *Muvatta*, “Ferâiz”, 1082.
- MERĞİNÂNÎ, Burhânu’d-dîn Ebî’l-Hasan *Bidâyetü’l-mübtedî*, Pakistan, İdrâku’l-Kurân ve’l-Ulûmi’l-İslâmî Yay.
-----, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti’l-mübtedî*, Pakistan, İdrâku’l-Kurân ve’l-Ulûmi’l-İslâmî Yay.

- MERVEZÎ, Hâkim eş-Şehîd, *el-Kâfî*, Süleymaniye Ktp., Hacı Beşîr Ağa, nr: 288.
- , *el-Kâfî*, Süleymaniye Ktp., Süleymaniye Nüshası nr. 580.
- MES'ÛDÎ, Ebu'l-Hasan b. Ali, *Murûcu 'z-zeheb ve meâdinu 'l-cevher*, I-IV, 1. B, C. II, Beyrut, Mektebetu'l-Asriye, 2005.
- MÎLTON Rugoft, *Marco Polo Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahatı*, (çev. Hande Loddo), İstanbul, Kaktüs Yay., 2003.
- MUHAMMED ibn al-Hasan ach-Chaibani, *Kitab as-Siyar al-kabir*, commente Serahsi, traduit Muhammed Hamidullah, Ankara, 1989-1991.
- MÜSLİM, "Cihad", 3.
- MÜZENÎ, İsmail b. Yahya b. İsmail el-Mısırî, *Muhtasaru 'l-Müzenî fi furûi 'ş-Şâfiyye*, (Thk. Muhammed Abdülkâdir Şâhin), Beyrut, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2008.
- N. B. PUGAÇENKOVA, *Gadımı Marı*, Aşkabat, 1982.
- NACÎ Ma'ruf, *Urûbetu 'l-ulemâ el-mensûbûne ile 'l-buldâni 'l-acemiyye fi Horasan*, Menşûrât Vizâratü'l-A'lâm, Irak, 1976.
- NERŞÂHÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer, *Târîh-i Buhara*, (Arapçadan Tercüme, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kubâvî, Farsçadan Tercüme, Erkan Göksu), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2003.
- NESEFÎ, Necmu'd-Dîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed, *el-Kand fi zikri ulemayi Semerkand*, Mektebetü'l-Kevser, 1991.
- NEŞET Çubukçu Çağatay, İbrâhîm Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- NÎSÂBÛRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, *Târîhu Nîsâbûr*, Beyrut, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmîyye, 2005.
- NÎSÂBÛRÎ, *Târîhu Nîşabûr*, (Thk. Bihmen Kerîmî), İttihad Yay., Tahran, ty.

- ORAZSAHEDOV Abdylly, *Büreyde Bin Husayb el-Eslemi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2013.
- ÖĞÜT Salim, “Ebû Yûsuf”, *DİA*, C. X, s. 260-265.
- ÖZEL Ahmet, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, 2. B., Ankara, 1992.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Nişâbur”, *DİA*, C. XXXIII, ss. 149-150.
- , “Mâverâünnehir”, *DİA*, C. XXVIII, s. 117.
- ÖZGÜDENLİ, “Merv”, *DİA*, C. XXIX, s. 221.
- PIRLANTA İsmail, *Fethininden Sâmanîler Dönemi Sonuna Kadar Nişâbûr*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2010.
- SAĞLAM Hadi, “İslâm Hukuk Tarihindeki Âkile Bugünün Sigortası mıdır?” *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2011, c. XV, I. Sayı, ss. 265-292.
- SARYANİDİ Victor, *Türkmen Medeniyeti Dergisi*, C. I, Aşkabat, 2004.
- SAYMERÎ, Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbih*, Haydarabad, 1394/1974.
- SEM'ÂNÎ, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed b. Mensûr, *el-Ensâb*, Kahire, 1980.
- SERAHSÎ, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, (Thk. Ebu Abdullah Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî), C. X, 3. B., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 2009.
- , *eş-Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, (Thk. Muhammed Hasan eş-Şâfiî), C. IV, Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- SEZGİN Fuat, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, (Thk. Muhammed Fehmi Hicazî, Fehmi Ebu'l-Fazl), Kahire, el-Hey'etü'l-Mısıriyyetü'l-Âmme li'l-kitab, 1991.
- SÖYLEMEZ Mehmet Mahfuz, *Horasan'ın Bilim Merkezi Merv*, Ankara, Ankara Okulu Yay., 2016.

- SUBHÂNÎ, *Mevsûat-ı tabakâti'l-fukaha*, Mektebetü't-Tevhîd, 1997.
- ŞÂFÎÎ, Muhammed b. İdrîs, *el-Üm*, (Thk. Muhammed İbrâhîm), C. VII, Kahire, Dârü'l-Hadîs, 2008.
- ŞEŞEN Ramazan, *İslâm Coğrafyacularına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yay., 2001.
- ŞEYBÂNÎ, *el-Câmi 'u's-sağîr*, Pakistan, İdâratü'l-Kurâni'l-ulumi'l-İslâmî Yay., 1990.
- TAHÂVÎ, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame, *Muhtasaru't-Tahâvî*, (Thk. Ebu'l-Vefâ Efgânî), Mısır, İhyâi'l-Mearif en-Nu'mâniyye Yay., 2010.
- , *Muhtasaru't-Tahâvî*, (Thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî), Mısır, İhyâu'l-meârifi'n-n'umâniyye Yay.
- TEMÎMÎ, Takıyuddin b. Abdü'l-Kâdir, *et-Tabakâtu's-seniye*, (Thk. Abdü'l-Fettah Muhammed'l-Hluv), C. IV, Dârü'r-rifak.
- , "Diyât", s. 14.
- USLU Recep, "Herat", *DİA*, C. XVII, s. 215.
- , *Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Bursa, 1997.
- USTA Aydın, *Şamanizimden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni*, İstanbul, Yeditepe Yay., 2007.
- ÜNAL Halit, "Mervezî, Muhammed b. Nasr", *DİA*, C. XXIX, ss. 235-236.
- V. M. MASON, *Merv Duşa Sarey*, Aşkabat, 1990.
- VÂKIDÎ, Muhammed b. Ömer, *Siyeru'l-Vâkıdî*, (eş-Şâfiî, *el-Üm*), C. V, s. 400.
- YÂKÛBÎ, Ahmed b. Ebî Yâkûb, *Büldân*, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- YAMAN Ahmet, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, İstanbul, Fecr Yay., 1998.
- YAZICI İshak, "Ebü'l-Leys Semerkandî", *DİA*, C. XXXVI, s. 385.

- YAZICI Tahsin, “Belh”, *DİA*, C. V, ss. 410-411.
- YILMAZ Seda, “Seyahatnamelerin Işığında Ondokuzuncu Yüzyılda Merv Şehri”, *Uluslar Arası Tarih Dergisi*, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, 2013.
- ZEHEBÎ, Şemsu’-d-dîn Muhammed b. Ahmed, *es-Siyeru’l-a’lâmi’n-nübelâ*, (Thk. Ekrem Elbûşî), Muessset’r-risâle, Beyrut, C. XIV, 1996.
- , *Târîhu’l-İslâm*, (Thk. Ömer Abdüsselam), C. XXV, Beyrut, Dâru’l-kitâbi’l-Arabî, 1996.
- , *Tezkiretu’l-huffâz*, Muessset’r-risâle, Beyrut, C. XIV, 1996.
- ZİRİKLÎ, Hayru’-d-dîn, *el-A’lâm*, C. I, Beyrut, 1969.

EKLER

Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin el-Kâfî adlı eserinin yazma nüshasından bazı örnek varaklar:

4. Süleymaniye Kütüphanesi SÜLEYMANIYE no: 580.

فأخذوا على الأمام على القطع بقطع الأيدي والأرجل والقتل وحبسوا بذلك
 فذهب رجل بعير ذن الأمام فقتل رجلا منهم لم يكن عليه شيء وكذلك لو
 قطع يده وبنيمة الحقد وإن لخطا الأمام حين قده إليه فقطع بسايم
 لم يكن عليه شيء لأن سبيله أن يقتل وإذا أقر القاطع بقطع الطريق
 واحدة أخذ بالحقد فإن أكرهه ذلك أدى عنه الحقد وأخذ بالمال
 والقود وإذا قطع الطريق وأخذ بالمال أخر ترك ذلك قام فاهله زمانا
 لم يقم عليه الإمام الحقد استحسننا فإذا قطع الطريق على قوم من أهل الحرم
 منسأ منين في دار الإسلام لم يلزمهم الحقد وإذا قطعوا على قافلة
 عليهم فيها مسلمون ومستأمنون أقيم عليهم الحقد إلا أن يكون القتل ولغة
 المال وقع باهل الحقد خاصة فلا يجيب الحقد وإذا أحرر قاطع الطريق من يده
 نه الأمام بدراعه الحقد بذلك وإذا قتله رجل في حبس الإمام قيل إن بيته
 عليه شيء ثم قامت البيعة على فعله فعلى أنه القود إلا أن يكون
 هو قاتل المقتول من قطع عليهم الطريق فلا يلزمه القود لأنه استوفى حقه

كتاب السير

محمد بن الحسينة عن علي بن يزيد عن عبد الله بن يزيد عن أبيه قال كان
 رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم إذا بعث جيشا أو سرية أو صبح بهم
 يتفقوا بالله في خاصه بنفسه وأوصى من معه من المسلمين بغيره ثم قال لا تنزوا
 بسم الله وفي سبيل الله قالوا من كفر بالله لا تقبلوا ولا تقبلوا ولا تقبلوا
 ولا تقبلوا وليد وإذا القتيم عدوك من المشركين فأدعهم إلى الإسلام
 فإن أسلموا فاقبلوا منهم وكفوا عنهم ثم ادعهم إلى التحويل من يادهم إلى ياد
 المهاجرين فإن فعلوا فاقبلوا ذلك منهم وكفوا ولا فاشيروهم بهم كما أمر
 المسلمين بجري عليهم حكم الله الذي يجري على المسلمين وليس لهم في الوالي ولا في
 القتيمة نصيب فإن ابوا فادعهم إلى إعطاء الجزية فإن فعلوا فاقبلوا
 ذلك منهم وكفوا عنهم وإذا حاصرتهم أهل حصن أو مدينة فأرادوك أن
 تنزلوهم على حكم الله تعالى فلا تنزلوهم فإنكم لا تدرون ما حكم الله فيهم
 ولكن تنزلوهم على حكمهم ثم أحكموا فيهم وإذا حاصرتهم أهل حصن أو مدينة
 فأرادوك أن تقطعوهم ذمة الله وذمة رسوله فلا تقطعوهم ذمة الله ولا
 ذمة رسوله ولكن اعطوهم ذمتهم وذمتهم إذا حكم فإنكم إن حصرت ذمتهم
 إذا حكم أهون رحمة من حيا من رضى الله تعالى عنه أن يحسن أن يتسهر

في الحروب والبشر وغيره ليا شرف ذلك سواء كان أصابوا المال ولم يقتلوا قطعت
 أيديهم وأصلهم من خلاف ولم يقتلوا وأذم يؤخذ وأطلبوا وذلك فقيم من
 الأرض فإن قتلوا ولم يصبوا ما لا تملوا ولم يقطع أيديهم وأرجلهم وأتقوا
 وأخذوا المال أخر تابوا ورد المال إلى أهله ثم أقيم الإمام لم يقطعهم ولم
 يقتلهم ولا كنه يدعه إلى أولياء القتل يقتلوه صرا وبصالحهم ويكونه
 ذلك على من بأشر القتل ومولاه ويجوز عقوب أولياء عنهم ويقص من الجراحات
 التي يمكن فيها الفصاص ويفرمون ارتش ما لا يستطاع في الفصاص إذا قطعوا
 الطريق وأخافوا المسلمين ولم يأخذوا ما لا يمل يقتلوا أخلا عوقبوا وحبسوا
 وعن إبراهيم إنهم يؤخذوا وأطلبوا وذلك فقيم من الأرض فإن تابوا وقبضت
 قد قطع يد من فضه مولدا ونده فإن كانت فيهم امرؤ فماتت بذلك فلعليها
 اليد في مالها وإذا أخذهم الإمام قبل أن يتوبوا والذي أصابوه من المال الإصلي
 كل واحد منهم عشرة دراهم قال لا قطع عليهم إلا امرؤ في الفصاص في النفس وغيرها
 إلى الأولياء وهم العفو وأنقطعوا الطريق في المصرو وما بين الكوفة والحيرة
 وبين قرينين على قوم غير مسأ فريزم يلزمهم الحقد وأخذوا به المال وحبسوا
 والأمر بين قتال منهم وإبراج الأولياء وإنما يلزمهم حكم القطع إذا قطعوا
 الطريق على قوم مسأ فريزم في غير مصر ولا قرية ولا ما بين القرى فإن فعلوا ذلك
 بمسأ فريزم وقد نزلوا قرية ولم يلزمهم حكم القطع وإن فعلوا بمسأ فريزم
 قد نزلوا في غير قرية فبئس ههنا كان هذا قطع الطريق عليهم سواء وما قبلهم
 قاطع الطريق من جديد أو حصارا وعصا أو خندق فهو كسواء وإذا أخذ قاطع
 الطريق ويده اليسرى مثلا أو مقطوعة لم يقطع منه شيء وقتل أو صلب
 وإن كانت اليمنى مقطوعة قطعت الرجل اليسرى وقتل أو صلب وإذا قطع
 الرجل الطريق على رجلين واحد الرجلين ابوه وها شريكان أو كانا أحدهما فاقطع
 رجم محررا ومشرك له مفا وصل لم يلزمه حكم القطع وإذا شهد أحدهما فاقطع
 عليهم بمعايهم قطع الطريق وشهد الآخر على أفرادهم بذلك يجوز الشهادة
 وكذلك إن شهدا قطع الطريق على والدهما أو ولدهما لم يجوز شهادتهما وإن
 كان الحكم في ذلك إلى الإمام وأن شهدا قطع الطريق على رجل من غير النبال
 له دول يعرف أو ليس له ولا يعرف قام عليه الحقد ولا يفعله إلا بالحصن الحشم
 ولا ينظر إلى غيره وإذا قطعوا الطريق في دار الحرب على جماعة مستأمنين أو في
 دار الإسلام في موضع قد غلب عليه عسكري أهل البيعة ثم أتى بهم الإمام لم يمتنع
 عليه وإذا وقع قوم من قطع الطريق إلى القاصي قراي فغضبتهم الما فغضبتهم
 وسلمهم إلى الأولياء فضا محضهم على الديارات ثم دفعوا القاصي حزم فقيم عليهم الحقد

ÖZGEÇMİŞ

Adı, soyadı	Abdylmejit			SAHETMAMMEDOV		
Doğum Yeri ve Yılı	Aşgabat			1986		
Bildiği Diller	Türkmençe	Türkçe	Arapça	Rusça		
Düzeyi	Ana Dil	İleri	Orta	Orta		
Eğitim Durum	Başlama-Bitirme Yılı			Kurum Adı		
Mekdep	1993	2002	Orta Mekdep N:9			
Lisans	2002	2007	Mahtumkulu Türkmen Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi			
Yüksek Lisans	2009	2011	Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü			
İletişim	mejit2008@hotmail.com					

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Abdylmejit SAHETMAMMEDOV
Tez Adı	Hâkim eş-Şehîd el-Mervezî'nin Devletler Hukuku ile İlgili Görüşleri
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	İslam Hukuku
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Recep Cici
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☒ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 03.01.2018

İmza :

